

MONITORISH

XIX/1 • 2017
CENA 6,30 EVRA

- Nacionalnost, migracije, mediji
- Diafanije
- Interpretacija sanj v antiki

MONITORISH

XIX/1 • 2017

Revija za humanistične in družbene vede

Journal for the Humanities and Social Sciences

IZDAJA:

Alma Mater Europaea - Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana

PUBLISHED BY:

Alma Mater Europaea - Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana Graduate School of the Humanities

Monitor ISH

Revija za humanistične in družbene vede / *Journal for the Humanities and Social Sciences*
ISSN 1580-688X, e-ISSN 1580-7118, številka vpisa v razvid medijev: 272

Uredniški odbor / *Editorial Board*

NADA GROŠELJ (jezikoslovje), MATEJ HRIBERŠEK (antični študiji),
KARMEN MEDICA (socialna antropologija), TADEJ PRAPROTNIK (teorija družbene komunikacije),
TONE SMOLEJ (primerjalna književnost), NADJA FURLAN ŠTANTE (religiologija),
POLONA TRATNIK (filozofija), JOŽE VOGRINC (medijski študiji), GITA ZADNIKAR (kulturologija)

Mednarodni uredniški svet / *International Advisory Board*

ROSI BRAIDOTTI (University Utrecht), MARIA-CECILIA D'ERCOLE (Université de Paris I - Sorbonne,
Pariz), MARIE-ÉLIZABETH DUCROUX (EHESS, Pariz), DAŠA DUHAČEK (Centar za ženske studije, FPN,
Beograd), FRANÇOIS LISSARRAGUE (EHESS, Centre Louis Gernet, Pariz), LISA PARKS (UC Santa Barbara),
MIODRAG ŠUVAKOVIĆ (Fakultet za medije i komunikaciju, Univerzitet Singidunum, Beograd).

Revija je vključena v bazo dLib.si - Digitalna knjižnica Slovenije.

Revija je vključena v mednarodni bazi / *Abstracting and indexing*

ANTHROPOLOGY PLUS, IBZ - INTERNATIONALE BIBLIOGRAPHIE DER ZEITSCHRIFTENLITERATUR

Glavna urednica / *Editor-in-Chief*

MAJA SUNČIČ

Lektor za slovenščino / *Reader for Slovene*

GREGA RHITAR

Lektorica za angleščino / *Reader for English*

NADA GROŠELJ

Oblikovanje in stavek / *Design and Typeset*

MARJAN BOŽIČ

Tisk / *Printed by*

Nonparel d.o.o., Medvode

Naslov uredništva / *Editorial Office Address*

MONITOR ISH, Kardeljeva ploščad 1, 1000 Ljubljana, Tel.: + 386 5 933 30 70

Založnik / *Publisher*

Alma Mater Europaea - Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana / *Alma Mater Europaea - Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana Graduate School of the Humanities*

Za založbo / *For publisher*

LUDVIK TOPLAK

Korespondenco, rokopise in recenzentske izvode knjig pošiljajte na naslov uredništva. / *Editorial correspondence, enquiries and books for review should be addressed to Editorial Office.*

Revija izhaja dvakrat letno. / *The journal is published twice annually.*

Naročanje / *Ordering*

AMEU-ISH, Kardeljeva ploščad 1, 1000 Ljubljana, tel. 059333070

E-naslov / *E-mail*: maja.suncic@gmail.com

Cena posamezne številke / *Single issue price*: 6,30 EUR

Letna naročnina / *Annual Subscription*: 12,50 EUR

Naklada / *Print run*: 100

http://www.ish.si/?page_id=3610

© *Alma Mater Europaea - Institutum Studiorum Humanitatis*, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana

Revija je izšla s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS.

Kazalo / Contents

NACIONALNOST, MIGRACIJE, MEDIJI / NATIONALITY, MIGRATION, MEDIA

INES MARKOVČIČ 7-29
Nacionalni karakter v duhu modernih družb / *National Character in the Context of Modern Societies*

NATAŠA MEH PEER, KARMEN MEDICA 31-73
Etnične in jezikovne interakcije mladostnikov na Šolskem centru Velenje / *Ethnic and Linguistic Interactions of Adolescents at School Center Velenje*

KARMEN MEDICA 75-94
Od medijacije k medijatizaciji migrantske problematike / *From Mediation to Mediatisation: the Migration Issue*

TADEJ PRAPROTNIK 95-121
Družbena omrežja in novi medijski igralci / *Social Networks and New Media Players*

DRUGI ČLANKI / VARIA

RENATA ŠRIBAR 125-145
Intervencija v degradacijo znanosti: razumevanje dela stigme / *Intervention in Science Degradation: Understanding the Work of Stigma*

DIAFANIJE / DIAPHANIES

JOŽEF MUHOVIČ IN VID SNOJ 155-182
Jan Vermeer, *Ženska v modrem, ki bere pismo*, in Tomas Tranströmer, *Vermeer / Jan Vermeer, Woman in Blue Reading a Letter, and Tomas Tranströmer, Vermeer*

DIALOG Z ANTIKO / *DIALOGUE WITH ANTIQUITY*

- MAJA SUNČIČ 185-207
V postelji z materjo: seksualne sanje v Artemidorjevi
Interpretaciji sanj / In Bed with Mother: Sexual Dreams
in Artemidorus' Interpretation of Dreams
- ARTEMIDOR / *Artemidorus* 209-217
Interpretacija sanj: seksualne sanje (1.78-80) / Interpretation of Dreams:
Sexual Dreams (1.78-80)
(prevod in opombe MAJA SUNČIČ)
- PANTELIS CHARALAMPAKIS 219-234
A Contribution to Byzantine Prosopography: Constantine
Chage / *Prispevek k bizantinski prozopografiji: Konstantin Hage*

NACIONALNOST,
MIGRACIJE,
MEDIJI

INES MARKOVČIČ¹

Nacionalni karakter v duhu modernih družb

Izvleček: Razprav o aktualizaciji in transformaciji nacionalnih karakteristik in vzniku novih nacionalnih identitet v kontekstu sodobnih modernih družb ne gre enostavno reducirati zgolj na učinke delovanja globalizacije, sodobnega kapitalizma in tržne ekonomije, ne da bi v ospredje postavili in soočili ideološko-političnega momenta. Znanstvene študije nacionalni karakter primarno proučujejo v kontekstu kulture in osebnosti; najpogosteje problematizirajo izomorfizem osebnostnih lastnosti in kulturnih vzorcev, ki se jih pogosto presoja tudi glede na politične interese in narodne vrednote. Kot take ključno sooblikujejo kolektivno delovanje posameznega naroda in vidno kažejo na narodov sovisen odnos z nacionalnimi sentimentimi. Za sodobne, moderne družbe so bolj kot kadarkoli bistvene nacionalne države po političnem pomenu, zaradi česar se tudi nacionalni karakter bolj kot kadarkoli presoja na povsem pragmatičnih temeljih, kot so vloga politike, narodne vrednote in nacionalizmi. Slednji narekujejo narodne simbole, mite, narodne sentimente o skupnem izvoru, ki so temeljnega pomena za obstoj in revitalizacijo ljudi znotraj posameznega naroda, nacije s skupno nacionalno identiteto. Nacionalni rituali in sentimentimi naj bi znotraj posameznega naroda, nacije ustvarjali (to je bistveno) občutek enosti. Zavest o enosti ter občutek skupnega poslanstva določenega

¹ Dr. Ines Markovčič je leta 2016 doktorirala na AMEU – ISH z disertacijo *Slovenski nacionalni karakter skozi demokratizacijo: portret Slovencev skozi medijski diskurz*. Zaposlena je na Mladini. E-naslov: inesmarkovcic@gmail.si.

naroda, zlasti glede na njegovo kulturno in politično homogenost ter skupno preteklost, predstavlja temelj političnega vidika pri obravnavi njegovega nacionalnega karakterja. Po nacionalnih revolucijah, svetovnih vojnah in podobnih kriznih situacijah sta se vloga in proučevanje nacionalnega karakterja dodatno intenzivirala, zlasti v pomenu problematizacije promocije nacionalizmov; v negotovih okoliščinah so se ponujale nove eksplanacije narodove realnosti na temelju zdravorazumskih predstav, ki so ustvarjale izrazite ideološke polarizacije med “nami” in “njimi”.

Ključne besede: nacionalni karakter, modalna osebnostna struktura, moderne družbe, politična lojalnost

UDK: 316.454.3:323

National Character in the Context of Modern Societies

Abstract: Discussions of the realisation and transformation of national characteristics and the emergence of new national identities in contemporary modern societies are not to be reduced solely to the effects of globalisation, contemporary capitalism and market economy. What needs to be foregrounded and confronted is the ideological and political factor. Scientific studies primarily examine the national character in the context of culture and personality, focusing on the isomorphism of personality traits and cultural patterns, which are often assessed according to political interests and national values. As such, they help to shape the collective movement of each nation, displaying the interdependence between the nation and its national sentiments. What is essential to contemporary modern societies is the national state in a political sense. As a result, the national character is now more than ever assessed on purely pragmatic foundations, such as the role of politics, national values, and forms of nationalism. These forms dictate the national symbols, myths, and national sentiments about a common

origin, which are fundamental to the existence and revitalisation of people within a particular nation, a nation with a common national identity. What is crucial, the national rituals and sentiments are supposed to create a feeling of unity. The awareness of the unity and the sense of the shared mission of a particular nation, especially in terms of its cultural and political homogeneity and its common past, form the basis of a political perspective in examining its national character. The role and study of the national character were intensified in the wake of national revolutions, world wars, and similar crises, especially in the context of promoting forms of nationalism: the uncertain circumstances led to new explanations of the nation's realities on the basis of common-sense conceptions, which generated distinct ideological polarisations between 'us' and 'them'.

Key words: national character, modal personality structure, modern societies, political loyalty

Čeprav so že v grški antiki vzniknile ideje, ki so utemeljile vzajemno soodvisnost med človeškim značajem in vzorci političnega delovanja, je ta ideja kmalu poniknila s političnega zemljevida. Znova se je obudila šele z vzponom modernih družb, ki so v svojem funkcionalnem pomenu strukturirane; sleherni narod se presoja in kategorizira glede na razredno, slojevsko, religijsko, politično-ureditveno, interesno, regionalno in lokalno diferenciacijo. V začetku prejšnjega stoletja so tako vzniknili številni teoretiki, ki so oživili in branili temeljno vlogo človeškega karakterja ter utemljevali pomen vrnitve k študijam človeške narave in politike. Graham Wallas je v tem kontekstu ostro kritiziral delo takratnih ameriških univerz ter jih ozna-

čeval za neuporabne, ker so se posamezni avtorji preveč ukvarjali s tako imenovanimi abstraktnimi ljudmi, na temelju povsem nezavednih predpostavk, ki jih bodisi sami niso nikoli izkusili bodisi skozi raziskovalno študijo preverili². Zelo malo ali skoraj nič pa ni bilo storjenega na temelju samega izziva proučevanja, umeščanja in problematiziranja človeškega karakterja v kontekstu aktualne družbe, kulture, politike. Več kot dve desetletji pozneje je Charles E. Merriam (1925) v svojem delu *New aspects of politics* ubranil in argumentiral enaka stališča, z bolj izdelanim, razčlenjenim vidikom za merjenje kolektivne osebnosti, pri čemer se je opiral na sistematična raziskovalna orodja in lestvične faktorje, statistične študije s širšimi lestvicami ter korelacijske analize o odnosih med posameznikovimi psihološkimi karakteristikami ter njegovo politično usmeritvijo, preferencami in/ali udejstvovanjem³. Tovrstne kritike so posledično vzniknile kot presenetljivo spoznanje, da lahko, kljub razcvetu študij kulture in osebnosti skozi tri dekade v prvi polovici prejšnjega stoletja in, vzporedno, vedno bolj naraščajočemu zanimanju za empirične študije modernih političnih sistemov, izpostavimo zanemarljivo malo sistematičnih empiričnih študij o korelaciji med partikularnimi osebnostnimi vzorci in psihološkimi faktorji na eni strani ter vzponom, delovanjem in spreminjanjem posameznih političnih sistemov na drugi.

Glavni razlog skromnejšemu številu opravljenih raziskav o nacionalnem karakterju v političnem kontekstu je v dejstvu, da so se moderne študije odnosov med osebnostmi in družbeno-kulturnimi sistemi koncipirale skoraj ekskluzivno med kulturnimi antropologi in psihoanalitiki. Posamezni avtorji so se sicer dotaknili tudi področja delovanja vlade in politik (npr. delo Ruth Benedict o Japon-

² Wallas, 1908, 15-16.

³ Merriam, 1970; Inkeles, 1997, 223.

ski iz leta 1946; delo Margaret Mead iz leta 1951, ki se je v celoti posvetilo delu sovjetskega vodenja z vidika politične avtoritete; Hsujeva primerjava kitajske in ameriške kulture leta 1953, ki je pustila obsežnejše poglavje tudi o politiki in vladi), a ga globlje naprej niso problematizirali in razčlenjevali, največkrat so ga samo oplazili. Prve ameriške objave o kulturi in osebnosti tako ne vsebujejo niti ene teme, ki bi se ukvarjala neposredno z razmerji osebnostnih vzorcev v odnosu do političnega sistema. Podobno tudi klasični antropološki učbeniki s tega področja vključujejo standardna poglavja o psiholoških motnjah ter o razvoju osebnosti, kast, religij in poklicne izobrazbe, nobenega poglavja pa ni o sami politiki v kontekstu razvoja nacionalnega karakterja. Tako denimo Lintonova klasika iz leta 1945 *The Cultural Background of Personality* skoraj ne omenja vlade ali politike. Enako lahko trdimo za študijo Geoffreyja Gorerja o angleškem karakterju, ki vključuje poglavja o topikah, kot so "prijatelji in sosedje", "ljudje in domovi", "religija", "zakonski stan", "otroci (nagrajevanje in kaznovanje)" ipd.⁴, znova pa ničesar o političnih institucijah in ureditvenih sistemih političnega delovanja, kot so parlament, volitve, lokalna samouprava, civilne svoboščine, osebne pravice, ki jih večina percipira kot specifične, značilne, določene politične poteze angleške družbe.⁵

Drugi ključni povod za večjo usmerjenost v študije o nacionalnem karakterju v političnem kontekstu je omejen segment družb, v okviru katerih so potekale analize in proučevanja. Kot prvič, gonilno silo v ozadju študij o nacionalnem karakterju večinoma predstavljajo antropologi in psihiatri, čeprav so se problematiki z resno pozornostjo posvečali tudi akademiki drugih znanstvenih disciplin. In drugič, glavnina teh študij se je primarno osredotočala na primitivne družbe

⁴ Gorer, 1955.

⁵ Inkeles, 1997, 222.

in posledično ravno zato niso bile deležne tolikšne akademske pozornosti in veljavnosti tudi s strani tistih, ki so obravnavali, presojali karakterološki vidik na političnih temeljih. Praksa se je spremenila šele, ko so paralelno vzniknile študije, ki so se usmerile na sodobne industrijske družbe in tako skušale preseči ali nadgraditi izsledke na primerih primitivnih družb. Pomen koncepta nacionalnega karakterja je tako skozi čas postal ključen za raziskave modernega človeka sodobnih nacionalnih skupnosti. Kot takega ga je bilo moč aplicirati na vse aspekte, vezane na sprejemanje notranjih in mednarodnih političnih odločitev, kot so identifikacija, instrumentalizacija in implementacija imperialističnih teženj in povezovanja.

Ob tako posplošeni in ohlapni umestitvi nacionalnega karakterja v kontekstu politike in političnega se poraja vprašanje, ali je sploh mogoče govoriti o enotnem nacionalnem karakterju znotraj neke globalne moderne družbe, kulture, naroda, nacije? Lahko s pomočjo konceptov teorije postavimo definicijo nacionalnega karakterja sodobnih modernih družb? Pri iskanju odgovora na vprašanje velja upoštevati nekatere formulacije Lintona in Kardinerja, zlasti pa Ericha Fromma, ki so postavili pomen razlikovanja med (1) družbeno pričakovanimi (tistimi, ki funkcionirajo optimalno glede na dane okoliščine) na eni ter (2) dejanskimi modalnimi osebnostnimi strukturami (kot jih zasledimo med člani družbe) na drugi strani⁶. Diskrepanca med enimi in drugimi je še posebej očitna v modernih industrijskih družbah, znotraj katerih je frekvenca menjave institucionalnih struktur hitrejša v primerjavi z modalnimi osebnostnimi strukturami. Razumevanje te ključne razlike je odločilno in pomembno tako za samo definicijo kot tudi za empirične študije nacionalnega karakterja znotraj sodobnih modernih družb. Ta preudarek tudi ključno opozarja na specifične osebnostne karakteristike ali

⁶ Inkeles, 1997, 12-13.

karakterne tipe kot integralni del večine sleherne moderne nacije, ki pa še zdaleč ne predpostavljajo psihološke edinstvenosti, enkratnosti, neponovljivosti ali posebnosti določene nacije. Ključna podmena tega preudarka je v karakterizaciji posamezne nacionalne populacije, glede na najbolj očitne in realistične pogoje, ki so v dani situaciji psihološko pomembni in/ali družbeno-kulturno relevantni. V tem smislu je govor o edinstvenosti naroda izmuzljiv, nemožen, saj lahko nekatere nacionalne kakor tudi vse osebne karakteristike določenega naroda zasledimo tudi pri drugem ali drugih narodih. Z drugimi besedami, študija nacionalnega karakterja modernih družb naj bi v ultimativni instanci prispevala k razumevanju obojih – tako tistih karakteristik, ki naj bi veljale za posebne, specifične in drugačne znotraj določene nacije, kakor tudi tistih karakteristik, ki se lahko izkažejo za relativno univerzalne, iste, repetitivne znotraj posamezne situacije, družbe, kulture, naroda, nacije.

Po prepričanju Inkelesa je na tem mestu nujno in smiselno enačenje pojma *nacionalni karakter* s pojmom *modalna osebnostna struktura*, oziroma samo pojmovanje nacionalnega karakterja bi se moralo bolj nanašati in sklicevati na “način ali načine distribucij različnih osebnostnih vzorcev znotraj obstoječe družbe.”⁷ Oba pojma sta v kontekstu študij o nacionalnem karakterju v koherentni sovisnosti, če hočemo razumeti distribucijo specifičnih in univerzalnih karakteristik, ki izhajajo iz kulturno-družbenih imperativov. Fromm je bil med prvimi, ki se je dotaknil pomena tega vidika z vpeljavo pojma *družbeni karakter*, s katerim je opredelil “jedro karakterne strukture, skupne večini članov iste kulture”⁸. Ključ te definicije je v določujočem kriteriju skupnega delitelja (v širšem smislu), v imetju skupnega karakterja, a ne v kontekstu frekventnosti. Fromm je za

⁷ Inkeles, 1997, 13.

⁸ Fromm, 2009, 62.

primarni kriterij družbenega karakterja namesto pogostosti zastavil neobhodno lastnost ali pogoj ("requiredness"⁹) s strani družbenih organizacij, institucij, organov, ki je potreben, zahtevan in/ali odgovoren za reprodukcijo določenih skupnih, kolektivnih karakteristik, ravnanj, delovanj in ki zagotavljajo, da ljudje v svojem delovanju ravnaajo v skladu z družbenimi ali skupinskimi normami. Moderna industrijska družba je namreč v okviru intenzivne, pospešene mehanizacije, sistematizacije, birokratizacije poklicnega sistema od posameznika vse bolj terjala, zahtevala določene osebnostne lastnosti, kot so red, disciplina, točnost¹⁰, doslednost, lojalnost, če je želel biti na širši ravni učinkovit. V nareku po pričakovanem konformnem in učinkovitem obnašanju je posledično celo sprožila, da posamezniki ne samo morajo, temveč v zadnji instanci tudi želijo na določen način delovati znotraj obstoječega družbenega miljeja. Z vzponom modernih družb se je tako osebnost posameznika konstituirala kot "družbeno pričakovana osebnost (tj. osebnost, ki najbolj ustreza birokratizirani ali dogmatično-individualistični družbeni strukturi)" in si zato v okviru pojmovanja nacionalnega karakterja, kot pojasnjuje Inkeles, nedvomno zasluži "status neodvisnega, kakor tudi pomembno sorodnega konstrukta".¹¹

Ob proučevanju modernih družb je potrebno v kontekstu nacionalnega karakterja z vidika človeške narave in politike upoštevati še en pogled: zgodovinski vidik in čas, ki sta prav tako pomembno vplivala na pomen in modifikacije percepcij kolektivnega karakterja znotraj posamezne države, družbe, naroda, nacije. Medtem ko za Združene države Amerike in Veliko Britanijo običajno pravijo, da imajo zadnjih 100 let relativno stabilen političen sistem, velja ravno

⁹ Fromm; Inkeles, 1997, 12.

¹⁰ Inkeles, 1997, 12.

¹¹ Inkeles, 1997, 13.

nasprotno za Rusijo, Kitajsko, Mehiko, Francijo, Nemčijo, Italijo in Vietnam.¹² Prav zato je smiseln pričetek analize nacionalnega političnega karakterja, kot v tem okviru nadalje razmišlja James C. Charlesworth, s pojavnostjo zahodnih nacionalnih držav, ki so se okrog prvega četrtertletja 16. stoletja spopadale z vdorom različnih religij in razdorom oblastnega papeštva,¹³ kar je nadalje vplivalo na redefinicije kolektivne nacionalne osebnosti v 20. stoletju. Podobno velja tudi za evropske vzhodne nacionalne države, ki so pretekla tri desetletja vstopala po poteh turbulentne tranzicije in pomembnega prehoda iz komunizma v kapitalizem.

Obravnavo nacionalnega karakterja v kontekstu politike in političnega delovanja je tako doživela vzpon z razvojem modernih industrijskih družb in posledično s spremembami obstoječih političnih ureditev, v okviru katerih so se partikularistične težnje po konformnem delovanju vzpostavile kot kolektivistične, na osnovi katerih so Fromm in njegovi somišljeniki nacionalni karakter na novo definirali in utemeljili kot družbeno pričakovani ali družbeni karakter.

Vzpon političnega nacionalnega karakterja

Z razmahom družbeno pričakovane in zelene osebnosti se je pri izoblikovanju karakterja posameznega naroda okrepila ključna vloga države in državnih institucij, kot jih vzpostavlja in kreira obstoječi politični sistem. V drugi polovici prejšnjega stoletja so se kot pomemben objekt študij o nacionalnem karakterju vse bolj uveljavljali vzorci obstoječih političnih sistemov. Pomen klasičnih psiholoških študij, čeprav so se nanje v svojih izsledkih opirali še tako moderni politologi, je vedno bolj bledel, v ospredje so prodirali pomeni nacionalnega karakterja v kontekstu nacionalnih poli-

¹² Charlesworth, 1997, 24.

¹³ Prav tam.

tik. Na drugi strani so politologi in nekateri sociologi posamezne koncepcije nacionalnega karakterja nemalokrat raje preprosto ignorirali, ker se v samih dognanjih po njihovi presoji niso v nobenem pomenu referirale na politiko ali vladanje oziroma način(e) vladanja. A skozi prakse raziskovanja so se aplikacije nacionalnih politik vendarle (iz)kazale za vse bolj relevantne za proučevanje in razumevanje nacionalnega karakterja. Celo obratno, koncepti nacionalnega karakterja so se v analitičnem smislu izkazali za zelo uporabne za izvajanje politik do te mere, da so pomagali pri razumevanju reakcij, odzivov in odporov posameznih narodov na izpeljavo določenih političnih praks, strategij in mednarodnih politik. Spoznavanje nacionalnega karakterja in ravnanje v skladu z njim je postalo neke vrste vodilo, ki je odločilno poganjalo realizacijo in aktualizacijo posameznih političnih aktivnosti in ciljev. V tem in tudi edinem pomenu so se (lahko) psihokulturne študije nacionalnega karakterja prvič afirmirale kot ključno relevantne na čisto pragmatičnih temeljih, kot v pomoč nacionalnim in mednarodnim politikam. Raziskovalci iz vrst drugih znanstvenih disciplin so v tem okviru vedno bolj prepoznavali pomen tega vidika in pretresali idejno vprašanje, ali ima lahko nacionalni karakter, če obstaja, kakršen koli pomen na/za izvajanje nacionalnih politik?

Pri odgovoru na vprašanje sta ključno izhodišče opredelitev in razlaga političnih sistemov. Definicija in klasifikacija politik in političnih sistemov je relativno stabilna in nedvoumna, po drugi strani pa znatno nestanovitna, spremenljiva in tvegana praksa. Klasične opredelitve in interpretacije razlik med posameznimi sistemi, kot so demokracija, tiranija, oligarhija iz časa Platona in Aristotela, so še dandanes trdno zakoreninjene in uveljavljene, čeprav nekateri vse bolj stremijo k bolj sodobnim klasifikacijam, kot jih je na primer zastavil Gabriel Almond (1956), ki je utemeljil anglo-ameriške, kon-

tinentalno-evropske, pred-industrijske ali delno industrijske in totalitarne politične sisteme¹⁴. Diverzija tovrstnih klasifikacij na prvi vtis deluje kot smiselna simplifikacija in kategorizacija obstoječih političnih sistemov, a hkrati je izredno varljiva in zavajajoča, zlasti ko jo razgrnemo na polju spremenljivk karakterja posamičnega naroda in sklepamo o izvedbi določenih nacionalnih politik. Ko proučujemo pomen nacionalnega karakterja v kontekstu nacionalnih politik, je pomembna pozorna natančnost, da namreč znamo prepoznati in ločiti med elementi in relativno trajnimi in/ali bolj minljivimi potezami nacionalnih političnih sistemov na eni strani ter različnimi nosilci nacionalnega karakterja na drugi. Kot drugič, nacionalni karakter je treba razlikovati od nacionalnih karakteristik ter ga ocenjevati skozi zgodovinske momente in daljše časovno obdobje, ki generirajo in redefinirajo skupne nacionalne interese, ki nadalje vplivajo na obstoječe attribute nacionalnega karakterja. Margaret Mead je v tem smislu že leta 1951 na mednarodnem antropološkem simpoziju *Wenner-Gren Foundation* izpostavila ugotovitev, da tendence zanimanja za nacionalni karakter hitro naraščajo kot posledica /.../ omejitev na področju trga delovne sile, ki jih je povzročila vojna, in nevarnih, strašnih, brezizhodnih razmer, v katerih se je znašlo človeštvo.¹⁵ V tako kaotičnih stanjih se v odnosu do nacionalnih interesov rojevajo bolj sebični, domoljubni, preiščeni nagibi ter dovzetnosti na temelju popolnega koristoljubja, preračunljivosti, ki posledično vplivajo na večje in pozornejše zanimanje in diskusije o nacionalnem karakterju posameznega naroda. Tretjič, današnje pragmatično vlogo nacionalnega karakterja je smiselno in zatoj potrebno presojeti glede na politične interese in narodne vrednote modernih družb, ki ključno sooblikujejo kolektivne aktiv-

¹⁴ Inkeles, 1997, 220.

¹⁵ Mead, 1951; Hoebel, 1967, 3.

nosti in delovanje posameznega naroda. Kot je Margaret Mead v nadaljevanju omenjenega simpozija poudarila:

Študije o nacionalnem karakterju so vse do danes, glede na sočasne politične enote, primarno uporabna in praktična znanost. Nacionalnega karakterja ne proučujemo kot najboljši okvir, znotraj katerega skušamo pojasniti zvezo med političnimi oblikami in formacijo individualnega karakterja, temveč ker so današnje nacionalne države bistvene, važnejše po političnem pomenu, in ker se številne aktivnosti posameznikov in skupin, tako v domačem kot v mednarodnem okviru, vodijo in upravljajo glede na narodne vrednote¹⁶.

Z vzponom modernih držav se je tako nacionalni karakter vedno bolj presojal na povsem pragmatičnih temeljih; ključno vlogo pri tem je opravila uporabniška in praktična vloga politike v kontekstu narodnih vrednot. Politične institucije so se namreč izkazale in konstituirale kot pomembna uporabniška izkušnja in primarna prvina, ki odločilno intonira vsebino nacionalnih interesov, dojemanje narodnih vrednot in formo nacionalnega kolektivnega duha.

V tem okviru se zastavlja ključno vprašanje: ali politične institucije prej sooblikujejo in širijo nacionalni karakter ali je ravno obratno? So politične institucije izhodiščna predpostavka in predpogoj za opredelitev, izoblikovanje in utemeljitev karakterja posameznega naroda ali je nacionalni karakter posameznega naroda povod in posledica načina vzpostavitve posameznih političnih sistemov in delovanja posameznih političnih institucij? Kaj je torej prej – politične institucije ali nacionalni karakter? Pri odgovoru na to vprašanje je treba najprej (1) odkriti in identificirati lastnosti, ki postavljajo zvezo nacionalnega karakterja v kontekst političnega, (2)

¹⁶ Mead, 1951; povzeto po: Hoebel, 1967, 3.

opredeliti politične interese in detektirati politične institucije, na osnovi katerih lahko orišemo, pojasnimo in utemeljimo nacionalni karakter v kontekstu politike, političnega in političnih interesov. Po mnenju Jamesa C. Charleswortha so z vzponom modernih držav vzniknili vidni atributi, ki so pomen nacionalnega karakterja vedno bolj umeščali v politični okvir. To so: partikularizem, atomizem, red, onostranstvo, zadržanost, pomen misije, *herrenvolkism*¹⁷, misticizem in ponižnost, antropocentrizem, materializem, enakopravnost, tradicionalizem, logicizem, empirizem, eksperimentalizem in resolutnost¹⁸. Konceptije in konkretizacije nacionalnega karakterja so tako z vzponom modernih družb implicirale, da je nacionalni karakter v svojem bistvu politično pogojen karakter, ter povečale njegovo vrednost na povsem političnih temeljih, v programih in politiki nacionalne rasti. Ni torej ključno, kaj je bilo prej, kot je ključna ugotovitev, da so se z razvojem in uveljavitvijo novih družbeno-političnih sistemov transformirali in redefinirali skupni nacionalni cilji, ki so posledično vplivali na modifikacije v atributih in percepcijah tako imenovanega "ljudskega duha" in "ljudskega genija"¹⁹. Nacionalnost, odeta v karakter glede na naravo in cilje političnih institucij, je postala ključna za novo razumevanje in vse bolj uveljavljeno pojmovanje nacionalnega karakterja kot *nacionalni politični karakter* ali zgolj *politični karakter*. To novo umevanje je imelo pomembne empirične posledice za številne znanstvenike iz posameznih disciplin, ki so se vse bolj usmerjali k intenzivnim interdisciplinarnim študijam jezikov, literature, narodopisja, množičnih medijev, prava in podobnega.

¹⁷ *Herrenvolkism* se v znanstvenem diskurzu običajno problematizira kot rasno večvrednost "belega ljudstva"; pogosto se uporablja v kritikah ideologije, v kombinaciji z nacizmom.

¹⁸ Charlesworth, 1967, 23.

¹⁹ Martindale, 1967, 33.

Trendi nacionalnega političnega karakterja

Kaj bo ali je že prinesel tok nacionalnega političnega karakterja? Kakšen bo njegov nadaljnji razvoj? Lahko predvidimo evolucijo še enega ključnega aspekta, ki bo pomembno vplivala na attribute in percepcije nacionalnega karakterja v prihodnosti? Nenazadnje, kaj se trenutno dogaja z nacionalnim političnim karakterjem?

Po opisih in napovedih Jamesa C. Charleswortha²⁰ so se z vzpomom modernih družb in nacionalnega političnega karakterja utrdila predvsem naslednja pričakovanja.

Stopnjevanje partikularizma

V (post)modernih družbah postajata kulturna in geografska fragmentacija vse bolj izraziti, tipični, umevni, občutki lojalnosti in pripadnosti pa vse bolj izsekani, pretrgani, "prej lokalni kot nacionalni", ki navzven delujejo le še kot prisiljena subalternacija želenemu, pričakovanemu, konformnemu. Dokler niso zunanje sile razmer postale dovolj velika grožnja, ki so vzpodbudile in prepričale partikularistične interese, naj pozabijo na interne diference in vstopijo v nacionalno ali mednarodno, celo globalno unijo, je anticipacija o razvoju in gibanju nacionalnega političnega karakterja ostajala utopična, izmuzljiva in zanemarljiva. Diskrepanca med zahodnim, demokratičnim načinom vodenja držav na eni strani ter vzhodnim, komunističnim načinom vodenja na drugi je v zadnjih dekadah pred vstopom v 21. stoletje dodatno stopnjevala kaotičnost pri nadzoru zunanjih političnih odnosov med zavezniki, kar je kontinuirano postavljalo definicije in formulacije nacionalnega političnega karakterja, ki je bil le še odsev zdaj takšnih, zdaj drugačnih političnih interesov, na novo raven. Posledično so se krepile partikularistične težnje cele vrste močnih posameznikov, ki so si prisvojili pomembne

²⁰ Charlesworth, 1967, 28-29.

dele javne oblasti. Drobitev osrednje oblasti je bila znak obstoja različnih, bolj ali manj odvisnih družbenih in/ali etničnih slojev, ki so spodbujali tendence po osamosvojitvi, odcepitvi oziroma uveljavitvi določenega ozemlja v okviru večje države. Širitev Evropske unije ali razpad nekdanje Jugoslavije sta eksemplifikativna primera, ki potrjujeta prevlado partikularističnih interesov, obenem pa tudi razvoj novega političnega karakterja na nacionalni ali mednarodni ravni.

Politična lojalnost, ki temelji na sovraštvu, ne ljubezni

“Če moški ljubi svojo ženo bolj kot neki drugi moški, to še ne pomeni, da toliko bolj sovraži druge ženske.” S to podmeno je James C. Charlesworth skušal utemeljiti nasprotno dejstvo, da je ljubezen do ene države od nekdanje neposredni zvezi oziroma je pogojena z nezaupanjem in sovraštvom do druge(ih) držav(e). V duhu ljubezni/sovražnosti in (ne)naklonjenosti se rojevajo in utrjujejo tako pozitivne kot tudi negativne instance patriotizma. Patriotizem vzdržuje manifestacije ljubezni do domovine, naroda, države, čeprav za ceno eliminacije in diskreditacije rodoljubja, samoljubja, domoljubja v odnosu do drugih držav, narodov. Še več, v kontekstu patriotizma se navdihujejo skupne, kolektivne ideje in se kali narodni duh kot antipod idejam, vrednotam in karakterjem ostalih, drugih narodov in držav, kar nadalje vpliva na sintezo in ustroj nacionalnega političnega karakterja. Tudi sama zgodovina potrjuje, da se patriotizem vsakič znova odpira in afirmira na temelju preteklih, nekdanjih, preživelih antipatij, kar pomembno vpliva na (re)definicije političnih interesov in (re)formulacije nacionalnega političnega karakterja. Tako je na primer Amerika zgradila in utrdila lastni patriotizem na temelju izrazite antipatije in sovraštva do Rusije. Ali Slovenci, ki z večno antipatijo partizanstvo vs. domobranstvo polarizirajo slovenski politični prostor in koncepcije slovenskega nacionalnega karakterja vsakič znova postavljajo pred preizkušnjo.

Sovrašтво oz. antipatije so torej tisti ključni temelj, ki vzpostavlja in pogojuje eksistenco politične lojalnosti in občutek domovinskosti, na temelju katerih se utrjujeta zavest in percepcija nacionalnega političnega karakterja. Zlasti sodobna integriteta karakterja posameznega naroda je dandanes, tako se zdi, le še odsev na sovraštvu utemeljenih partikularističnih (političnih) teženj. Kamorkoli se obrnemo, povsod se širi, stopnjuje in krepi sovrašтво kot del nacionalnega karakterja, kar je po kontemplaciji Jamesa C. Charleswortha odličen povod, zakaj bi morali stremeti k razvoju učinkovite svetovne vlade. Razumni bralec, kot nadalje razmišlja C. Charlesworth, se lahko na tej točki upravičeno vpraša, zakaj vsakič znova izbruhnejo te antipatije? Je ponovno odprtje in pretresanje ideoloških demagogij v duhu sovražnega govora res nujno za obstanek politične lojalnosti? Je polarizacija na temelju političnih in nacionalističnih teženj nujna za ohranitev politične integritete in vdano sti narodu? C. Charlesworth pri razmisleku o odgovoru na to vprašanje ponudi dva ključna, komplementarna povoda, ki sta z vzponom modernih družb politično lojalnost vzpostavila in rekonstruirala na osnovi znotrajdržavnih in meddržavnih antipatij: (1) “razpad večjih imperijev in osvoboditev znotraj-sistemskih sovraštev”, ki sta na temelju večje disperzije držav sprostila, osvobodila prej obstoječe notranje, obenem pa vzpostavila in povečala nove, zunanje, meddržavne tenzije; (2) “ekstenzivni razvoj transporta in komunikacij”, ki je prav tako pomembno intenziviral odpor in nenaklonjenost med posameznimi državami, saj je del perverzne človeške narave slabost, da “več, ko ve o drugih, bolj jih sovraži”.

Upadanje moči države

Pred prvo svetovno vojno je bil večji poudarek na državah z njihovimi voditelji kot velikimi figurami (kralji, cesarji), manj na njihovih vladah. Desetletja po drugi svetovni vojni je pomen te koncepcije

marsikje še vedno relevanten oziroma je ta odvisna od ustroja in tradicije obstoječega političnega sistema. V t. i. semi-diktatorskih državah, kot so Francija, Turčija, Pakistan, afriške države, arabske države, je izvoljen voditelj z močno osebnostjo; njegov karakter navadno odraža tudi politični karakter države. V komunističnih državah je partija tista glavna in najpomembnejša prvina nacionalnega političnega karakterja, vodja partije pa je glava države in personifikacija tega karakterja. Južnoameriške in nekatere azijske države sloviijo po diktatorskih voditeljih. Tudi v nekaterih demokratičnih državah, kot so Združene države Amerike, je pozornost znova usmerjena v predsednika države in njegov kabinet, manj v samo vlado in njene predstavnike. Kar skušamo izpostaviti, je, da je nacionalni politični karakter ponekod še vedno ali celo prej refleksija močnih, tudi vizualno karizmatičnih osebnosti, kot refleksija neke "generične *dežele* in metafizične *države*". To nujno ne implicira negativne vloge ali manjšega pomena državne uprave, gre le za njeno reprezentacijo preko drugih substitutov, kot so personificirani, karizmatični voditelji, ki niso nujno predsedniki ali kralji države (npr. Silvio Berlusconi v Italiji ali Angela Merkel v Nemčiji).

Sklenemo lahko, da je nacionalni politični karakter dandanes manj stabilen, kot je bil nekoč. Je kratkotrajen, minljiv, hitro spreminjajoč in tako zelo odvisen od obstoječih političnih trendov, personifikacije močnih voditeljev ter (ne)stanovitnosti nacionalne in/ali partikularistične politike, da ga je vse težje definirati in natančno opredeliti.

Nacionalni karakter in ideološka polarizacija

Glavnina študij opredeljuje koncept nacionalnega karakterja kot skupek lastnosti, po katerih se posamezni narod razlikuje od drugega ali drugih narodov. Obenem pa je razmeroma kompleksno in tvegano opredeliti univerzalne spremenljivke, na osnovi katerih lahko skle-

pamo o nacionalnem karakterju posameznih držav. Kar lahko storimo, je, da identificiramo lastnosti, prednosti in slabosti, po katerih se posamezni narod razlikuje od drugega ali drugih narodov, ob predpostavki, da je lahko med posameznimi narodi pričakovati več podobnosti kot golih razlik. Na osnovi tako pripisanih lastnosti, prednosti in/ali slabosti lahko nato sklepamo o karakterju posameznega naroda kot bolj ali manj istem/podobnem/drugačnem/različnem od karakterja drugega ali drugih narodov. S komparacijo in interpretacijo takšne komparacije lahko bolj dosledno umestimo deskripcijo posameznega nacionalnega karakterja, v primerjavi z nemalokrat vprašljivo aplikacijo predpostavljenih univerzalnih spremenljivk.

V koncepcijah nacionalnega političnega karakterja se aspekt primerjave na osnovi lastnosti pogosto izrablja s sklicevanjem na širše, stereotipne generalizacije. Nacionalni politični karakter prepogosto predpostavlja, tako se zdi, površinsko prepoznanje ljudi, da so sami po sebi različni, čeprav se z vidika človeštva kot celote toliko ne razlikujejo. Ljudje s(m)o povsod enaki, pravzaprav se kontekst razlik v duhu političnih in drugih interesov večkrat preračunljivo ali podzavestno reprezentira z referiranjem na zgodovino, okolje, razvoj, ekologijo itd., ki (ne)namerno postavljajo družbeno-kulturne prakse tretjerazrednih, manj razvitih držav oz. držav v razvoju kot esencialno drugačne od bolj razvitih, naprednih držav. Zlasti materialna deprivacija je pogost indikator, na podlagi katerega posamezne države ustvarjajo številne negativne ocene in konotacije o drugih državah, narodih, s čimer v očeh lastnega naroda utrjujejo podobo o pozitivnih, boljših "nas" in negativnih, slabših "njih"²¹. A predstavljanje "drugih" v manjvrednih in "nas" v večvrednih konotacijah (s

²¹ Ali obratno; utrjevanje predstav o manjvrednosti lastnega naroda, ki bi lahko bil boljši v primerjavi s pozitivnimi ocenami drugega/ih naroda/ov, s katerim/i se primerja.

slednjimi hkrati tudi zanikamo naše negativne lastnosti, na primer nestrpnost) kot ena glavnih strategij vsakodnevnega udejanjanja (med)narodnega konflikta in nestrpnosti vnaša vrsto posledičnih problemov.

Prvič, ključna posledica takšnega (med)narodnega konflikta je (med)narodna neenakost, ki se kaže v neenaki obravnavi posameznih narodov znotraj večje mednarodne skupnosti (na primer unija evropskih držav), kot na primer medkulturni dialog, spoštovanje različnih verskih izpovedi ... Posamezne države se ob tem naslanjajo na stereotipne ali klasifikacijske sheme; z razlikovanjem med posameznimi narodi na temelju klasifikacij skušajo opisati nekatere splošne lastnosti, ki naj bi veljale za posamezen narod. Tako naj bi Slovenci veljali za skromne in poštene, Nemci za urejene in disciplinirane, Italijani za temperamentne, Švicarji za natančne ... Tovrstne stereotipne in klasifikacijske sheme je moč zaslediti celo v znanstvenem diskurzu; nekateri še tako tolerantni in demokratični teoretiki se nanje sklicujejo v svojih raziskovalnih izsledkih. Tako je na primer Andre Siegfried v študiji iz leta 1951 opredelil nekatere tipične lastnosti, ki naj bi veljale za t. i. francoskega duha – le-ta naj bi bil “zelo praktičen in stvar dejanskega” kot del keltske dediščine, za katero pravi, da je prisotna povsod, kjer se je “pretakala keltska kri”²² (Francija, severna Španija, zahodno britansko otočje). Ali pa Bricknerjeva (1943) analiza nemškega karakterja v času druge svetovne vojne kot izrazito “paranoidnega”.²³ Čeprav takšne in podobne klasifikacijske sheme zagotavljajo določeno stopnjo razumevanja drugih, hkrati tudi zanikajo njihovo individualnost.²⁴ Prav v tem se skriva eden izmed osnovnih problemov rabe tovrstnih (ne nujno s slabimi na-

²² Siegfried, 1951; Inkeles, 1997, 217.

²³ Brickner, 1943; Inkeles, 1997, 217.

²⁴ Whillock, 1995, 33.

meni, temveč, kar je bolj običajno, v luči ustvarjanja zdravorazumskih reprezentacij) klasifikacij in stereotipov – namreč da se “stereotipi, ki jih družba kot propozicije ‘zdravega razuma’”²⁵ konvencionalno pripisuje neki skupini, s predsodki prenašajo na posameznike.

*Drugi pogost problem obstoječih klasifikacijskih shem, poleg samoumevne redukcije stereotipov na posamezne člane družbe, kulture, naroda, pa je v tem, da “sodobnih stereotipov ne napolnjujejo več negativna čustva, temveč odsotnost pozitivnih”*²⁶. Tonči A. Kuzmanić v analizi “mijevske” govorice oziroma govorice Slovencev o tem, kakšni so “oneji” oziroma priseljenci s področja bivše Jugoslavije in kaj počno, ugotavlja, da jih Slovenci običajno dojemajo z vidika negativnih in stereotipno pripisanih lastnosti: “Oneji’ kradejo, delajo škodo, so sodrga, lenuhi, delomrzneži, kriminalci, zalezovalci in posiljevalci, bogati in hkrati umazani, nehvaležni, preveč si želijo, vrhu tega so vidni”²⁷. Ta vzorec negativnih stereotipnih reprezentacij konstruira in reproducira ideološko polarizacijo pozitivni “mi” in negativni “oni”.

Zaradi odsotnosti pozitivnih klasifikacijskih shem se tako znotraj narodov ustvarja in utrjuje nestrpen odnos do drugih in/ali drugačnih narodov. Zlasti mediji so tisti, ki lahko dodatno prispevajo k vse večjemu izpostavljanju pozitivnih stereotipov in prisotnosti negativnih. Mediji namreč kontinuirano pretresajo vprašanja nacionalne in svetovne politike v kontekstu nacionalno-političnih strategij, vključno s politično propagando. Javnost kot konzument tovrstnih medijskih vsebin pa je pogosto soočena tudi z manipulativnimi vsebinami v prid afirmaciji določenih nacionalno-političnih interesov

²⁵ Fowler, 1991, 93.

²⁶ Ivelja, 2003.

²⁷ Kuzmanić, 2001, 64–66.

in diskreditaciji politik nekega drugega, pogosto sosedskega naroda, kar nadalje vpliva na skupno, kolektivno, javno, celo nacionalno mnenje. Pomembno se je namreč zavedati in upoštevati to, "da so stereotipi kreativni: so kategorije, ki jih projiciramo z namenom, da svet osmišljamo"²⁸. Novinarji s projiciranjem in klasificiranjem izvajanj določenih politik osmišljajo, opisujejo in interpretirajo med drugim tudi strašne dogodke in nesreče. Oziroma, kot nadalje razlaga Roger Fowler, "oblikovanje novic o strašnih dogodkih je recipročen, dialektičen proces": bolj ko za neki dogodek velja stereotip (npr. Hrvat pretepel še ne polnoletnega Slovenca na koncertu v Ljubljani), bolj je tudi verjetno, da bo ta dogodek postal novica. Prav v tem pa se zastavlja vprašanje, zakaj je tovrstno stereotipno sklicevanje na narodno pripadnost v novinarskem poročanju sploh potrebno (npr. Hrvat S. M. pretepel še ne polnoletnega Slovenca in ne zgolj S. M. pretepel še nepolnoletnega fanta), saj se pretep v vsakem primeru dojema kot kazenski prestop, ki ne potrebuje dodatnih sklicevanj na narodno pripadnost za to, da je neka oseba obsojena oz. kaznovana in deležna vala javnega ogorčenja, pač pa je že samo dejstvo pretepa dovolj za obsodbo in zgražanje. Razlog je jasen: takšno sklicevanje se v novinarskem (ali katerem drugem podobnem javnem) diskurzu uporablja kot legitimizacija nestrpnega odnosa, kot opravičilo, zakaj lahko neki narod še naprej ohranja destruktivno podobo o drugem/ih narodu/ih. Tako predpostavljene diferenciacije vzdržujejo in ohranjajo percepcije in reprezentacije skupnega, kolektivnega duha znotraj posamezne nacionalne skupnosti v statusu quo. Še več, vplivajo na subjektivitete posameznikov na način, da leti karakteristike lastnega naroda splošno percepirajo kot boljše, pozitivne, večvredne, kar se v javnem diskurzu (kot je npr. medijski diskurz) pogosto odraža v kontekstu metafor. V tem smislu ostaja

²⁸ Fowler, 1991, 17.

nacionalni karakter eden izmed pomembnih stebrov nacionalne skupnosti ter politične in medijsko reprezentirane ideologije.

Sodobno, moderno človeštvo vse bolj živi v zatonu nacionalnih skupnosti. Nacionalizem po eni strani blede znotraj evropske skupnosti in izgublja svojo ključno, povezovalno vlogo med posameznimi nacionalnimi skupnostmi, čeprav po drugi strani, človeštvo še ni bilo nikoli tako razdrobljeno, strukturirano, diferencirano na mnogotero narodnih skupnosti, kot je z vzponom modernih družb. Ne nazadnje, vsi novi spopadi, vojne in osamosvojitve posameznih držav rojevajo nove narode ali skupine narodov. V duhu teh antipatij in konfrontacij je moderno človeštvo postalo še bolj zavestno svojega obstoja ter razlik in podobnosti med posameznimi nacionalnimi skupnostmi. Modernega človeka tako (ne)hote žene nenehna primerjava z drugimi narodi. Njegova aktualizacija je refleksija predelave in prevajanja obstoječih nacionalnih in mednarodnih razlik. Tako vzpostavljene ideološke polarizacije "mi – oni" so se izrazito vzpostavile v tistih družbah, kjer je ideja o tako predpostavljene nacionalnem karakterju postala samoumevni objekt vseh diskusij, nenazadnje tudi diskusij v kontekstu medijske konstrukcije družbene realnosti.

Bibliografija

BRICKNER, R. M. (1943): *Is Germany incurable?*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, Pennsylvania.

CHARLESWORTH, J. J. (1967): "National character in the perspective of political science", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 370, 23–29.

FOWLER, R. (1991): *Language in the news*, Routledge, London.

FROMM, E. (2009): *Beyond the chains of illusion: my encounter with Marx and Freud*, Continuum, New York and London.

- GORER, G. (1955): *Exploring English character*, Criterion Books, New York.
- HOEBEL, E. A. (1967): "Anthropological perspectives on national character", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 370, 1-7.
- Inkeles, A. (1997): *National character: a psycho-social perspective*, Transaction Publishers, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.).
- IVELJA, R. (2003): "Muslimani gredo!", *Dnevnik*, 13. januar. Dostopno prek: <https://168.63.31.19/40817/slovenija/40817> (30. avgust 2015).
- KUZMANIČ, T. A. (2001): "Rasizem in ksenofobija, ki da ju v Sloveniji ni", *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*, 1, 56-77.
- MARTINDALE, D. (1967): "The sociology of national character", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 370, 30-35.
- MEAD, M. (1951): *Soviet attitudes toward authority*, McGraw-Hill, New York.
- MERRIAM, C. E. (1970): *New aspects of politics*, University of Chicago Press, Chicago.
- SIEGFRIED, A. (1951): "Approaches to an understanding of modern France", v: Earle, E. M., ur., *Modern France*, Princeton University Press, 3-16.
- WALLAS, G. (1908): *Human nature in politics*, Aarchibald Constable and co., limited, London.
- WHILLOCK, R. K. in SLAYDEN, D. (1995): *Hate speech*, Sage Publications Ltd., London.

NATAŠA MEH PEER,¹ KARMEN MEDICA²

Etnične in jezikovne interakcije mladostnikov na Šolskem centru Velenje

Izveček: Mladostniki na Šolskem centru Velenje (v nadaljevanju ŠCV), ki so bili opazovani v študiji primera antropologije urbanih družb kot tudi antropologije doma, vse bolj drsijo iz svoje jasne etnične opredeljenosti v neko drugo - vmesno, liminalno in so kulturne dvoživke, ki živijo hibridno identiteto. S kvantitativnim raziskovanjem (anketo) in kvalitativnimi pol/strukturiranimi intervjuji smo potrdili stereotipe, s katerimi smo se srečevali. Anketa je bila opravljena med vsemi dijaki ŠCV (1637 izmed 1800 dijakov) in je predstavljena z grafi, ki prikazujejo njihovo dožemanje in opredeljevanje do etničnosti, identitete, izpovedovanje pripadnosti religiji in njihovo jezikovno prilagajanje v različnih družbenih sferah, ki temelji na pragmatičnosti in fleksibilnosti v pogostih *double bind* položajih. Osvetlili smo povezave in razlike med posameznimi etničnimi skupinami na ŠCV ter k teoriji identitet mladostnikov v multietničnem razredu dodali vedenje, da vstopajo v nove multietnične identitete vse etnije prisotne na tem prostoru.

Ključne besede: mladostniki, etnična identiteta, raba jezika, družbena stratifikacija

UDK: 316.34:377(043.3)

¹ Dr. Nataša Meh Peer je profesorica slovenščine in umetnostne zgodovine na ŠCV. E-naslov: natasa.meh.peer@gmail.com.

² Dr. Karmen Medica je izredna profesorica na Fakulteti za humanistične študije v Kopru PU. E-naslov: karmen.medica@guest.arnes.si.

Ethnic and Linguistic Interactions of Adolescents at School Center Velenje

Abstract: A case study of urban and home anthropology, the paper examines the adolescents at School Center Velenje. They seem to be increasingly slipping from clearly defined ethnicities into another, intermediate or liminal, ethnicity, turning into cultural amphibians with hybrid identities. Our quantitative and qualitative research, i.e. a survey and (half)structured interviews, have confirmed the stereotypes which we have encountered. The survey, conducted with all the students at School Center Velenje (1,637 out of the 1,800 students), is represented by graphs, which show their perception of and attitude to ethnicity, identity, religion, as well as their linguistic adjustment in various social spheres, which is based on pragmatism and flexibility in frequent double bind situations. The study sheds light on the links and differences between the ethnic groups at School Center Velenje, enriching the theory of adolescents' identities in a multiethnic class with the insight that all ethnic groups involved are coming to adopt new, multiethnic, cosmopolitan identities.

Key words: adolescents, ethnic identity, language usage, social stratification

Uvod

Mladostniki, katerih vsakdanje življenje poteka med različnimi etničnimi skupinami, so današnja, evropska vsakdanjost. Na Šolskem centru Velenje je bila opravljena podrobna študija o etničnosti in identiteti mladostnikov.

Takšno opazovanje in proučevanje sodi na področje urbane antropologije ali bolj splošno antropologije modernih družb, ki razi-

skuje socialno organizacijo v mestih, pri čemer opazuje socialne odnose in vzorce družbenega življenja – unikatnega v mestih z različnim kulturnim, etničnim in zgodovinskim kontekstom³, kot tudi antropologije doma, kar pomeni prepoznavanje vzorcev v poznanih situacijah, katerih del smo tudi sami.

V medkulturni raziskavi o pričakovanjih in ciljih mladostnikov so avtorji⁴ ugotovili, da se pričakovanja in cilji razlikujejo glede na etnično pripadnost. Študije, ki so jih naredili, tako kažejo na diferenciranost ciljev in pričakovanj mladostnikov iz različnih etničnih skupin. Mogoča razlaga je, da so pripadniki nekaterih etničnih manjšin v slabšem položaju, tako ekonomsko kot socialno, politično ali kako drugače, kar seveda lahko apliciramo na našo študijo. Ena izmed ugotovitev je bila, da je priseljencem v življenju veliko pomembnejši ekonomski uspeh, v primerjavi z domačini. Morda tudi zato, ker izhajajo iz družin z nižjim ekonomskim statusom. Zelo pomembno vlogo pri zastavljanju ciljev pa igrajo družina in njena pričakovanja, kar se razbere tudi v naši anketni analizi.

Iz tovrstnih medkulturnih raziskav lahko razberemo predvsem to, kako težko je učitelju v multietničnem razredu predvidevati in združevati tako različna pričakovanja, kot jih imajo mladostniki iz različnih etničnih, ekonomskih in socialnih okolij, da ne govorimo o vseh drugih razločevalnih individualnih razlikah.

Banner in Graham⁵ razlagata, da otroci različnih kultur namreč različno usvajajo znanja iz matematike, različni so sistemi štetja, socialne interakcije in psihološko razumevanje kulturnih orodij ipd. Pomemben delež, kako multietnični razred funkcionira, nosijo tudi

³ Barfield, 1999.

⁴ Chang, Chen, Greenberg, Dooley, Heckhausen, 2006.

⁵ Banner in Graham, 2009.

zahteve, ki jih mladostnikom postavljajo starši in tudi te zahteve so medkulturno različne.⁶

Za mladostnika izbira srednje šole ni enostavna, poudarjata Banner in Graham,⁷ in ugotavljata, da na izbiro, za katero srednjo šolo se bo mladostnik odločil, vplivajo naslednja dejstva:

1. Izkušnje posameznika, njegove spretnosti in osebna pričakovanja.
2. Družbene vezi z vrstniki, saj se zaradi vrstnikov mladostnik velikokrat odloči, katero šolo bo izbral.
3. Učni uspeh in želja po akademskih dosežkih.
4. Osebna - kontekstna interakcija, ki je povezana z etnično pripadnostjo.

Obstaja povezava med etnično pripadnostjo in izbiro srednje šole in iz opravljene ankete med dijaki ŠCV je evidentno, da lahko potrdimo povezavo med nižjim socialnim statusom družin, katerih etnična pripadnost ni slovenska, in vpisom otrok iz teh družin v poklicne šole, najbrž zato, da čimprej prispevajo k razbremenitvi družinskega proračuna.⁸ Nadalje je pomembna tudi izbira poklica in šole, saj se prej odločijo za šolo, ki je v njihovem kraju bivanja, kot tudi za šolo, ki je prijaznejša do pripadnikov drugih etničnih skupin.

Koncepte, ki smo jih preverjali z anketo, bomo poskusili na kratko osvetliti skozi pregled najpomembnejših teorij in tako je seveda prvi fokus na teoriji etničnosti.

⁶ Abreu, 2005.

⁷ Banner in Graham, 2009.

⁸ Opomba: Velenje, maj 2013: Tukaj izhajamo izključno iz študije primera ŠCV in specifične mesta Velenja in dopuščamo, da se v drugem okolju in z drugačno izobrazbeno strukturo staršev spremeni tudi izbira šole za mladostnike.

Etničnost

Da bomo bolje razumeli življenje mladostnikov v multietničnih okoljih, se sprehodimo skozi nekaj teoretičnih opredelitev pojma etničnosti.

Etnično skupino lahko razumemo kot skupino ljudi, ki so med sabo povezani prek (dejanskih ali namišljenih) sorodnih kulturnih, verskih, jezikovnih, rasnih ali drugih vezi. Pripadniki etnične skupine sebe dojemajo (in drugi njih) kot kulturno različne od drugih skupin, s katerimi so v stiku. Poudarek je na kriterijih pripadnosti, ki pripadnike ene skupine združujejo, in razlikah, ki jih ločujejo od drugih.

“Pripadniki etnične skupnosti se identificirajo drug z drugim na osnovi skupne dediščine, ki zajema predvsem skupen jezik in na njem temelječo kulturno ustvarjalnost, pogosto pa tudi skupno religijo in skupne prednike, ki jih je omogočila etnična endogamija (poročanje znotraj etnične skupnosti).”⁹ In izmed pravkar naštetih identifikatorjev sta jezik in religija najpomembnejša in najočitnejša (kar bo razvidno iz opravljene ankete).

Pripadniki etničnih skupnosti z jezikom pogojujejo svojo integriteto. Ta jezik ni nujno kodificiran ali standardiziran, kar v resnici tudi ni jezik Bošnjakov, Srbov, Hrvatov, Makedoncev, Albancev v Velenju. V Velenju lahko govorimo o sociolingvistični kategoriji t. i. akumuliranega jezika, ki izhaja in nastaja, po teoriji transnacionalizma, iz jezikov posameznih etnij, ki lahko uporabljajo novonastali jezik, ki pomaga vzdrževati družinske, ekonomske, socialne, verske in politične vezi med različnimi okolji in hkrati omogoča pristop do ogromnega socialnega kapitala pripadnikom etnij. Po drugi strani etniji lasten jezik, sociolingvistično opredeljen kot konserviran jezik, kar pomeni, da govorijo jezik, kot so ga govorili v trenutku, ko so emigrirali v Slovenijo, torej nespremenjen, v današ-

⁹ Toplak, 2011.

njem trenutku okorel, zastarel v primerjavi s spreminjajočim se jezikom v okolju, iz katerega so prišli. Poleg tega pa ohranjajo svoj jezik le v krogu družine, morda v cerkvi in s tečaji,¹⁰ urami pravljic.¹¹ Tukaj lahko omenimo dijaka, ki je rekel, da nobenega jezika ne zna, da povsod vedo, da ni od tam - da ni nativen govorec - izgubil je svoj emski kot.

Za jezik pa vemo, da je živ organizem, ki se spreminja, razvija (pri nas je v dokaz temu nastal tako imenovani rastoči slovar; Sprotni slovar slovenskega jezika (SSJ), ki ga je mogoče najti tudi na spletu in ga posodabljati z novimi besedami). Če govorimo o pisanem jeziku etničnih skupin v Velenju, še toliko prej naletimo na okorelost/zastarelost. Prav tako se jezik posamezne etnije razlikuje od jezikov drugih etnij. Po razpadu nekdanje skupne domovine Jugoslavije je t. i. srbohrvaški jezik razpadel na posamezne nacionalne jezike, kot so srbski, hrvaški, bosanski itd. Novonastale države so se trudile ustvariti distinkcijo med prej skupnim jezikom in zdaj novim jezikom posamične države. Hrvati so šli v teh prizadevanjih najdlje in so uvajali nove jezikovne tvorbe, ki pa so se sčasoma prijele.

Kljub mobilnosti ljudi, meje obstajajo in etnične razlike se povečujejo. "Če so etnične kategorije določene predvsem od drugih in od zunaj, pa se etnične skupnosti definirajo same, in sicer tako z njihovimi imeni, značajem, notranjo kohezijo ter intenzivnostjo doživljanja medsebojne solidarnosti in konfiguracijo svoje meje."¹² Etnične skupine lahko razumemo kot posebne interesne skupine, ki so fluidne in izjemno prilagodljive, saj se morajo nenehno odzivati

¹⁰ Opomba: Velenje, maj 2013: V Velenju Delavska univerza organizira tečaj bosanskega jezika.

¹¹ Opomba: Velenje, maj 2013: V Velenju Knjižnica Velenje organizira enkrat na mesec uro pravljic v srbskem jeziku.

¹² Rizman, 2006.

na izkoriščevanje priložnosti kot tudi biti pozorne na tveganja, ki jih prinaša okolje.

Primordialni model etnosa ponuja naslednjo logiko - Mi smo Mi, ker smo Mi (in smo vedno bili Mi). Ko pa kulturna razlika preide v etnično, je odgovor na vprašanje ali Drugi lahko postane kot Jaz/Mi nikalen. Neprehodnost razlike ima torej v predstavah akterja dve nujni lastnosti: da Drugi nikoli ne more postati kot Jaz (in Jaz ne kot Drugi) in da izvor te razlike sega tako daleč nazaj v čas, da je del nespremenljive narave drugega, del njegovega bistva oziroma izvora: moj končni, "etnični odnos do Drugega pa je v dojetem smislu te različnosti, ki je v jedru projekcija za naprej: Drugi je bil vedno drugačen od Mene/Nas in vedno bo."¹³

Čiste etnične identitete v velenjskem multietničnem okolju se lahko izoblikujejo le znotraj družine. V družinah namreč vlada homeostaza, ki zagotavlja otroku, da se počuti varnega v "zaprtem" krogu družine in družinskih prijateljev, ki so prav tako pripadniki iste etnične skupine.

Mladostnik v multietničnem razredu se srečuje s stereotipi o svoji etnični skupini in je prav tako postavljen, v primerjavi s pripadniki slovenske etnične skupine, v konstantno *double bind* pozicijo.

Stereotipiziranje in *Double Bind*

Da bomo lažje razumeli dinamiko etnične zavesti posameznih etnij, se moramo ustaviti ob stereotipih, ki so pogosto v uporabi v multietničnih okoljih. Na njihovi podlagi nastajajo tudi šale, ki izhajajo iz ne/znanja slovenskega jezika na račun pripadnikov posamezne etnije. O tem je skozi slovenske povedke razložil Kvartič:

"Primerov, ki stereotipne podobe o znanju jezika konstruirajo in jih potrjujejo, je veliko, v popularni kulturi je tudi več načrtnih

¹³ Šumi, 2000.

stereotipizacij tujcev, ki jih kot takšne označi že njihov način govora.”¹⁴ Etnične meje tako pomagajo ohranjati tudi stereotipi. Stereotipi o “Bosancih” so denimo, da so vsi muslimani, da so bolj glasni, bolj družabni, da imajo močnejše čustvene odzive, da se ne zadržujejo doma, da so njihove ženske urejene, nama-zane, izzivalno oblečene, kar lahko ponazorimo s primeri izjav dijakov:¹⁵

“Ja, meni se zdi, da me damo malo več na sebe. Se mi zdi, da se Slovenke ne trudijo preveč okrog svojga videza, me vstanemo prej, se namažemo, uredimo lase, poskrbimo za obleko, ve pa kar nekaj primete pod roke in že greste. Se mi zdi, da se veliko manj ličite. V nas je nekako zasidrano, da se moramo izpostaviti, da se moramo zrihtat, nam to veliko pomeni in se za to potrudimo. Me hočemo vedno bit urejene, tudi doma. Moja mama se vedno zrihta za na šiht, čeprav gre samo tja, kjer obleče haljo in pa domov. Ja, pa res!”

(Dijakinja, 3. letnika, avgust 2013.)

“Za nas je videz zelo pomemben, me ne moremo na cesto nena-mazane, neurejene (ob tem ves čas koketira sama s sabo, z mano, se kaže). Veliko damo za cote, ki bolj poudarijo naše obline, smo ponosne nanje, ne kot Slovenke, ki stalno nekaj prikrivajo, skrivajo. Ja, kar se tega tiče pa smo res zelo drugačne. Moja mama pravi, da mora bit ženska vedno urejena in namazana tudi doma, saj je le tako lahko privlačna za svojega moškega.”

(Dijakinja, 3. letnika, avgust 2013.)

¹⁴ Kvartič, 2014.

¹⁵ Opomba: Velenje, april 2017: Izhajamo iz študije primera ŠCV, kjer je bila narejena tudi metoda opazovanja z neposredno udeležbo na nekaterih izbranih razredih, kot tudi nestrukturirani intervjuji z nekaterimi dijaki (30 dijakov) in poglobljeni fokusni intervjuji z učitelji. V študiji so navedeni citati intervjujev brez transkripcij.

Glavni problem identitetne politike stigmatizirane osebe je ta, da se ne more izogniti pripisovanju stigme (govorimo o oznakah etnij Bošnjaki, Hrvati, Srbi, Makedonci, Albanci, Slovenci so “takšni in takšni ...”) in v tem trenutku se znajdejo v *double bind* poziciji. Pri čemer opozorimo na Batesonov¹⁶ koncept *double bind* in njegovo včasih evfemistično razumevanje, saj vodenje identitetne politike stigmatizirane osebe, pri tem imamo v mislih posameznika, pripadnika določene manjšinske etnije, karakterizira *double bind* pozicija. Saj posameznik, ki se ga drži neka stigma, lahko naredi karkoli, vendar na noben način ne more zmagati. Če se posameznik določene etnije skuša stigmati izogniti (včasih tudi s spremembo imena), tako da zavrača pripisovanje stigme z utemeljenimi argumenti, s tem pri drugih le še utrdi prepričanje, da je stigma upravičena. Pripisovanje stigme je performativni akt, ki vnaprej totalizira vse logično polje, tako da je ugovarjanje nemogoče. Stigmatiziranje se prekine le takrat, ko izginejo odnosi nadmoči in podrejanja, v katerih določena skupina predstavlja normo človeškega rodu v odnosu do podrejene, od nje odvisne skupine, kot to razumemo v odnosu med vladajočo slovensko in drugimi “manjšinskimi”¹⁷ etnijami. V kontekstu razmerja moči med večinsko in manjšinsko etnično skupnostjo znotraj določene države - nacije, je večinska skupina tista, ki generira diskurz stigmatiziranja. Dokler je jasno, da ima pripisovalec stigme moč, da jo univerzalizira v neizogibni defekt in je to znak njegove socialne moči, se pripisovanju ni mogoče zgolj diskurzivno, racionalno upreti.

Druga značilnost stigme je ta, da potiska posameznika v položaj nedoraslega subjekta. Marginalizacija je enako kot infantilizacija,

¹⁶ Bateson idr. 2010.

¹⁷ Opomba: Velenje, marec 2017: Izraz manjšina uporabljamo v kontekstu etnije, ki je številčno manjša. Saj sicer pravno formalno etnične skupine, o katerih je govora, nimajo statusa manjšine.

ki iz marginaliziranih oseb naredi objekte vzgoje in nadzora. Člani marginalnih skupin nimajo druge izbire, kot da prevzamejo to vlogo. Kar povratno dokazuje, da je dominantna skupina upravičena nadaljevati z marginalizacijo/infantilizacijo in tukaj lahko spet govorimo o začaranem krogu stigmatizacije.

V trenutku, ko otrok prestopi prag domačega praga in iz zavetja družine vstopi v svet nove etnije - najmanj slovenske, večinoma stopi v svet več med seboj različnih etnij. Ko govorimo o slovenski etniji, se soočamo z dejstvom, da je na relaciji večinsko prebivalstvo vs. manjšine, ta večinska in nadrejena preostalim etnijam in se kot taka tudi udejanja skozi vrtec, šolo, praznike, ekonomske prakse ipd. ter zavzema predvsem sfero javnega družbenega življenja. Če to ponazorimo z besedami Bajtove: "Naš argument je, da je osnovno gibalno obstoja nacionalne države namreč v tem, da nacionalistična logika preveva ves javni diskurz in si prisvoji vse dimenzije družbenega in političnega delovanja, ne da bi njeno implicitno prisotnost večina ljudi sploh opazila, kaj šele problematizirala."¹⁸

Priseljeni mladostniki so namreč močno navezani na običaje, kulturo in jezik domovine staršev. Zunaj nje pa dovolj dobro sodelujejo v običajih in dogajanjih slovenske kulture, ki ji želijo pripadati in v njej uspeti.¹⁹

Skozi pripadnost svoji etniji in sočasno slovenski, so mladostniki identitetno zmedeni, čeprav so del transnacionalnih vezi, ki so v današnjem času zaradi tehnologije enostavne za vzdrževanje. Prav tako zaradi medijev lahko vzdržujejo stik s preteklostjo in koreninami ter s tem posledično z jezikom.

¹⁸ Bajt, 20ž10.

¹⁹ Erjavec, 2015.

Identiteta, transnacionalnost in jezik

Mladostniki se soočajo z identitetnimi krizami, z nedoločljivo multikulturno realnostjo, uporabljajo potrditveni diskurz kulture, občasno pa procesualni diskurz, saj lahko pripadniki manjšinskih etnij le na tak način uresničujejo svoje družinske, osebne in profesionalne cilje. "Sodobne identitete so derivirane, dialoške, liminalne in prehodne. So identifikacije v kontekstu ter so tako situacijske, fleksibilne, inovativne in iznajdljive."²⁰

Karakterizira jih dvojnost: identitete, ki jo posameznik pripiše sam sebi, in identifikacije, identitete, ki je posamezniku določena, ki mu jo prisodi družba. Skupinska identiteta se nanaša na pripadanje določeni skupnosti oz. določenim skupnostim. V tem kontekstu lahko govorimo o identiteti posamezne etnične skupine, ki se lahko razlaga skozi pojem transnacionalnosti:

*"Transnacionalni migranti kot skupine ljudi, ki živijo na različnih krajih zunaj matične dežele, ohranjajo spomin, vizijo in mite o domovini, želijo si dobro integracijo v novem okolju, vzdržujejo stike z izvornim okoljem, se aktivno vključujejo v vzdrževanje ali njeno obnovo, njihovo skupinsko identiteto pa pomembno opredeljujejo stalni in nepretrgani odnosi z domovino, bodisi na dejanski ali simbolni ravni."*²¹

Prav tako Medica²² izpostavlja transnacionalni socialni prostor, ki ga mrežijo neinstitucionalizirani posamezniki, ki lahko aktivno živijo dvojno življenje - politično, kulturno in ekonomsko. Stabilno lahko vzdržujejo družinske, ekonomske, socialne, verske in politične vezi med različnimi okolji. Te mreže omogočajo migrantom pristop

²⁰ Medica, 2009.

²¹ Repič, 2006.

²² Medica, 2015.

do ogromnega socialnega kapitala. Nastane socialni prostor, ki pomeni preplet odnosov in ni omejen geografsko.

“Veliko jih je dejansko postalo transmigrantov, trdno zasidranih v novi državi, a ohranjajoč številne vezi z domovino.” ... “Transnacionalni posameznik je svobodnejši tudi od migranta, ki zapusti domovino iz tehtnih razlogov, a vendarle hrepeni po njej ter svojega patriotizma ne namenja državi gostiteljici, pač pa v manjšinski kolektivni etnični identiteti išče moč za prenašanje tega, kar doživlja kot breme migrantstva. Pričakovano je torej, da ga bo država gostiteljica v tem primeru obravnavala kot nekoga, ki odklanja polno pripadnost večinski skupnosti.”²³

Med procesom integriranja so vstopale interference iz jezika etničnih skupin z območja nekdanje Jugoslavije v slovenski jezik, v katerem jih je vedno več in jih Slovenci ne prepoznamo, saj smo jih sprejeli za svoje. Sociolingvistično bi takšen jezik označili glede socialne zvrstnosti kot pokrajinsko pogovornega (ta se razvija v večjih mestnih središčih, kamor trči več narečij iz iste narečne skupine, samo da gre v tem primeru za več različnih etnij). V multietničnem jezikovnem stiku nastajajo novi kulturni in jezikovni urbolektiki, pri nas je takšen govorjen jezik ali sociolekt – *velenjščina*. Gre za urbolektik, kot je *čefurščina* v ljubljanskem okolju ali *Kanak Sprak* v nemškem okolju.

Osnovno sredstvo komunikacije je besedni jezik, ki je bil skozi različne teorije, obdobja, perspektive interpretiran različno. Največkrat se antropologi jezikoslovci sprašujejo ali je jezik odslikava sveta okoli nas. Najbolj znana je *hipoteza jezikovne relativnosti*, ki sta jo postavila Sapir in Whorf²⁴ in pravi, da ko usvajamo jezik, usvajamo načine razmišljanja – konceptualne mreže, ki pa se jih ne

²³ Toplak, 2010.

²⁴ V Barfield, T. ur. 1999.

zavedamo, ker se nam zdijo, jih občutimo kot naravne - so naša kultura. Ta hipoteza pomeni, da jezik ni le prenosnik, temveč tudi oblikovalec našega mišljenja. Če ta hipoteza drži, potem je percepcija stvarnosti v vsaki kulturi drugačna.

Prej smo že govorili o stereotipih in šalah, ki nastajajo zaradi ne/znanja jezika, saj jezikovna teorija trdi, da le nativci (v našem primeru Slovenci) v svojem jeziku slišijo vse fonemske različice, tujci pa jih ne slišijo in foneme iz svojega jezika prilagajajo tem v nenativnem jeziku. To antropologi razlagajo tudi z emskim (domačinskim) interpretiranjem kulture. V nasprotju s fonetiko/črko, ki se zapiše na enak način in ne prinese fonemske distinkcije in pomeni etsko (zunanjo) perspektivo. Ob tem bi lahko zašli v debato o smislu antropologije, ki z emskim pristopom ni prevedljiva (kot pravi italijanski pregovor), če pa bi bila, bi to bil le še en filozofski model. Torej ostaja etski pristop, čeprav mora antropologija vztrajati ravno na tistem, kar je neprevedljivo. Zanj nativci ne potrebujejo prevoda, je njihova intuitivna vednost. Seveda je pri tem pomembno tudi to, da besede z razvojem jezika, za katerega smo rekli, da je živ organizem, pridobivajo nove emske interpretacije. V multietničnem prostoru Velenja pa te nastajajo s primesmi jezikov drugih etnij. Kar ustvarja novo jezikovno polje, ki prinaša mnogo interferenc v slovenski jezik ali kot smo že prej ugotovili - *velenjščina*.

Zanimiva ugotovitev iz opazovanja z neposredno udeležbo je bila, da se pripadniki etnij iz nekdanje Jugoslavije prilagodijo v jeziku in izberejo slovenski jezik, takoj ko je v njihovi družbi en sam pripadnik slovenske etnije. To kaže na konformnost dijakov ali pa na njihovo pragmatičnost prilagajanja jezikovnih identitet.

“... razvijajo t. i. civilno kulturo, ki naj bi predstavljala njihov lasten način, kako reševati probleme, kako sploh diskutirati o problemih, kako reševati večje konflikte in kako se ukvarjati z manjšinskimi interesi. In šola je ena pomembnejših institucij v teh procesih.

*Vendar pa gre tukaj za vprašanje, kako se odzove manjšinska mladina, ki ima neko drugo identifikacijo že ustaljeno in se sooča še z neko novo identiteto v procesih socializacije in edukacije.*²⁵

Metode raziskovanja

Metoda kvantitativnega raziskovanja, kot je anketa, je bila uporabljena in izvedena oktobra in novembra 2015 kot metoda, ki je potrdila nekatera opažanja z neposredno udeležbo, raziskovanja na primeru izbranih razredov iz treh šol ŠCV. Medtem ko je bila anketa izvedena med vsemi dijaki ŠCV. Izmed 1800 dijakov, ki jih je bilo vpisanih na ŠCV v šolskem letu 2015/16, jih je bilo anketiranih 1637, kar predstavlja reprezentativen vzorec. Upoštevati moramo tudi, da imamo pred sabo dijake, ki svojo etnično, versko, jezikovno identiteto prikrivajo oziroma pragmatično/kontekstualno uporabljajo.

Ankete so dijaki izpolnjevali pri pouku, saj smo tako zagotovili s sodelavci, ki so pri svojih urah dijakom dali v izpolnjevanje anketo, da smo dobili res reprezentativen vzorec, ki bi bil s spletno anketo po številu nižji. Dijaki, ki ankete niso izpolnjevali, predstavljajo zanemarljiv odstotek, saj je bilo veljavnih anket 1413 v 84 oddelkih; nekaj jih ni bilo prisotnih na anketiranju, nekatere ankete pa so bile neveljavne. Neveljavne ankete niso bile upoštevane pri predstavitvi rezultatov v analizi, so pa vidne v grafih kot manjkajoče oziroma neveljavne.

Prav je, da predstavimo okolje, v katerem je potekalo opazovanje, saj gre za enega največjih srednješolskih centrov v Sloveniji.

ŠCV²⁶ je sestavljen iz Šole za rudarstvo in varstvo okolja (ŠRVO), Strojne šole (SŠ), Elektro in računalniške šole (ERŠ), Šole za storit-

²⁵ Medica, 2010.

²⁶ Opomba: Velenje, marec 2017: Pouk poteka na lokaciji v centru mesta, na Trgu mladosti 3, kot tudi na MIC, kjer je večina praktičnih delavnic, na Koroški cesti 62 a.

vene dejavnosti (ŠSD), Gimnazije, Višje strokovne šole (VSŠ), Medpodjetniškega izobraževalnega centra (MIC) in Dijaškega doma.

V šolskem in študijskem letu 2015/2016 je potekalo izobraževanje v 25 srednješolskih in 6 višješolskih strokovnih programih, izobraževalo se je 1812 dijakov.

Z anketo je bilo preverjeno, koliko je resnice v stereotipnih oznakah, kakšno je število dijakov na posameznih šolah, ki pripadajo bošnjaški, srbski, hrvaški, makedonski ali albanski etniji. Saj je stereotipizirano vedno, nenapisano in nepreverjeno veljalo, da ima ŠSD največ dijakov albanske kot tudi bošnjaške, hrvaške, srbske, makedonske etnije, sledi ji SŠ, ŠRVO, ERŠ. Šola z najmanj dijaki iz prej omenjenih manjšinskih etnij je Gimnazija. Z analizo ankete so bile "govorice" potrjene in dokazane kot resnične. Torej je anketa nepotrldjiva in interpretativna dejstva opazovanja z neposredno udeležbo, kot tudi stereotipna predvidevanja potrdila. Opazovanja, ki so izhajala iz osebne vpletenosti in osebne interpretacije antropoloških raziskovalnih metod, so se izkazala za resnična skozi kvantitativne rezultate. Z anketo so bile preverjene "govorice" glede izobrazbene strukture staršev, etnične pripadnosti dijakov, uporabe jezika doma in s prijatelji kot tudi državljanstva po posameznih šolah.

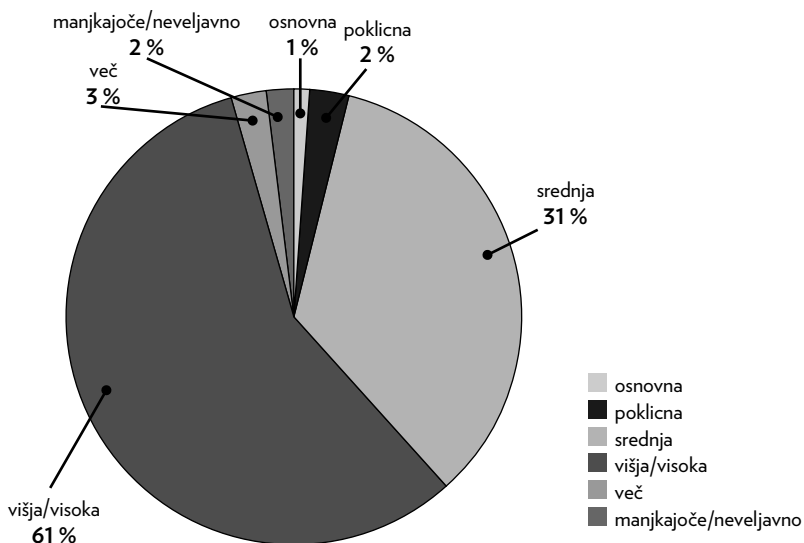
Rezultati z razpravo

V razpravi so prikazani grafi anket po posameznih temah ter predstavljeni in interpretirani rezultati. Ob prikazu posameznih grafov so pripisani zanimivi medklici in vprašanja dijakov ob izpolnjevanju anket. Poudariti je treba, da so bili ob izpolnjevanju ankete mladostniki večinoma zmedeni glede opredelitve etnične identitetne pripadnosti. Mladostniki se namreč, razen nekaterih, raje ne izpostavljajo in ne izpričujejo svoje etnične pripadnosti. Še dodaten problem je bil v tem, da so morali svojo odločitev zapisati. Mla-

dostniki drugih etničnih skupin, o čemer smo že razpravljali, se počutijo stigmatizirani s strani večinske/slovenske etnije.

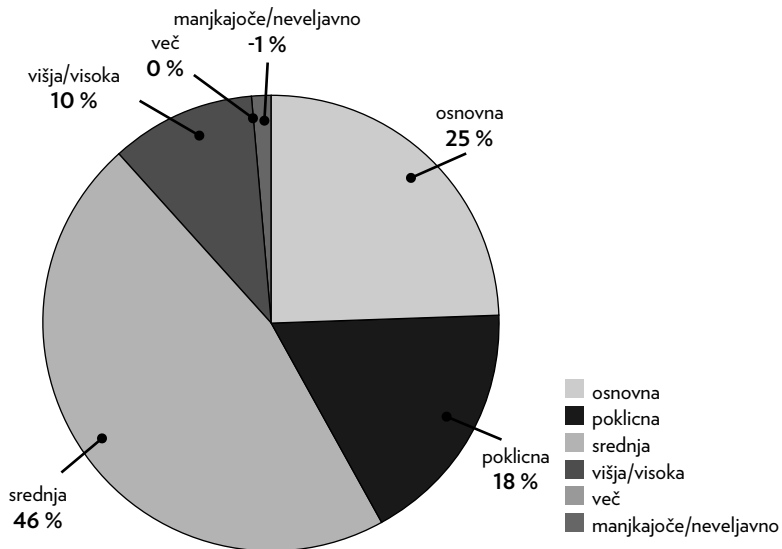
Izobrazba staršev

Predvidevanja so bila, da izobrazba staršev vpliva na zahteve, na kateri program starši otroka vpišejo in kakšna so pričakovanja staršev glede ciljev, ki jih postavijo mladostniku. Prav tako so pričakovanja mladostnikov različna, če ti prihajajo iz različnih etnij in so tudi povezana z njihovim socialnim statusom.²⁷

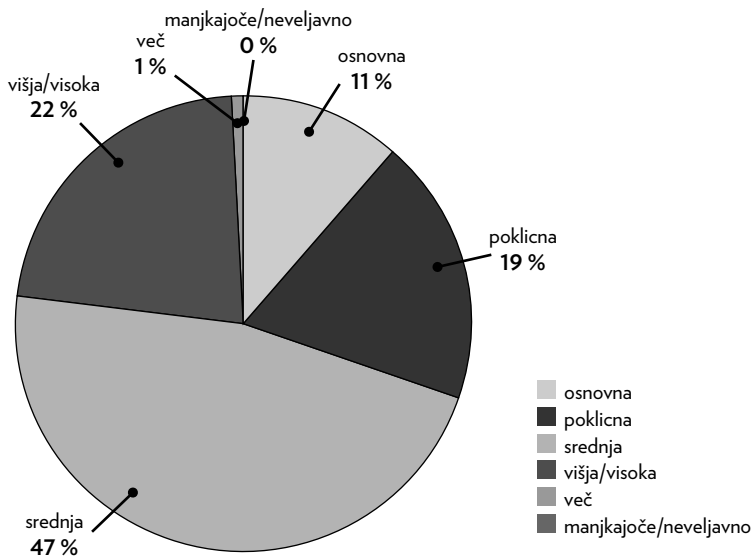

Graf 1: Izobrazba staršev – Gimnazija. (vir: lasten)

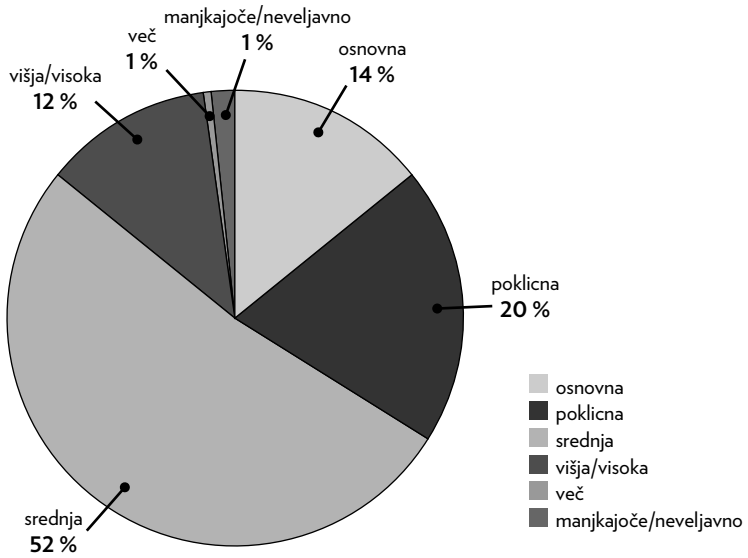
²⁷ Chang, Chen, Greenberg, Dooley, Heckhausen, 2006.

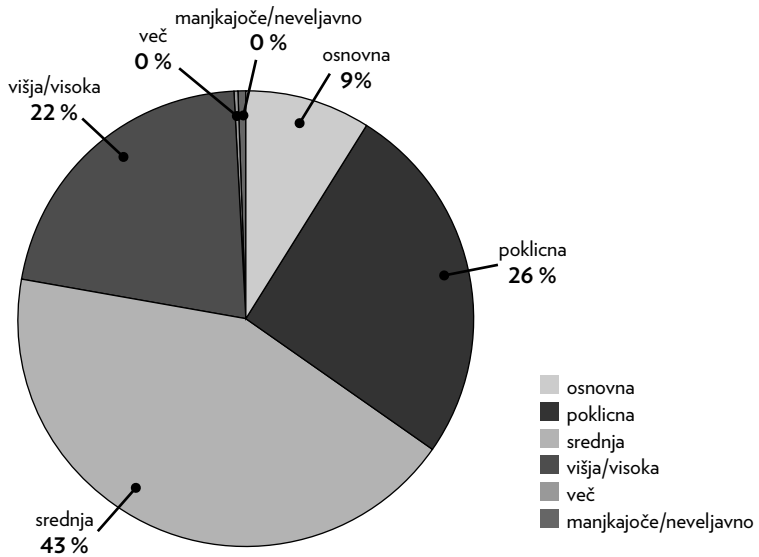
Graf 2: Izobrazba staršev – ŠRVO. (vir: lasten)

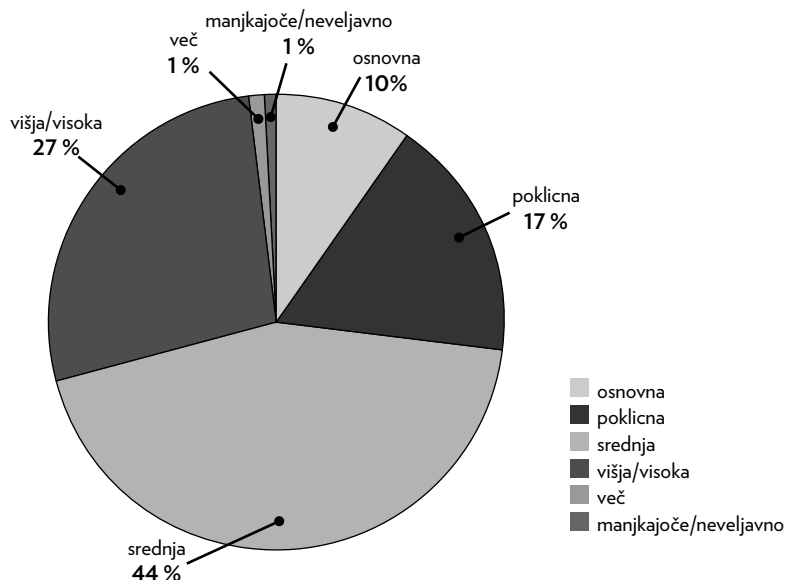
Graf 3: Izobrazba staršev – SŠ. (vir: lasten)

Graf 4: Izobrazba staršev – ŠSD. (vir: lasten)

Graf 5: Izobrazba staršev – ERŠ. (vir: lasten)

Graf 6: Izobrazba staršev – ŠCV. (vir: lasten)

Iz predstavljenih teoretičnih raziskav in pričujočih grafov lahko zaključimo, da ima izobrazba staršev vpliv na to, katero srednjo šolo bo mladostnik izbral, saj starši z višjo izobrazbo postavljajo tudi višje cilje svojim otrokom. Za to je po pričakovanih največji odstotek staršev z višjo stopnjo izobrazbe na Gimnaziji, sledi ji Strojna šola, Elektro šola, Šola za storitvene dejavnosti ter Šola za rudarstvo in varstvo okolja. Najbolj presenetljivo je bilo, ob samem izpolnjevanju anket, da je bilo treba dijakom, ki niso bili gimnazijci (gimnazijci so večinoma vedeli, kakšno izobrazbo imajo njihovi starši) pomagati, kako izpolniti vprašanje glede izobrazbe staršev. Nazadnje so se sodelavci (ki so pri svojih urah dijakom dali v izpolnjevanje anketo) odločili, saj so jih dijaki med izpolnjevanjem ankete spraševali o izobrazbi staršev, da lahko napišejo tudi poklic in bomo iz podatkov pozneje razbrali stopnjo izobrazbe (recimo moja mama

je frizerka in je bila ugotovitev, da gre za poklicno šolo). Če ponazorimo z nekaj izstopajočimi primeri vprašanj:

“Moja mama dela v pisarni na Rudniku, kaj je?”

(Dijak 1. letnika ŠRVO; oktober 2015.)

“Moj ata je upokojenec.”

(Dijak 3. letnika ŠSD; oktober 2015.)

“Moja mama šiva.”

(Dijak 2. letnika ŠSD; oktober 2015.)

“Moja mama prodaja v Šparu.”

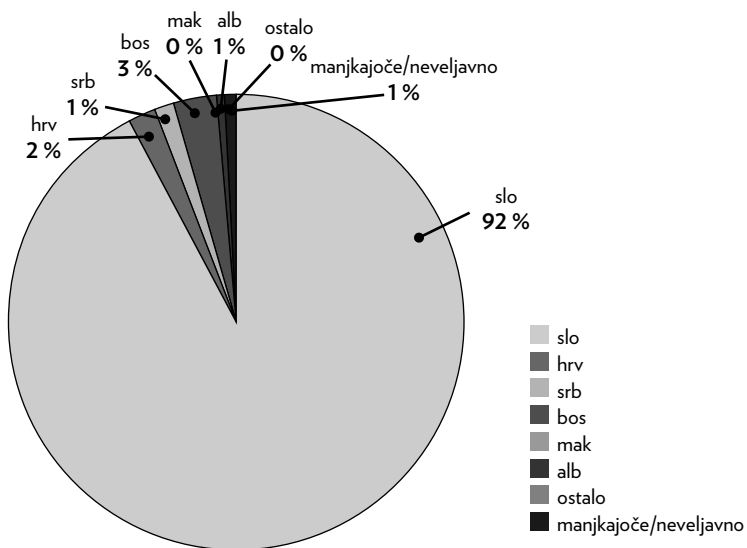
(Dijakinja 3. letnika S; november 2015.)

Opredelitev dijakov glede etnične pripadnosti

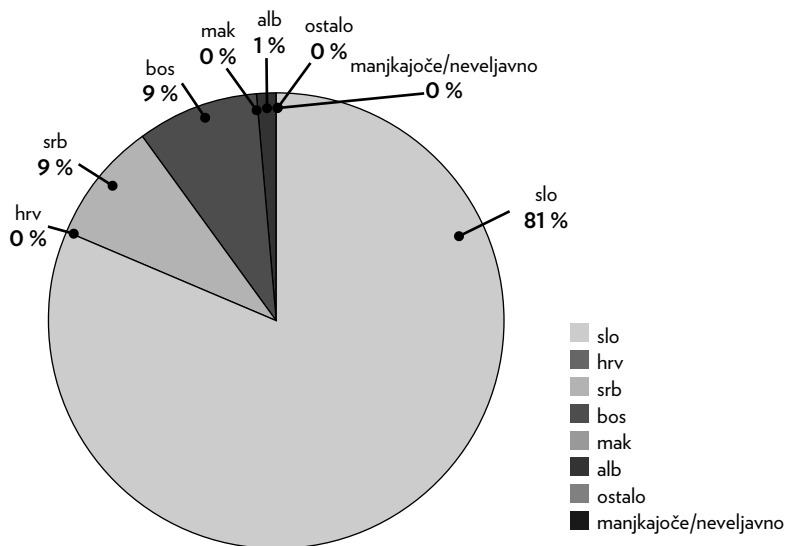
Za raziskavo je pomembno, kako so se etnično opredelili in to tudi zapisali dijaki. Iz pričujočih podatkov je bilo opaženo, da so se mladostniki odločili, da pripadajo določeni etniji, če je bil le eden od staršev pripadnik bošnjaške, hrvaške, srbske, makedonske in albanske etnije.

Medkulturne študije,²⁸ ki so bile predstavljene v uvodnem delu pričujočega besedila, ponazarjajo, da se cilji in pričakovanja mladostnikov iz različnih etničnih skupin razlikujejo. V interpretaciji naslednjih rezultatov ankete, opravljene na ŠCV, smo poskušali potrditi tudi, da se pričakovanja in cilji staršev do mladostnikov razlikujejo glede na to, kateri etniji pripadajo.

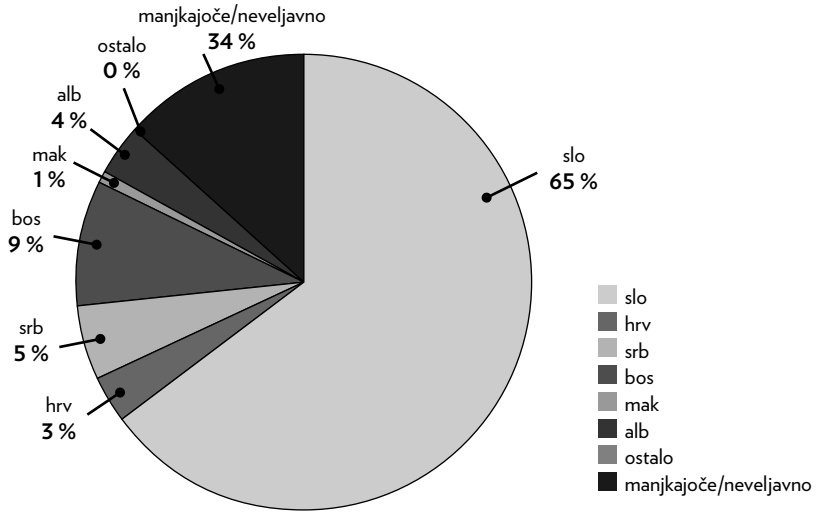
²⁸ Chang, Chen, Greenberg, Dooley, Heckhausen, 2006.

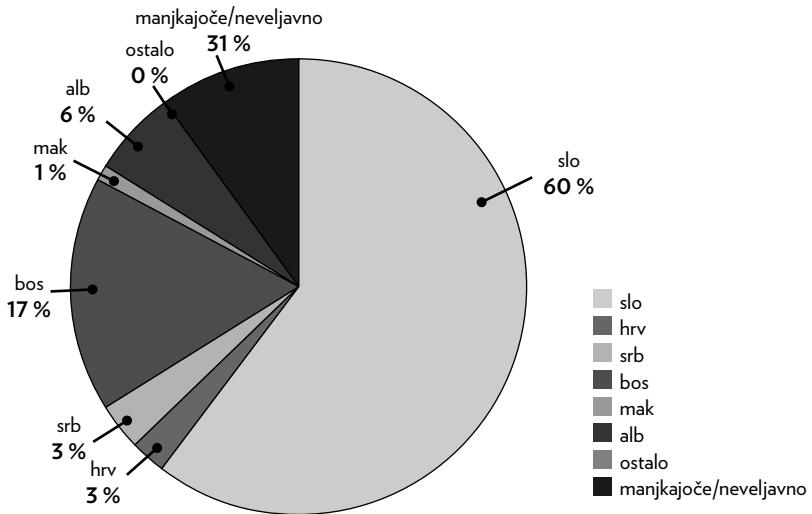
Graf 7: Etnična pripadnost dijakov – Gimnazija. (vir: lasten)

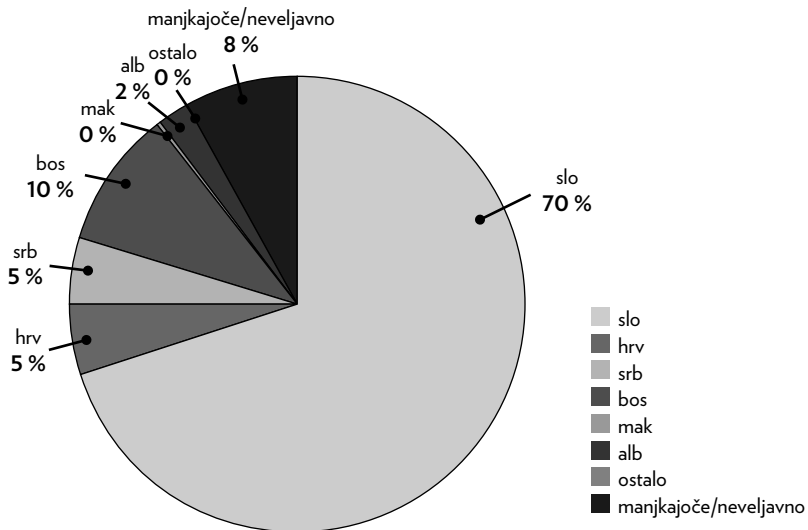
Graf 8: Etnična pripadnost dijakov – ŠRVO. (vir: lasten)

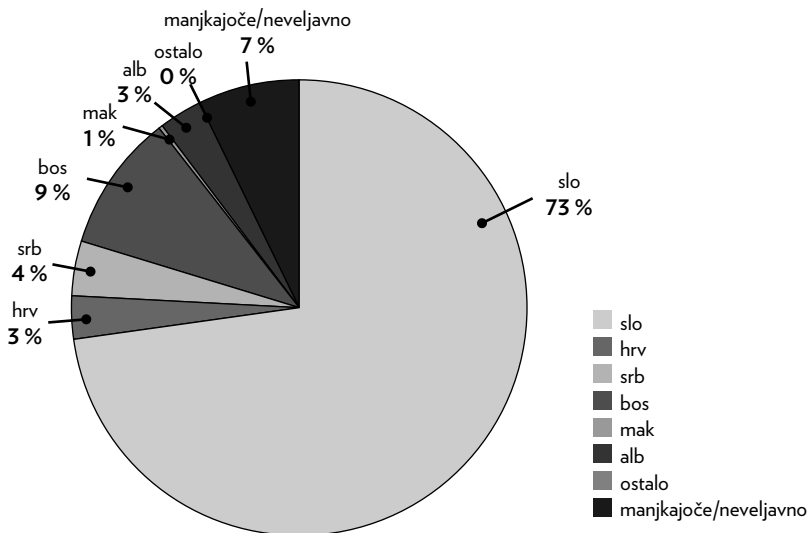
Graf 9: Etnična pripadnost dijakov – SŠ. (vir: lasten)

Graf 10: Etnična pripadnost dijakov – ŠSD. (vir: lasten)

Graf 11: Etnična pripadnost dijakov – ERŠ. (vir: lasten)

Graf 12: Etnična pripadnost dijakov – ŠCV. (vir: lasten)

Vprašanje etnične pripadnosti dijakov (druge generacije priseljencev) je bilo osrednji koncept raziskave. Anketa je potrdila, da smo pri sklepanjih in v predvidevanjih iz opazovanja z neposredno udeležbo imeli prav, katera šola ima največ pripadnikov drugih etničnih skupin.

Spet so bila postavljena tudi vprašanja dijakov učiteljem, ki so jim razdelili anketo. Opaziti je namreč, da se dijaki večinoma ne ubadajo s tem, kdo so po etnični pripadnosti. Glede na njihove takojšnje, prve odgovore, ki so na kognitivno nezavedni ravni, bi lahko rekli, da se imajo, kadar ne razmišljajo, za Slovence. Tudi sam pojem etničnost jim je tuj. Njim je samoumevno, da uporabljajo svoj materni jezik, zakaj je tako, pa jih že ne zanima. Seveda pa so tudi dijaki, ki so glede etničnosti ozaveščeni. Zato smo učitelji pri izpolnjevanju ankete včasih morali razložiti, kaj pomeni etničnost, čeprav se večinoma takim položajem in razgovorom izogibamo. Pri tem gre za nenapisana pravila, da kot učitelj ne smeš biti pristranski do etnične raznolikosti in je ne smeš izpostavljati:

“Kk to mislte? Ja mi smo Srbi, no Bosanski Srbi. Kaj smo?”

(Dijak 3. letnika ŠSD; oktober 2015.)

“Ne razumem, mi smo Slovenci.” “No, ata je Bosanc pa mama tut, ja no, sej sm js tut”

(Dijak 2. letnika ŠRVO; oktober 2015.)

“Ja, moj ata je Bosanc pol sm pa itak js tut!”

(Dijak 1. letnika ERŠ; oktober 2015.)

“Moja mama je iz Bosne pol je Bosanka pol sm js tut Bosanka.”

(Dijakinja 3. letnika ŠSD; oktober 2015.)

Iz analize grafov lahko razberemo, da je etnična pripadnost po šolah zelo raznolika. Najmanj pripadnikov manjšinskih etničnih skupin je na Gimnaziji. Največ pripadnikov manjšinskih etničnih

skupin je na Šoli za storitvene dejavnosti. Ob dejstvu, da v anketo nista bila vključena dva številna poklicna razreda iz ŠSD.²⁹ Dijaki v teh dveh razredih so po etnični pripadnosti (glede besed razredničark): v 3. P (Prodajalec) od 19 dijakov so 4 Albanci in 9 jih je pripadnikov manjšinskih etnij. V 3. GH (Gastronom hotelir) sta od 30 dijakov 2 pripadnika druge etnije. Za tako številen in še poklicni razred je malo dijakov pripadnikov manjšinskih etnij. Odgovor se skriva v dejstvu, da se v ta program vpisuje veliko dijakov iz okoliških krajev (manjših naselij iz Savinjske doline) kot tudi v popularizaciji kuharskega poklica.

Vsekakor pa je zanimiv podatek, da so se dijaki odločali med pripadnostjo etniji drugače, kot so zapisali za svoje starše³⁰. To lahko pripišemo samozatajevanju, saj je bilo etnično mešanih starševskih parov izredno malo.

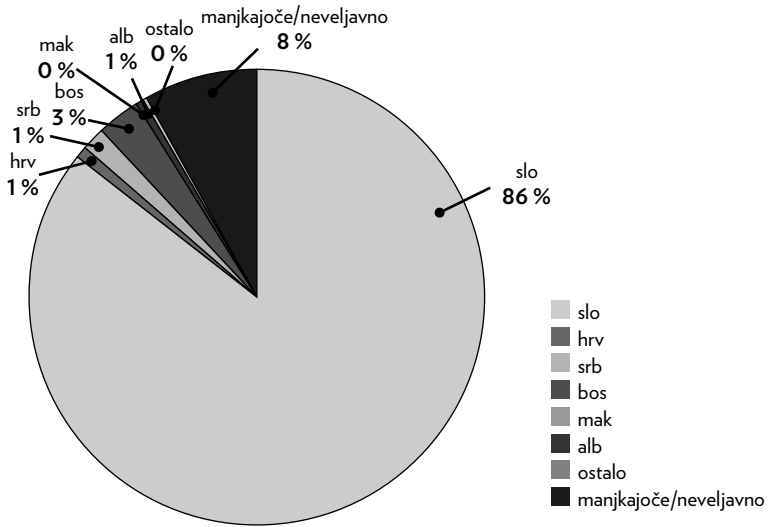
Jezik, ki ga dijaki govorijo doma

Glede na predvidevanja o tem, koliko dijakov ŠCV je pripadnikov manjšinskih etničnih skupin, so tudi pričakovanja, da ti dijaki doma ne govorijo slovensko, ampak v svojem maternem jeziku. Jezik komunikacije doma je gojen seveda na osnovnem, praktičnosporazumevalnem nivoju. Medtem ko se slovenskega jezika učijo dijaki pri pouku na najvišjem nivoju (učijo se tudi knjižno različico jezika), z vsemi njegovimi natančno določenimi in v slovnici zapisanimi pravili - slovenski jezik je standardiziran.

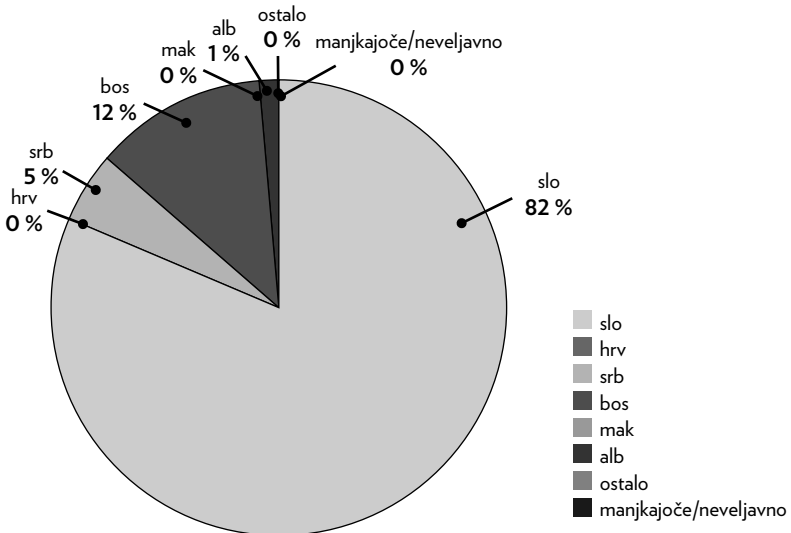
Dijaki so imeli najmanj vprašanj pri reševanju ankete prav pri vprašanju uporabe jezika doma in s prijatelji.

²⁹ Opomba: Velenje, november 2015: Z razredničarkama obeh razredov ŠSD sem se pogovarjala o etnični pripadnosti v teh dveh razredih.

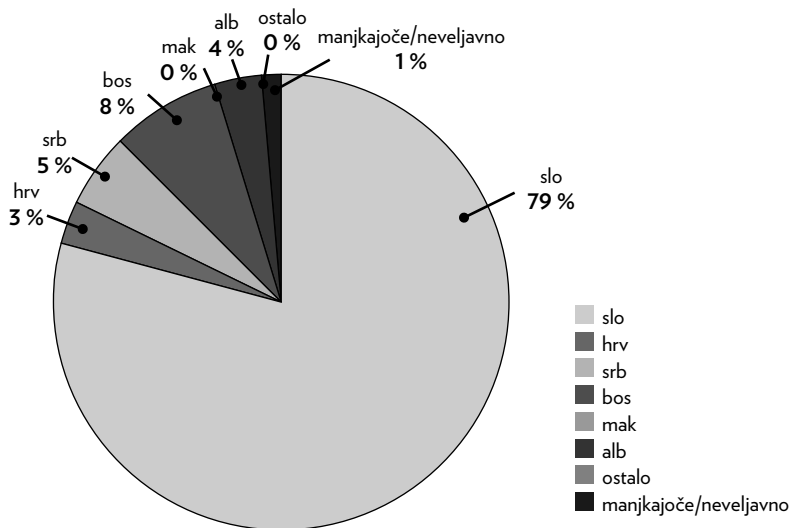
³⁰ Opomba: Velenje, november 2015: Anketa je vsebovala še nekaj vprašanj, ki so bila zanimiva primerjalno, kot denimo etnična pripadnost staršev.

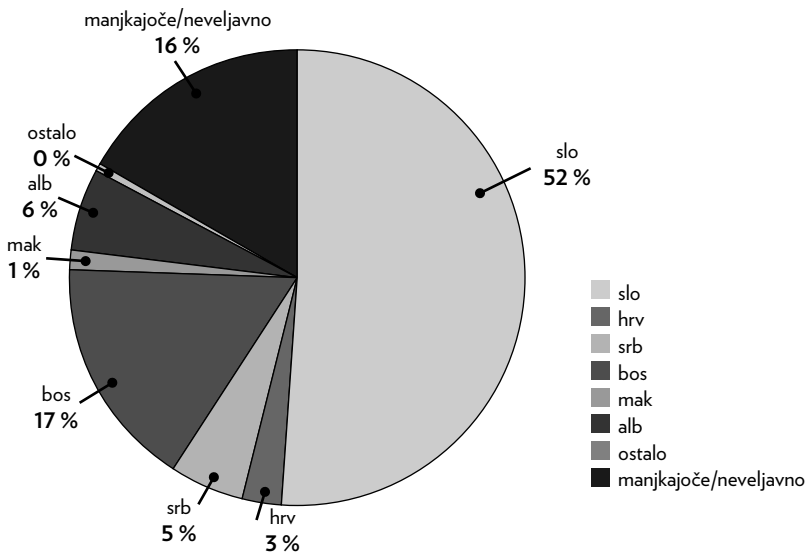
Graf 13: Jezik, ki ga dijaki govorijo doma – Gimnazija. (vir: lasten)

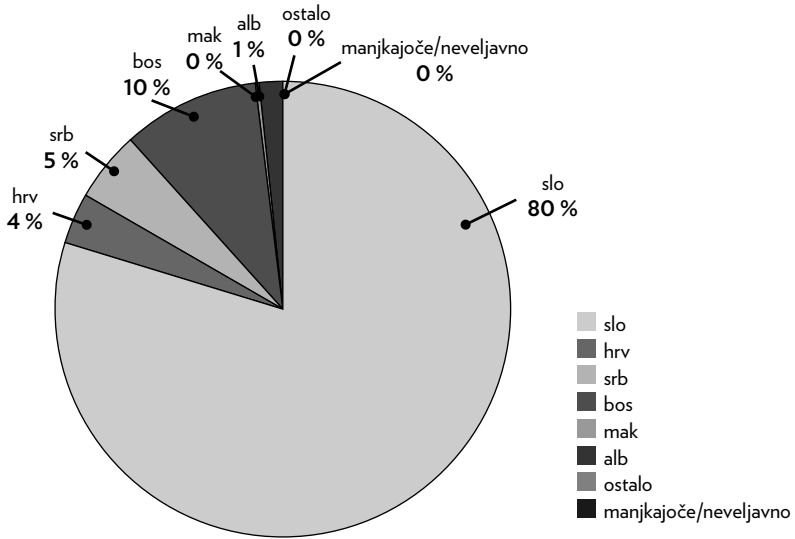
Graf 14: Jezik, ki ga dijaki govorijo doma – ŠRVO. (vir: lasten)

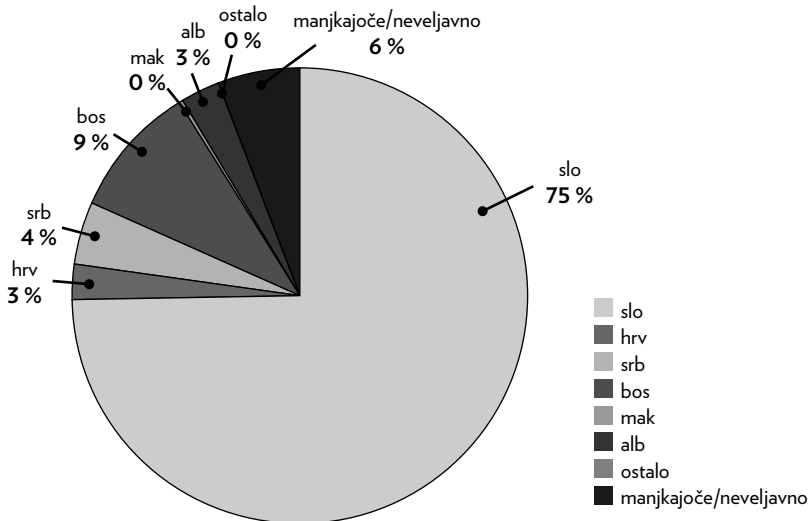
Graf 15: Jezik, ki ga dijaki govorijo doma – SŠ. (vir: lasten)

Graf 16: Jezik, ki ga dijaki govorijo doma – ŠSD. (vir: lasten)

Graf 17: Jezik, ki ga dijaki govorijo doma – ERŠ. (vir: lasten)

Graf 18: Jezik, ki ga dijaki govorijo doma – ŠCV. (vir: lasten)

Predvidevanja so bila, da dijaki uporabljajo v sporazumevanju doma jezik svoje etnije in da so nekatere šole ŠCV pri tem bolj izpostavljene in to je bilo z anketo tudi dokazano. Dijaki, ki so pripadniki drugih etnij in so se kot taki tudi opredelili, uporabljajo doma jezik svoje etnije že v primeru, da je le eden od staršev pripadnik druge etnije. Torej, če je eden izmed staršev Slovenec, se bo prilagodil svojemu partnerju v govorici manjšinske etnije.

“Ja, kk pa nej govorim z matko, če ne zna slovensk?!”

(Dijak 1. letnika ERŠ; oktober 2015.)

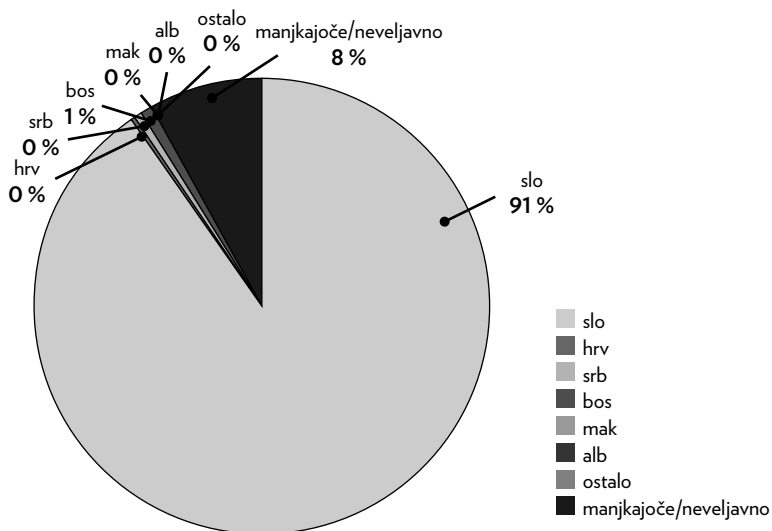
“Js morm svoji matki še prevajat, da kej razume.”

(Dijak 2. letnika ŠSD; oktober 2015.)

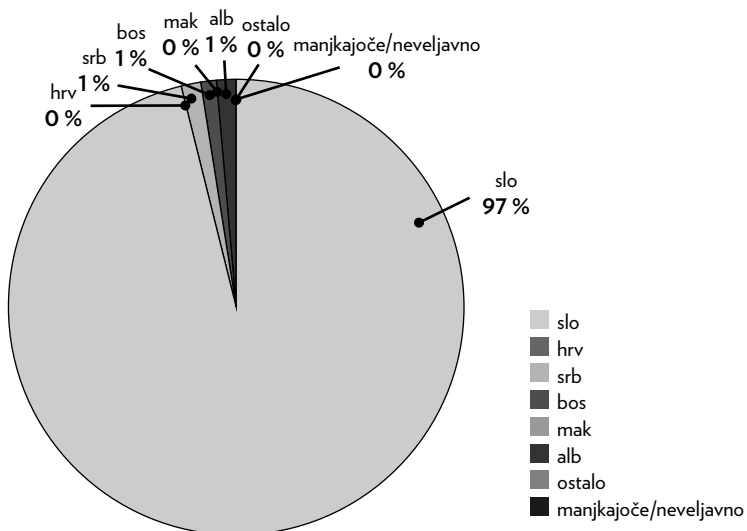
Največ uporabljajo v komunikaciji doma slovenski jezik dijaki Gimnazije, sledijo jim dijaki Šole za rudarstvo in varstvo okolja, kar lahko povežemo z izobrazbeno strukturo očetov rudarjev, ki svoje sinove usmerijo v poklic, ki skoraj zagotovo obljublja tudi zaposlitev. Sledijo jim dijaki Strojne šole ter dijaki Elektro in računalniške šole. Na zadnjem mestu po uporabi slovenskega jezika v komunikaciji doma pa so dijaki Šole za storitvene dejavnosti – le 52 %. Kar lahko pripišemo poklicem, za katere se dijaki, večinoma dijakinje, izobražujejo na ŠSD. Saj so to bolj “ženski” poklici in lahko dostopni programi poklicnega izobraževanja, kar pa je, kot je že bilo zapisano, v povezavi z različnimi – nižjimi pričakovani staršev manjšinskih etnij, kot tudi z njihovim nižjim socialnim statusom, saj naj bi otrok čimprej razbremenil družinski proračun.

Jezik, ki ga dijaki uporabljajo v komunikaciji s prijatelji

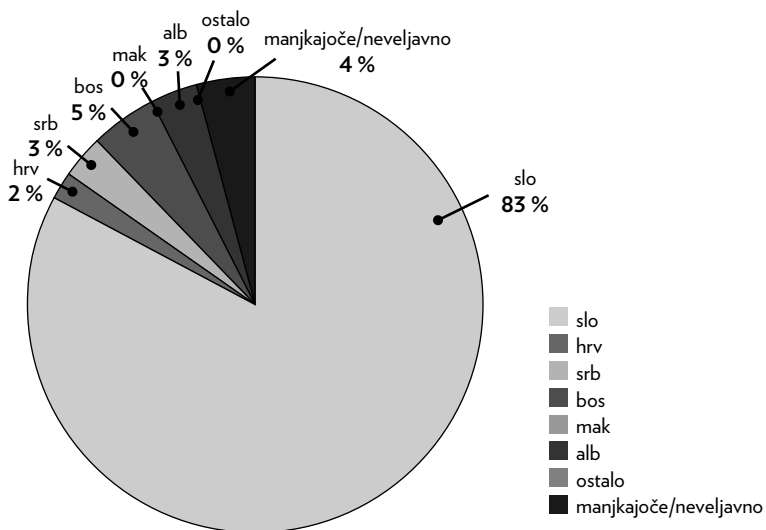
S tem vprašanjem je bilo namenjeno odkriti, kako se mladostniki odločajo za to, kateri jezik bodo uporabili v komunikaciji s prijatelji. Ugotavljali smo, da pri pouku ne hajo govoriti v svojem jeziku, če je v njihovem krogu slovensko govoreči sošolec in začno uporabljati slovenski jezik. Vendar sklepamo, da kadar dijaki govorijo s prijatelji, ki so pripadniki iste etnične skupine, uporabljajo jezik etnije - svoj materni jezik.

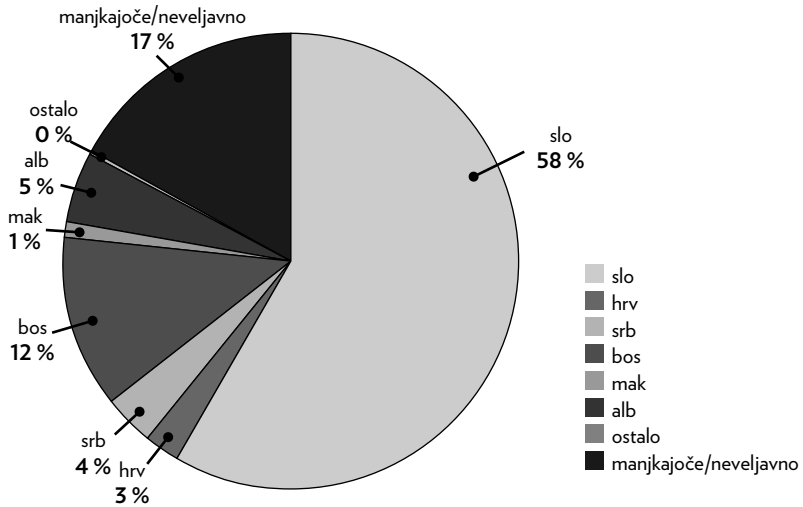
Graf 19: Jezik, ki ga dijaki uporabljajo s prijatelji - Gimnazija. (vir: lasten)

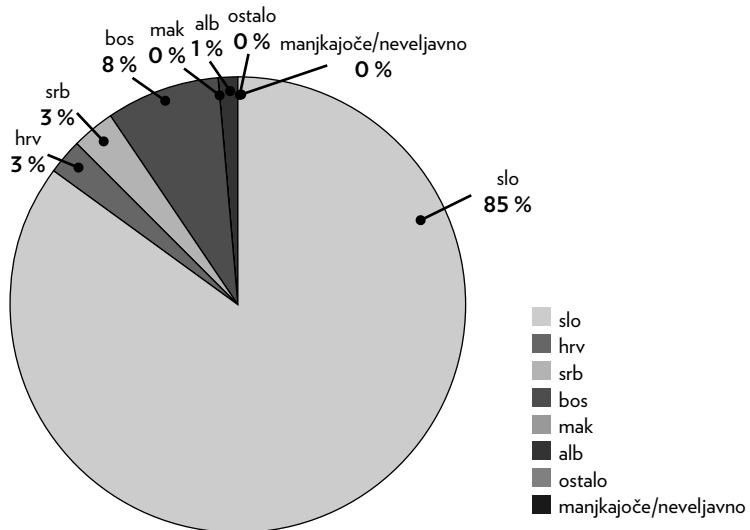
Graf 20: Jezik, ki ga dijaki uporabljajo s prijatelji - ŠRVO. (vir: lasten)

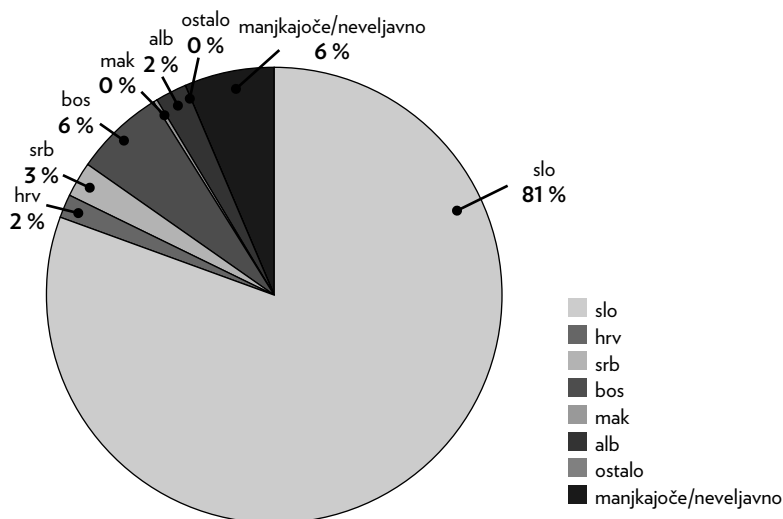
Graf 21: Jezik, ki ga dijaki uporabljajo s prijatelji - SŠ. (vir: lasten)

Graf 22: Jezik, ki ga dijaki uporabljajo s prijatelji - ŠSD. (vir: lasten)

Graf 23: Jezik, ki ga dijaki uporablja s prijatelji - ERŠ. (vir: lasten)

Graf 24: Jezik, ki ga dijaki uporabljajo s prijatelji - ŠCV. (vir: lasten)

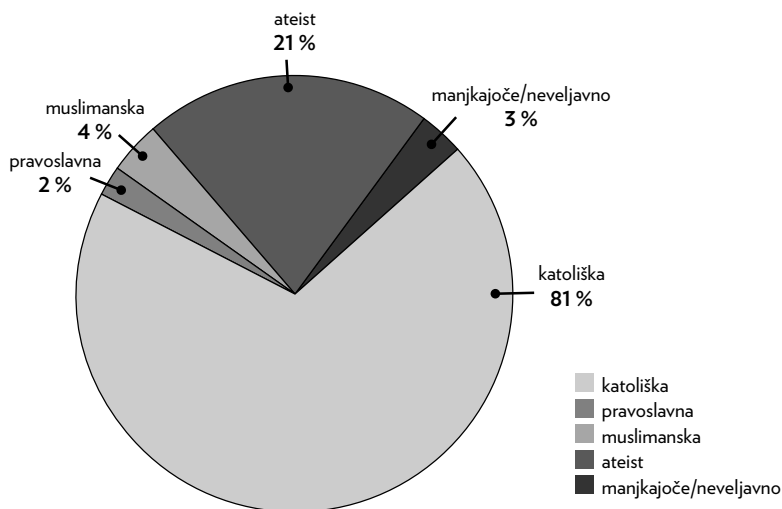
Predvidevanja so bila, da dijaki uporabljajo v sporazumevanju s prijatelji jezik svoje etnije in da se na nekaterih šolah ŠCV to dogaja pogosteje, kar je bilo z anketo tudi dokazano.

Kot je razvidno iz grafov, so si dijaki posameznih šol različni v izbiri jezika, v katerem bodo govorili s prijatelji, saj kontekstualno uporabijo jezik svoje etnije. Tako največ uporabljajo slovenski jezik dijaki Gimnazije, sledijo jim dijaki Šole za rudarstvo in varstvo okolja, kar lahko spet pripišemo dejstvu, da se na to šolo vpisujejo predvsem fantje iz okoliških krajev Velenja, katerih očetje so bili prav tako rudarji. Na Elektro in računalniški in Strojni šoli uporablja slovenski jezik skoraj enak odstotek dijakov. Medtem ko je očiten razkorak v uporabi slovenščine in drugih manjšinskih jezikov na Šoli za storitvene dejavnosti.

Učenje jezika pomeni prenos³¹ vrednot in prepričanj posamezne družbene skupnosti, etnije. Z učenjem jezika mladostnik postaja enakopraven član družbe in skozi socialne situacije dosega znanje, funkcije, socialno distribucijo, interpretacije pomenov. Kaj se torej dogaja v šolah, kjer dijaki pretežno uporabljajo jezik svoje etnije v prijateljskih pogovorih in tudi doma? Kako naj se ti dijaki socializirajo in vključujejo v slovensko šolo, družbo. Kaj se dogaja s temi dijaki in kako rešujejo svoje identitetne zagate?

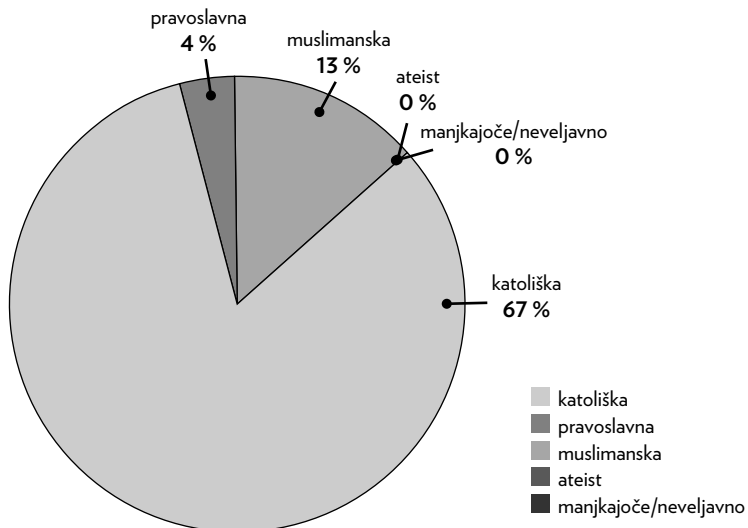
Veroizpoved dijakov

Zanimalo nas je tudi, kako so razpršene na ŠCV različne verske ločine, saj takšen podatek lahko pove, koliko je dijakov, ki jim pri pouku vsiljujemo katoliška verska prepričanja in vrednote. In koliko je mladostnikov, ki jim kažemo le katoliško pot v zgodovini, umetnosti, literaturi. Poleg tega je veroizpoved velikokrat tudi komponenta, ki združuje tudi etnično, saj recimo povežujemo islam in Bošnjake.

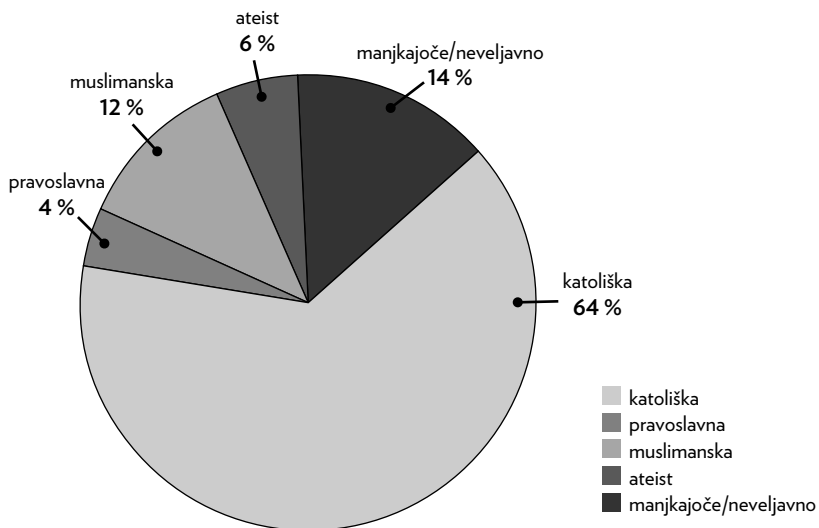

Graf 25: Veroizpoved dijakov - Gimnazija. (vir: lasten)

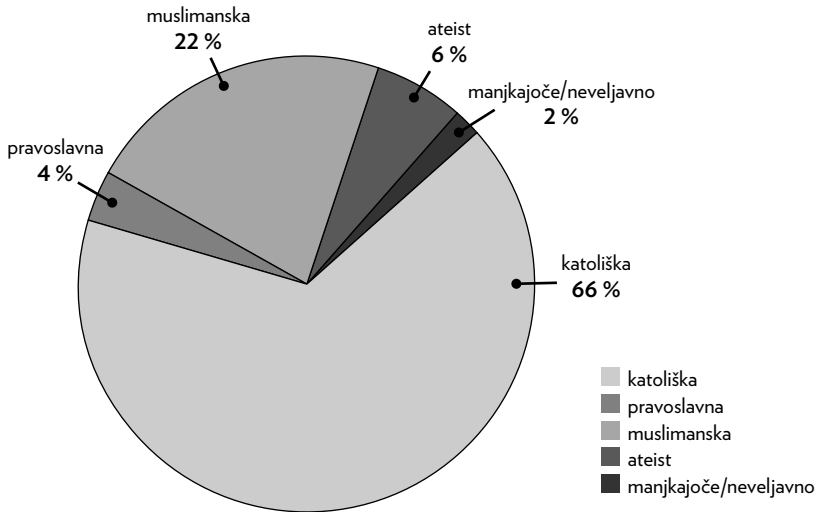
³¹ Ochs in Schiffelin, 1984.

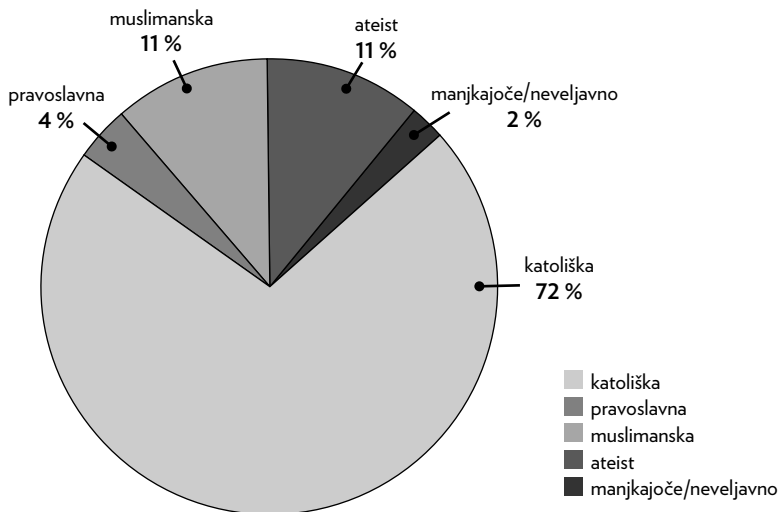
Graf 26: Veroizpoved dijakov - ŠRVO. (vir: lasten)

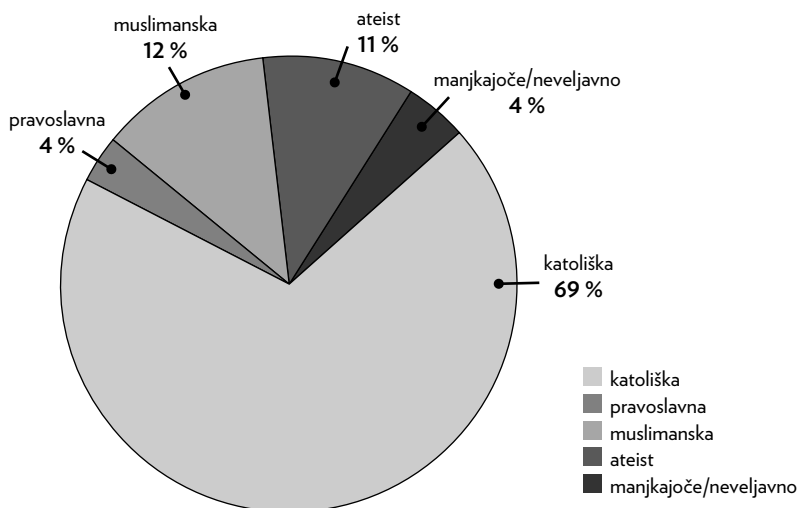
Graf 27: Veroizpoved dijakov - SŠ. (vir: lasten)

Graf 28: Veroizpoved dijakov - ŠSD. (vir: lasten)

Graf 29: Veroizpoved dijakov - ERŠ. (vir: lasten)

Graf 30: Veroizpoved dijakov - ŠCV. (vir: lasten)

Iz pričujočih grafov lahko sklepamo, da se dijaki glede vere opredeljujejo zelo različno. Predpostavljeno je bilo, da se pripadnost določeni etniji veže tudi na veroizpoved, ki je značilna za določeno etnijo. Za etnične skupine v Velenju pa ne moremo trditi, da se identificirajo z religijo, saj so predvsem Bošnjaki, Hrvati, Srbi, Makedonci in Albanci. Njihova identifikacija poteka skozi etnično zavest, katere del je sicer tudi religija, faktor, ki močno vpliva na utrditev etnične zavesti, ki pa je predstavljala močnejšo povezavo predvsem v otroštvu, ko so mladostniki bili še pod neposrednim vplivom in homeostaznim okriljem družine.

Večina dijakov je najprej menila, da sploh niso verni in bi se označili kar za ateiste, ker se ne udeležujejo redno bogoslužja. To

izpostavlja tudi Baumann, da “se ljudje, ki trdijo, da so ateisti, kulturno še vedno opredelijo kot katoliki.”³² Veroizpoved namreč določa moralo in vrednote. Učitelji, pri katerih so dijaki izpolnjevali anketo, so morali pojasniti, da ni vse v demonstraciji prepričanj in v verovanjih, saj govorimo predvsem o običajih, ki so povezani z vero, kot je recimo barvanje jajc, kuhanje šunke, ribanje hrena in peka potice, post, priprava tipičnih jedi ob ramadanu ..., kar so običaji in navade vezane na praznovanje pomembnejših verskih praznikov.

Šola z največ pripadniki muslimanske vere je ŠSD. To dejstvo izhaja iz enako velikega števila pripadnikov manjšinskih etničnih skupin na tej šoli. Povezano je tudi z izbiro poklicev, za katere izobražujemo na tej šoli, kot tudi z najnižjo izobrazbeno strukturo staršev.

Z anketo smo preverjali tudi državljanstvo in potrjevali domnevo, da imajo vsi dijaki in tudi njihovi starši slovensko državljanstvo, razen dijakov s Kosova (2 %), ki si državljanstva še niso uspeli pridobiti, saj tukaj bivajo premalo časa (zadnja leta se skoraj eksponentno večja število priseljencev s Kosova). To se je izkazalo za pravilno, le da imajo nekateri dijaki in njihovi starši tudi državljanstvo svoje etnije (hrvaško - 1 %, bosansko - 1 %, srbsko - 1 %, makedonsko - manj kot 1 %). Zanimivo je bilo opazovati, kako so nekateri dijaki na listke samoiniciativno ob državljanstvu kot pripombo ali morda tudi izzivanje zapisali:

“Čutim pripadnost Srbiji.”

(Dijak 3. letnika ŠSD; oktober 2015.)

“Ne čutim pripadnosti Sloveniji.”

(Dijak 4. letnika ERŠ; oktober 2015.)

“Čutim pripadnost Bosni.”

(Dijak 4. letnika ERŠ; oktober 2015.)

³² Baumann, 2002.

Zaključek

V razpravi so bili predstavljeni rezultati ankete, ki je bila izvedena na ŠCV v oktobru 2015. Vprašanj etničnosti, veroizpovedi in jezika smo se lotili, ker se vsak dan srečujemo z multietnično realnostjo v razredih in smo želeli predvidevanja potrditi, saj je bilo o tem, kakšno je stanje, veliko nepreverjenih govoric. Rezultati so bili drugačni od pričakovanj, saj smo nekako vedno mislili, da je dijakov, ki so pripadniki manjšinskih etnij še veliko več. Ampak tako je z govoricami, dokler jih ne preverimo in potrdimo.

Abreu³³ je v svojih raziskavah poudarjala, kako pomembna je vloga staršev pri izbiri šole, kot seveda tudi pri poudarjanju in zavedanju etnične pripadnosti, ki jo nekateri starši izpostavljajo in krepijo ter predvsem poudarku jezika, ki ga večinoma v okviru družine gojijo na osnovi etnične pripadnosti, saj je ta primarna socializacijska celica edina, kjer lahko uporabljajo samo jezik svoje etnije. Mladostniki, ki so pripadniki drugih etničnih skupin, so v javnih sferah postavljeni v druge pragmatične kontekstne interakcije, kar se začne že v vrtcu in nadaljuje v šoli kot dveh pomembnih institucijah sekundarne socializacije.

Kot je trdila Toplakova³⁴, se pripadniki etničnih skupin poročajo predvsem endogamno. Če pa se poročajo zunaj kroga svoje etnije, potem je pričakovano, da bo partner privzel običaje, navade, jezik njihove etnije, kar je kot rezultat primerjalno pokazala tudi anketa. Že Južnič³⁵ je izpostavil nekaj faktorjev, ki utrjujejo samoidentifikacijo in so temelji identifikacije: to so jezik, etnična zavest in religija, torej koncepti, ki so tudi tvorili osrednji del opravljene ankete in po katerih smo dijake spraševali, oni pa so se do tega najprej

³³ Banner in Graham. 2009.

³⁴ Toplak, 2011.

³⁵ Južnič, 1993.

poskušali obnašati, kot so vajeni – pragmatično, prikriti, kdo so, nazadnje pa so vendarle izpričali svojo pripadnost.

Področja jezikovne rabe so družina, prijatelji, delo, šola, cerkev. Jezik, predvsem materni, je temeljni instrument komunikacije in vzpostavlja vezi in občutke skupnosti in jih vzdržuje in utrjuje, saj pripadniki drugih etnij slovenski jezik razumejo kot tujega, ki se ga naučijo pozneje, ga uporabljajo v t. i. javni sferi in pri vsakem stiku s slovensko govorečim monolingvistom. Res je, da slovenski jezik spoznajo skozi normo, kar svojega ne, vendar čustvujejo in razmišljajo v jeziku svoje etnije – definicija maternega jezika. Govorni vzorci izhajajo iz govornih navad in vedenjskih vzorcev, ki so jih mladostnikov starši prinesli iz domovine. Jezik etnije tako uporabljajo v neformalnih položajih oziroma zasebni sferi, kamor smo opredelili družino (v anketi – jezik doma) in prijatelji (v anketi – jezik med prijatelji).

Etnična zavest se utrjuje skozi ohranjanje običajev, pripovedi o koreninah, z endogamnostjo. Religija pa se razume skozi navade, ki jih vzdržujejo ob verskih praznikih (druženje širše družine, priprava tipičnih jedi) in kot smo že omenili, se udejanja najbolj v ravnem otroštvu pod okriljem družine.

Slovenska etnija se kot večinska in nadrejena udejanja skozi vrtec, šolo, praznike, ekonomske prakse ipd. Bajtova³⁶ opozarja na pojem nacionalne slovenske države, ki si z nacionalistično logiko prisvaja javno sfero, medtem ko je zasebna sfera lahko etnično drugačna. V javni sferi življenja pa so tudi vse institucije, ki uravnavajo “nacionalno” življenje. Med njimi smo kot prvo izpostavili šolo, iz katere mladostniki spoznavajo jezik, zgodovino, literaturo ...

Kot smo lahko razbrali iz grafov in komentarjev, so mladostniki najprej neodločni, kako odgovoriti na vprašanje o etničnosti in po

³⁶ Bajt, 2010.

drugi strani takoj pripravljeni povedati, kakšen jezik govorijo, čeprav se v jeziku prilagodijo in izberejo slovenski jezik, takoj ko je v njihovi družbi en sam pripadnik slovenske etnije. To kaže na konformnost mladostnikov ali pa na njihovo pragmatičnost in kontekstualnost prilagajanja jezikovnih identitet, kar pa izhaja iz trditve, da so sodobne identitete derivirane, dialoške, liminalne in prehodne. V kontekstu s situacijo postanejo fleksibilne, inovativne in iznajdljive.³⁷ Mono-etnične identitete v velenjskem multietničnem okolju se lahko izoblikujejo le znotraj družine, zunaj nje so prisotne vse možne različice, od *pachworka*, *palimpsesta*, do situacijsko izoblikovanih identitet. Ali kot je zapisal Boškovič³⁸: “Čiste kulture in tudi čiste etnije ne obstajajo in tudi ideja nacije/države je le mit!”

Izsledki ankete študije primera, skozi mnoga izbrana, pričujoča teoretična spoznanja s področij etničnosti in identitete mladostnikov na ŠCV, prispevajo k vedenju o življenju mladostnikov v multietničnih razredih ŠCV in k osvetlitvi povezav in razlik med posameznimi etničnimi skupinami v Velenju. Slednje je tudi prispevek k oblikovanju novih in aktualnih identitetnih teorij mladostnikov v multietničnem razredu, kjer v vmesne – multikulturene identitete vstopajo vse etnije živeče na tem območju – manjšinske skupnosti in pripadniki večinskega prebivalstva.

Bibliografija

ABREU, G., ELBERS, E. (2005): “The Social Mediation of Learning in Multiethnic Schools”, *European Journal of Psychology of Education*, XX/1, Lisboa, Instituto Superior de Psicologia Aplicada.

³⁷ Medica, 2009.

³⁸ Boškovič, 2008.

- BAJT, V. (2010): "Več kot zgolj administrativno ustvarjeni "tujci": Izbrisani in odmev nacionalistične konstrukcije Drugega v simbolni ideji o "nas"" , *Brazgotine izbrisa: Prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Sloveniji*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 193–215.
- BARFIELD, T. ur. (1999): *The Dictionary of Anthropology*, Oxford, Blackwell Publishers.
- BATESON, G., JACKSON, D. D., HALEY, J. & WEAKLAND, J. idr. (2000): "Towards a Theory of Schizophrenia", *Steps to an Ecology of the Mind*, The University of Chicago Press.
- BAUMANN, G. (2002): *The Multicultural Riddle: Rethinking National, Ethnic and Religious Identities (Zones of Religion)*, New York, Routledge NY.
- BANNER, D. A., GRAHAM, S. (2009): "The Transition to High School as a Developmental Process Among Multiethnic Urban Youth", *Child development*, 80/2, Caracas. Invedin.
- BOŠKOVIĆ, A. (2008): The Trouble with Multiculturalism (Multiculturalism, Norwegian Style). *Forum Bosnae*. 46. p. 91-100. Sarajevo.
- CHANG, E., CHUANBENG, C., GREENBERGER, E., idr. (2006): "What Do They Want in Life? : The Life Goals of a Multi-Ethnic, Multi-Generational Sample of High School Seniors", *Journal of Youth and Adolescence*, Heidelberg, 35, 321–332.
- ERJAVEC, K. (2015): "Vloga medijev pri oblikovanju identitete in integraciji mlajših priseljenih mladostnikov iz držav nekdanje Jugoslavije v slovensko družbo", *Dve domovini. Razprave o izseljencih. Migration Studies*, 2/191. Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, ZRC SAZU, Ljubljana, 127–138.
- JUŽNIČ, S. (1993): *Identiteta*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- KVARTIČ, A. (2014): *Sodobne povedke v Sloveniji*, Doktorska disertacija, UL, FF.

MEDICA, K. (2009): "Identiteta migrantov", *Monitor ISH*, X/1. Ljubljana. Institutum Studiorum Humanitatis, 7-21.

MEDICA, K. (2010): "Multikulturalnost vs. Monokulturalnost - primer Istre" *Teorija in praksa*, 47, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, 2-3.

MEDICA, K. (2015): "Transnacionalni socialni prostor: transnacionalna socialna polja - socialni kapital transnacionalnih migracij", *Monitor ISH*, XVII/2, Alma Mater Europea - Institutum Studiorum Humanitatis, Ljubljana, 183-195.

OCHS, E., SCHIEFFELIN, B. B. (2009): "Language Acquisition and Socialization: Three Developmental Stories and Their Implications", v: Duranti, A., LeVine, R., A., ur., *Linguistic Anthropology*, Oxford, Blackwell Publishing.

REPIČ, J. (2006): *Po sledovih korenin: transnacionalne migracije med Argentino in Evropo*, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana, Filozofska fakulteta.

ŠUMI, I. (2000): *Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji*, Ljubljana: ZRC SAZU.

TOPLAK, C. (2010): "Transnacionalizem in transnacionalnost", v: Pikalo, J. ur., *Nova državljanstva v dobi globalizacije*, *Sodobna družba*, 34, Ljubljana, Sophia, 101-117.

TOPLAK, C. (2011): "Etnične skupnosti, narodi in nacije", v: Lukšič - Hacin, M., Milharčič Hladnik, M., Sardoč, M. ur., *Medkulturni odnosi kot aktivno državljanstvo*, ZRC SAZU, Ljubljana, 15-23.

KARMEN MEDICA¹

Od mediacije k medijatizaciji migrantske problematike

Izvleček: Medijsko-migrantska interakcija je sestavni del vsakdanjega družbenega konteksta in vseh sestavnih delov sodobnih družb, tako na institucionalni kot tudi na neinstitucionalni ravni. Tovrstna dinamika spodbuja celo paleto družbenih sprememb in procesov. V zadnjem času je vse bolj v ospredju tovrstne procesualnosti ravno prehod od mediacije k medijatizaciji.

Mediacija je prenos ali transmisija komunikacije s posredovanjem medijev, medijatizacija pa vključuje aktivno delovanje samega medija na komunikacijo v družbenem in kulturnem kontekstu, znotraj katerega to delovanje lahko razumemo in tudi interpretiramo. Medijatizacija se nanaša na širše (meta)spremembe medijev in oblike komunikacije, kar vpliva na spremembe v vsakdanjem življenju, na spremembe osebnih in kolektivnih identitet, na družbena razmerja in na družbo v celoti. Medijatizacija vse intenzivnejše spreminja odnose na relaciji mediji-družba.

V kontekstu EU je že dalj časa prisotno mnenje, da je poročanje o migrantih depersonalizirano, kar spodbuja generaliziranje, generaliziranje utrjuje stereotipe in ne podaja realne slike stanja. Kot problem se identificira tudi pomanjkanje profiliranih oseb, ki bi se pojavljale kot predstavniki migrantskih skupnosti. Dejstvo je tudi to, da se mediji in novinarji prepogosto izogibajo objavljanju informacij iz neposrednih migrantskih virov.

¹ Dr. Karmen Medica je izredna profesorica na Fakulteti za humanistične študije Koper. E-naslov: karmen.medica@guest.arnes.si.

Rezultat tega krožnega procesa potrjuje splošno mnenje, da se migranti praviloma pojavljajo samo v primerih, ki so odmaknjeni od standardnih obrazcev, z velikim poudarkom na senzacionalizmu pri predstavljanju teme. Integracija migrantskih skupnosti je v veliki meri odvisen tudi od tega, koliko so prepoznane, identificirane in privlačne vsaj za del javnosti.

S spreminjanjem oblik in sredstev komuniciranja se spreminjajo tudi oblike združevanja ljudi, oblike socialne moči. Spremembe v obravnavanju migrantske problematike postanejo manifestne na treh nivojih: v medijih, v politiki in nenazadnje v vsakdanjem življenju.

Ključne besede: migracije, mediji, integracija, medijacija, medijati-zacija

UDK: 314.15: 316.774

From Mediation to Mediatiation: the Migration Issue

Abstract: The interaction between media and migrants is an integral part of the everyday social context at all levels of modern society, institutional and non-institutional alike. Such dynamism promotes a wide range of social changes and processes. These processes have recently come to be marked by a transition from mediation to mediatiation.

While mediation is simply a transfer or transmission of communication by the media, mediatiation involves the active impact of the media on communication in the social and cultural contexts within which this impact can be understood and interpreted. Mediatiation refers to the broader (meta)changes of the media and forms of communication, which in turn cause changes in daily life and in personal and collective identities, as well as in social relations and in society as a whole. Mediatiation is increasingly changing the relationship between the media and society.

In the context of the EU, the reporting on migrants tends to be depersonalised. This encourages generalisation, which in its turn reinforces stereotypes and fails to convey a realistic picture of the situation. Another problem identified is the lack of distinctly profiled individuals who could function as representatives of the migrant communities. Moreover, both media and journalists often neglect information coming from direct immigrant sources.

The result of this vicious circle is confirmed by the general opinion that migrants typically appear only in cases diverging from the standard, with a strong emphasis on sensational presentation. The integration of migrant communities largely depends on how much they are recognised, identified and found attractive at least by a part of the public.

Changes in the form and means of communication further change the forms of grouping and forms of social power. The changes in dealing with migrant issues become evident at three levels: in the media, in politics, and in everyday life.

Key words: migration, media, integration, mediation, mediatisation

Uvod – medijacija vs. medijatzacija

Medijsko-migrantska interakcija je postala sestavni del vsakdanjega življenja sodobnih družb tako na institucionalni kot tudi na neinstitutionalni ravni. Medsebojna dinamika medijskih in migrantskih kontekstov spodbuja celo paleto družbenih sprememb in procesov. V ospredju tovrstne procesualnosti spremljamo prehod od medijacije k medijatzaciji.

Medijacija je prenos ali transmisija komunikacije s posredovanjem medijev, medijatzacija pa vključuje aktivno delovanje samega

medija na komunikacijo v družbenem in kulturnem kontekstu, znotraj katerega to delovanje lahko razumemo in tudi interpretiramo. Medijizacija se nanaša na širše (meta)spremembe medijev in oblike komunikacije, kar vpliva na spremembe v vsakdanjem življenju, na spremembe osebnih in kolektivnih identitet, na družbena razmerja in na družbo v celoti.² Medijizacija vse intenzivneje spreminja odnose na relaciji mediji – politika – migracije, in sicer na način, da se popolnoma spreminjajo pogledi na vlogo medijev v družbi in kulturi. Mediji niso več samo posredniki v procesu prenosa informacij med različnimi institucijami in javnostmi, vse bolj delujejo kot posebna institucija, s svojo logiko delovanja in lastnimi interesi. Njihov vpliv v modernih družbah je postal tako močan, da se druge družbene institucije prilagajajo logiki funkcioniranja medijskih organizacij. Po eni strani so mediji integrirani v delovanje posameznih institucij, po drugi strani pa se družbena interakcija znotraj institucij, med institucijami in družbo v celoti, kreira s pomočjo medijev.³

Medijizacija kot proces delovanja medijev na družbene institucije na način, da institucije oblikujejo medije, ima za posledico tako spremembe samih medijev kot tudi spremembe v načinu komuniciranja. Bistvene dimenzije zajemajo: razširjanje, izmenjavo, prepletanje in prilaščanje komunikacije, medijev in družbenih aktivnosti. Sam proces medijizacije zajema tri nivoje: makro, mezo in mikro. Makro nivo se nanaša na spremembe družbe in kulture, mezo nivo na spremembo institucij ter organizacij in mikro nivo prinaša spremembo načina komunikacije.

Mediji torej vplivajo na obrazce delovanja vseh drugih družbenih institucij, in sicer na način, da institucije delujejo v realnosti, ki je skonstruirana skozi medijsko informiranje. Po drugi strani je res

² Več o tem: Krotz, 2014.

³ Hjavard, 2008, v Bilić, 2012.

tudi to, da katerikoli družbeni akter želi javnosti posredovati določene informacije, to lahko realizira edino prek medijev. Da bi to dosegli, morajo logiko svojega delovanja prilagoditi logiki medijskega poročanja.

Sodobne medijatzacije vendarle ne kaže razumeti kot medijski kolonializem drugih družbenih institucij in struktur. Mediji nena zadnje niso institucija, ki deluje zunaj družbe in izvaja zunanji pritisk na družbo. Medijatzacijo percipiramo kot dvostranski pogled, v katerem mediji delujejo kot zasebna institucija, ki ima kontrolo nad vitalnimi družbenimi resursi – to so informacije. Istočasno so mediji integrirani v vsakdanjo sfero (*life-world*) drugih družbenih institucij oz. družbe v celoti.⁴

Mediji, migranti in politika

Migracije sodijo v dominantno politične teme in so predstavljene skozi novinarske informacije z zelo redko prisotnim analitičnim pristopom v člankih ali radijskih/tv oddajah.⁵

Istočasno se migranti s težavami prebijajo pri promoviranju svojih vsebin, s katerimi bi poudarili kulturne, socialne in vse druge aspekte življenja, ki so od ključnega pomena za polno integracijo v družbi in tudi pozitivno percepcijo v javnosti.

Za večino prebivalcev ene demokratične države z razvito civilno družbo predstavljajo mediji osnovni vir informacij in komunikacijski kanal, s pomočjo katerega se oblikuje percepcija o migrantskih manjšinah. Kot posamezniki imamo redko kdaj priložnost komunicirati direktno s predstavniki različnih manjšin, sploh pa s tistimi, ki nimajo socialnega statusa podobnega našemu. S/poznavanje, razumevanje migrantskega življenja izhaja v glavnem iz informacij, ki nam jih po-

⁴ Andreas Hepp, www.mediatization.ku.dk, 21. 1. 2014.

⁵ Kanižaj, 2006.

sredujejo mediji, novinarske selekcije dogodkov, izjav javnih osebnosti, ko govorijo o manjšinah, ali pa s pomočjo *spin doktorjev*⁶. Le-ti uporabljajo manjšinske teme, s katerimi bi pridobili pozornost javnosti, sploh kadar gre za politično pomembne dogodke, kot so predsedniške, parlamentarne, lokalne volitve. Medijski akterji (uredniki, novinarji, montažerji, producenti, kamermani, tonski mojstri), ko poročajo o enem dogodku, zavestno ali podzavestno sodelujejo v selekciji, poudarjajo ene dogodke, druge ignorirajo. V tem procesu mediji soustvarjajo prevladujoča mnenja, domneve, vrednote v družbi.⁷

Empirične raziskave navajajo, da gre vsa masovna komunikacija – v tiskanih in elektronskih medijih, na vseh nivojih posredovanja informacij, skozi enake sisteme filtriranja v izbiri in v določanju pomena dogodka in njegovih posledic. Tovrstni selekcijski mehanizem ne deluje kot norma, ki se zavestno formulira in potem ciljno prakticira, temveč v smislu tihega profesionalnega konsenza, ki se udejanja tudi takrat, kadar se posamezni novinar tega nujno niti ne zaveda. Rezultat selekcije, ki se izvaja vsakodnevno, v vseh medijskih redakcijah – je medijski izdelek, medijska novica ali informacija, ki so jo na koncu ne samo posredovali, temveč tudi izoblikovali sami mediji.

V kontekstu migrantske problematike se v medijih soočamo s teorijo minimalnih medijskih efektov. Slednja vključuje pomen informativnih medijev, ki zunaj naše neposredne izkušnje – določajo kognitivno podobo sveta. Raziskave Lippmana⁸, Van Dijk⁹, Kanižaja¹⁰

⁶ *Spin* – obračati; promotivna kakovost, ki jo izdelku ali osebi dodeli oglaševalec ali svetovalec za imidž; *Spin doktor* – svetovalec za imidž, politični svetovalec ali oseba, ki upravlja informacije, lahko tudi manipulira z masovnimi mediji (NTC's Mass Media Dictionary, 1990).

⁷ Kanižaj, 2004.

⁸ Lippman, 1922.

⁹ Van Dijk, 1991.

¹⁰ Kanižaj, 2006.

potrjujejo, kako kot posamezniki pogosto minimaliziramo sprejemanje informacij, ki ne podpirajo naših stališč in sistemov vrednot. Izhajajoč iz tega postane jasno, da se manjšinske teme težje prebijejo v javnost, sploh če so stereotipi o migrantih tako močni, da so nasprotni prevladujočim stališčem in vrednotam večinskega prebivalstva – ki mu je nenazadnje namenjena večina medijskih sporočil.

Medijska logika in paradoks različnosti

Kadar govorimo o selekciji informacij za objavo v medijih, izstopajo določene značilnosti masovnih medijev, ki odločujoče vplivajo na kreiranje poročanja o migrantih v medijih. Kot osrednje navajamo: medijsko logiko in paradoks različnosti.

Medijska logika, kot pojem označuje način prezentacije in predstavljenosti tematike, in sicer tako, da se le-ta precej razlikuje od realnosti. Realnost je izjemno kompleksna – temelji na zgodovini, abstrakcijah, kontinuitetah in diskontinuitetah, različnih vizijah realnosti. Medijska logika daje prednost konkretnosti, fragmentarnosti, izsekih iz življenja, plasiranju zgodbe, ne poda pa ozadja dogodka. To je ravno v nasprotju z vsakdanjim življenjem.

Po drugi strani prav poročanje o migracijah in migrantih potrebuje obsežne, uravnovešene analize, poglobljen pristop k temi, česar medijska logika ne spodbuja. V informativnih oddajah/člankih je medijska logika še bolj izražena. Informativni mediji nimajo niti kapacitete za zbiranje vseh potrebnih informacij, posledično so rezultati omejeni na širše okolje na zelo fragmentaren način, kot če gledamo zunanji svet skozi majhno okno.

Kadar govorimo o *paradoksu različnosti*, pa se soočamo z realnostjo, znotraj katere nam hitro postane jasno, da se s povečevanjem števila medijev, število kvalitativno drugačnih izdelkov še zdaleč ne povečuje. Večina novih izdelkov, ki nas obkrožajo, so iste ali podobne orientacije. Razlikujejo se v vizualnih ele-

mentih, kontaktih, formah. Medijska različnost se ne odraža v kvalitativni različnosti. Na trgu se soočamo z velikim številom podobnih medijev. Konkurenca med mediji, sploh med tiskanimi je zelo velika, vse manjši pa je poudarek na kvaliteti. 'Bolj kot mediji tekmujejo za trg, pomembnejša jim postaja cena, kot kvaliteta'.¹¹ Takšna situacija pripelje do tega, da v konkurenci na trgu mediji postanejo bolj občutljivi za probleme, teme večine, manj za manjšine, ki padejo v ozadje. Vse skupaj pripelje do manjše kvalitete poročanja v celoti, kar se še posebej odraža na poročanju o migrantih.¹²

Občutek pripadnosti in razumevanja skupnih problemov znotraj migrantske skupnosti je lažje vzdrževati na lokalni ravni – v manjši produkciji, kot na ravni mednarodnih korporacij. Številni novinarji se bojijo za svoje službe, zato o migracijah poročajo po ustaljenih praksah oziroma kakor jim naročijo lastniki medijev. Migrantske tematike so ali sporadično ali izjemoma ekskluzivno zanimive za večino lastnikov medijev.

Dobršen del medijev financirajo oglaševalci, ki pa vložijo v določen medij na podlagi gledanosti, zato se mediji v boju za pridobitev občinstva pravzaprav prizadevajo za profitabilnost medija in s tem ohranjajo svoj status oziroma svojo zaposlitev.

Poročanje o migrantih

Večina medijev obsoja ekstremizem, nasilje, diskriminacijo in izključevanje iz družbe. Sledijo uradni ideologiji, ki zagovarja strpnost in enakopravnost, to ideologijo zagovarjajo državne ustanove, listine Združenih narodov in številne druge organizacije. Toda lokalno in v resnični praksi je vloga medijev manj pozitivna. Večkrat je bilo

¹¹ Van Cuilenburg, 1999, 199.

¹² Več o tem: Kanižaj 2004.

dokazano, da etnicizem in rasizem podpirajo nekateri mediji, predvsem pa politiki in družbene elite, ki nadzorujejo medije.¹³

Pri poročanju o migrantih lahko rečemo, da izstopajo naslednje skupne značilnosti: poročanje o migrantih je odvisno od politične stabilnosti in kvalitete medetničnih odnosov v državi; stereotipi in predsodki vplivajo na razumevanje večinsko-manjšinskih relacij in vplivajo na medije; razlike se doživljajo kot politično relevantne, nevarnost za nacionalne interese, simbol potencialnih konfliktov, kar še dodatno povečuje nezaupanje do migrantov. Ob tem medijski standardi in novinarska praksa, ki ni usmerjena k spodbujanju tolerance in nepristranskemu poročanju, delujejo interaktivno, sploh pri tabloidih. Socialni, ekonomski in politični razvoj, ki se nanaša na migrante, se predstavlja površno, brez resnih analiz in vključevanja širšega ozadja.

V kontekstu EU je že dalj časa prisotno mnenje, da je poročanje o migrantih depersonalizirano, kar spodbuja generaliziranje, generaliziranje utrjuje stereotipe in ne podaja realne slike stanja. Kot problem se identificira tudi pomanjkanje profiliranih oseb, ki bi se pojavljale kot predstavniki migrantskih skupnosti. Dejstvo je tudi to, da se mediji in novinarji prepogosto osredotočajo na objavljanje na način spektakularnosti, z odnosom viktimizacije migrantov na strani in na drugi z opozarjanjem na probleme varnosti, ki jih pri-
našajo migranti.

Rezultat tega krožnega procesa potrjuje splošno mnenje, da se migranti praviloma pojavljajo samo v primerih, ki so odmaknjeni od standardnih obrazcev, z velikim poudarkom na senzacionalizmu pri predstavljanju teme. Integracija migrantskih skupnosti je v veliki meri odvisna tudi od tega, koliko so le-te prepoznane, identificirane in zanimive vsaj za del javnosti.

¹³ Več o tem: Van Dijk, 1995, 28.

Mediji, izvorno zamišljeni kot prostor svobodnega komuniciranja, prakticiranja, razsojanja, vse bolj postanejo, prostor za reprodukcijo idej in ideologij etabrirane politične in ekonomske elite oziroma samo privilegiranih javnosti, poudarja Pajnikova.¹⁴

Novi mediji in migracije

Z novimi mediji so v medijski prostor vstopili novi akterji, nove tehnologije, novi govorniki in komunikatorji, kar še najbolj ponazarjajo družbena omrežja. Slednja migrantom omogočajo lažje, hitrejše in cenejše povezovanje z matičnim okoljem.

Jakubowicz (2009) je nove medije razdelil na tri glavne skupine:

- V prvi skupini so mediji, ki temeljijo na tehnoloških spremembah, kar pomeni, da vsi obstoječi mediji lahko po zaslugi digitalizacije in konvergence postanejo novi mediji (*new media to be*), ki so na primer multimedijski in digitalno interaktivni.
- Drugi novi mediji so nastali na podlagi družbenih sprememb, kar pomeni, da v medijski prostor vstopajo novi akterji, govorniki in komunikatorji. Po njegovih besedah v to kategorijo sodijo blogerji in tako imenovani državljanski novinarji – torej novinarji, ki dejansko ne opravljajo tega poklica.
- Tretja vrsta novih medijev pa so spletni brskalniki, ponudniki spletnih storitev in zbiralniki vsebin, ki jih objavljajo uporabniki – kot na primer različni forumi.

Uporaba novih medijev je ključna za vse več migrantov. Internet je za migrante izjemno pomemben z vidika vzdrževanja stikov z domačim okoljem. Nove informacijsko-komunikacijske tehnologije, internetne povezave so radikalno spremenile komunikacijo v migrantski sferi. Internet je postal tudi pomemben mediator v procesih

¹⁴ Pajnik, 2016.

integracije migrantov, ohranjanja njihove “drugačnosti”, saj ponuja pomembne vire za osebno, pa tudi skupinsko opolnomočenje, ki jim ga drugi mediji ne morejo ponuditi. V tem oziru je postalo mesto, preko katerega so priseljske skupnosti, ki so pogosto podvržene pomanjkanju gospodarske ali politične moči, sposobne razviti učinkovite kanale za širjenje informacij, ki so ključnega pomena za njihovo preživetje v novi družbi.

Poleg tega novi mediji brišejo mejo med mediji in občinstvom, saj vzpodbujajo participacijo vseh uporabnikov. Pasivni uporabniki se spreminjajo v aktivne uporabnike ter niso več samo porabniki vsebin, temveč tudi njihovi (so)ustvarjalci. Migranti oziroma vsi posamezniki imajo možnost objavljanja vsebin, ki drugače mogoče ne bi prišle v medije. S tem informacije, ki jih posredujejo, lažje dosežejo več ljudi ter s tem sooblikujejo konstrukcijo realnosti po meri medijev.

Nekateri avtorji podajajo mnenja o dvojnem učinku novih medijev. Po eni strani razširjajo komunikacijske prakse, po drugi predstavljajo t. i. čustvene obliže, ki zmanjšujejo željo po integraciji z okoljem.¹⁵

Socialna omrežja in socialni mediji

Socialna omrežja postajajo sestavni del migrantskih mrež, transformirajo migrantske mreže in pospešujejo migracije. Niso le novi komunikacijski kanali, temveč aktivno spreminjajo naravo socialnih mrež in vplivajo na migracijske tokove. Osrednje funkcije socialnih mrež se nanašajo predvsem na to, da olajšujejo in krepijo vzdrževanje vezi z družino in prijatelji, vzpostavljajo vezi v samem procesu migriranja in integriranja, vzpostavljajo novo infrastrukturo odnosov in delovanja, so vir znanja o migracijah, ki je lahko diskreten in

¹⁵ Več o tem: Jakubowicz, 2009.

neuraden. Imajo pa tudi svoje omejitve, ki lahko pripeljejo do omejene solidarnosti (*bounded solidarity*) in tudi vsiljenega zaupanja (*enforceable trust*).¹⁶ Pri omejeni solidarnosti je praviloma prisotna izkušnja diskriminacije in drugačnost od večinskega prebivalstva. Slednje poveže migrante in le-ti na podlagi skupnega jezika in kulture oblikujejo zaprte etnične skupine. Vsiljeno zaupanje pa je instrumentalno orientirano, kar pomeni, da posameznik podredi svoje želje skupinskemu pričakovanju, saj se na tak način zavaruje. Biti v skupini mu prinaša koristi. Zaupanje je posledica notranjega nadzora, ki je ključnega pomena.

Ugotovitve nemške raziskave iz l. 2013 kažejo, da večina mladih migrantov druge in tretje generacije v Nemčiji, starih med 14. in 17. letom, za znotrajetnično in medetnično komunikacijo uporablja telefone in računalnike. Slednji spodbujajo njihovo družbeno integracijo in so pomembni za oblikovanje njihove identitete. Tradicionalni nemški množični mediji pa s svojimi stereotipnimi podobami o slabih priseljencih, še zlasti muslimanih, zmanjšujejo pripravljenost na identifikacijo z nemško družbo.¹⁷

Slovenska študija o vlogi interneta v življenju priseljenih mladostnikov je pokazala, da internet zaradi raznolike kulturne in jezikovne ponudbe, enostavne dostopnosti, interaktivnosti in anonimnosti omogoča socialno opolnomočenje in eksperimentiranje z identitetami.¹⁸

Socialni mediji v takih okoliščinah niso le novi komunikacijski kanali, temveč aktivno spreminjajo naravo socialnih mrež in vplivajo na migracijske tokove. Predvsem je njihova funkcija naslednja: olajšujejo in krepijo vzdrževanje vezi z družino in prijatelji; vzpostavljajo

¹⁶ Več o tem: Portes in Sensenbrenner, http://courses.washington.edu/ppm504/Portes_EmbeddIimg.pdf.

¹⁷ Brendler in dr., 2013, v: Erjavec, 2015, 130.

¹⁸ Prav tam, 2015, 130–131.

vezi v samem procesu migriranja in integriranja; vzpostavljajo novo infrastrukturo; so vir znanja o migracijah, ki je lahko diskreten in neuraden; imajo pa tudi svoje omejitve. Slednje se pogosto nanašajo na starejšo populacijo, ki je manj veščica internetne komunikacije; dostop do interneta je v nekaterih delih sveta še vedno luksuz; podobe, ki krožijo, so dostikrat nerealne in lažje se oblikujejo neresnične vizije življenja drugje; sproščene so tudi možnosti sovražnega govora, lažje in hitreje se sprožajo in težje kontrolirajo in sankcionirajo.

Mediji o migracijah, migranti v medijih

Ravno mediji so za večino ljudi danes praktično glavni vir informacij o vseh temah iz vsakdanjega življenja, aktualnih dnevnih dogodkih, političnih spremembah, novih tehnologijah, znanstvenih dosežkih. Ne samo da izbirajo teme, mediji ponujajo tudi razlage – sprejemljive ali ne. Poleg oskrbe z informacijami, mediji vse bolj usmerjajo tudi pozornost javne razprave, ne vplivajo samo na to, o čem govorimo, temveč tudi na to, kako govorimo, kako percipiramo, si razlagamo in rešujemo določene probleme. Delujejo predvsem kot profitna podjetja in med seboj tekmujejo za pozornost občinstva. Medijski dogodki in kampanje povezani s politiko spoznanja, razlikovanja in identificiranja migrantskih skupnosti, so odvisni od političnih filozofij posameznih držav ter odnosov in direktnih ali indirektnih pritiskov na medije. Politična ideologija posamezne države pa se v njih vse preveč odraža. Kljub zagotovilom o medijski neodvisnosti je novinarstvo postalo tržna panoga, podrejena interesom kapitala, ki pa so pomembnejši od potreb ljudi.

Za razliko od manj dostopne in manj razumljive znanosti, nas na vsakem koraku čakajo 'dostopni' in 'razumljivi' mediji. Spoznavati skozi lasten izobraževalni proces in s pomočjo lastnih izkušenj je postalo zamudno, kritičen razmislek je prenaporen in vzame preveč časa.

Večinska kultura je na določen način tudi dominantna, njena ideologija se odraža skozi sredstvo sporazumevanja – jezik, skozi sistem izobraževanja in medije. Mediji večinske družbe se v glavnem manjšinskih skupnosti spomnijo v kontekstu kakšnega problema, ob praznovanju verskih praznikov ali etnično-folklornih dogodkov. Uspešne zgodbe in uspešni posamezniki iz manjšinskih skupnosti so s strani medijev praviloma marginalizirani.

Prepoznavanje in priznavanje družbene diferencialnosti temelji predvsem na vzpostavljanju enakopravnosti v smislu ravnanja, možnosti in rezultatov, vse s pomočjo politične in medijske reprezentacije. Slednje lahko ponazorimo na primeru tradicionalno migrantske Velike Britanije in prevladujoče britanske medijske scene.

Velika Britanija

Za britansko medijsko sceno v kontekstu obravnavane migrantske situacije lahko rečemo, da je izredno heterogena in razdeljena na različne državne in regionalne stopnje. Na eni strani zelo popularni tabloidi, prežeti s populizmom, senzacionalizmom, na drugi pa jasno, verodostojno poročanje z raziskovalnim pristopom.

Kot omenja Terry Threadgold, so časopisi in na splošno mediji, tako kot drugje po svetu, tudi na Otoku razdeljeni na dva politična tabora – leva sredina (npr. *The Mirror*, *The Sun*) in desna sredina (npr. *The Mail*, *The Express* in *The Telegraph*).¹⁹

Rezultati raziskav, pravi Threadgold, kažejo, da številni intelektualci, odvetniki, politiki, raziskovalci in tudi novinarji menijo, da so mediji aktivni igralci pri podajanju končne slike imigracijske politike.

Sarah Kyambi²⁰ je med letoma 1983 in 2003 analizirala štiri različne imigrantske skupine: delavce, družine, azilante in študente.

¹⁹ Threadgold, 2009.

²⁰ Kyambi, 2005.

Največjo skupino so sestavljali študentje, ki jih je bilo leta 2003 kar 319.000, sledili so delavci in družine. Leta 2002 se je povečalo število prošelj za azil na 84.000, leta 2013 pa jih je bilo le 50.000. Ravno azilantske teme so najbolj medijsko prisotne, o študentski imigraciji in njihovem prispevku državni blagajni se v medijih ne govori.

Prelomnica v medijskem poročanju je bil vsekakor teroristični napad 7. julija 2005 na londonsko podzemno železnico. Od tedaj naprej so se migracije začele enačiti s terorizmom in vsi migranti so postali teroristi. Kljub temu so tako raziskovalci kot mediji pozabili na tisoče delavcev iz Poljske in vzhodnoevropskih držav, ki so prihajali v vse večjem številu (od l. 2004).

Poljski migranti v Veliki Britaniji že nekaj časa opozarjajo na pritiske in mobing, najpogosteje se soočajo z izjavami, da jemljejo delo britanskim državljanom. O tem v medijskem poročanju skorajda ni sledu. Je pa bil celotni britanski referendum o izstopu iz EU, t. i. Brexit, sprožen na begunsko-migrantski krizi, usmerjen pa proti ekonomskim migracijam na splošno. Iz tega niso bili izvzeti niti državljani EU. Brexit, kot uspeh zaradi begunsko-migrantskega vala, ni bil usmerjen zgolj proti beguncem z Bližnjega vzhoda, temveč predvsem proti ekonomskim migracijam, tudi proti državljanom EU, ki jih pravzaprav hočejo izgnati iz Velike Britanije in minimalizirati ter selekcionirati vstop v Veliko Britanijo v prihodnje. Slednje je begunska kriza samo prikrila oziroma postala skorajda alibi za nestrpnost in sovraštvo do vseh t. i. drugih, na splošno do vseh tujcev.

Po Terryu Threadgoldu mediji pri poročanju o migracijah nemalokrat vplivajo na politiko. Rob Berkeley je preko neprofitne raziskovalne organizacije *Runnymede Trust*, ki promovira multietnično Britanijo, ugotovil, da mediji vedno ustvarijo debato o imigrantih v navezavi z nadzorom nad migranti, kar ne nazadnje vpliva na politiko oz. reforme. Od leta 1999 se je imigrantska politika naslanjala na 'nadzorovanje problema' in ko so zaznali naraščanje

azilantov, so novinarji pritisnili na vlado. Slednje kaže, da tako novinarji kot politiki vplivajo na svoje lastno in tudi na javno mnenje. Nenazadnje tako sooblikujejo imigracijska stališča, integracijske strategije in politike, s tem vplivajo tudi na odnose širše javnosti do migrantov.

Slovenija

Po besedah Mojce Pajnik se danes soočamo s fetišiziranjem elitne javnosti. Premier Miro Cerar 1. aprila 2016, v času odpiranja migrantske poti skozi Slovenijo, javno pove, da so migranti grožnja za varnost slovenskih državljanov. Mediji izjavo reproducirajo, kar rezultira s tem, da javnost dejansko začuti migrante, ki so v tranzitu skozi Slovenijo, kot grožnjo. Sploh z zmanjševanjem pomena civilnih iniciativ v medijih se krepi izključno institucionalizirana javna sfera. Obenem se potrjuje teza, da se soočamo s političnim paralelizmom, znotraj katerega prihaja do zlitja medijske in politične elite. Mediji bi morali ponujati orientacijo in refleksijo pri poročanju o begunski krizi, poudarja Pajnikova. Namesto tega kamera, slika, izjava, reproducirajo realnost brez smernic, kar je bližje *reality showu*, kot konstruktivnemu poročanju.

Medijska agenda krepi politično agendo, velja tudi obratno, s čimer prihaja do medijatzacije migrantske problematike, sploh v obdobju akutne humanitarne begunske krize. Žica, ki se postavlja na obmejnem območju s Hrvaško, se pojasnjuje in opravičuje kot orodje za izvajanje varnosti, usmerjanje migrantov na regularne državne mejne prehode, da gre za tehnično oviro in podobno. Slednje je pripeljalo do absurdnih izjav, kot je ta da, *‘žica dejansko ni žica in se samo zdi kot žica’*.²¹ Mediji bi morali kritično analizirati

²¹ Pajnik, Medijatzacija migracij v post-demokraciji (3/12) https://www.youtube.com/watch?v=xSFs7Q_po4Y.

retoriko in jezik politike, ker so ne nazadnje odgovorni javnosti, javnost pa bi morala zahtevati odgovorne medije, poudarja Pajnikova.²² Gre za interaktivne družbene procese, ki se osredotočajo kratkoročno in dolgoročno na medsebojna razmerja na relaciji mediji in komunikacija na eni ter identifikacija in rekognicija migrantske problematike na drugi strani.

Namesto sklepa

Aktualna dogajanja ponazarjajo, da je sodobna migracijska realnost prehitela migracijske politike, integracijske strategije in še najbolj vse obstoječe migracijske teorije.

Vse bolj jasno postaja, da so v ospredju, tako realnega dogajanja kot tudi medijskega poročanja, protimigrantske in protibegunske politike, v katerih neredko grožnje nadomeščajo argumente. Slednje so se še posebej reaktivirale po vabilu Angele Merkel migrantom in beguncem z vojnih žarišč l. 2015, da lahko pridejo v Nemčijo. Sledil je še večji vzpon skrajnih desničarskih strank, kot je *Alternative für Deutschland*, ki se zgolj s politiko proti evru ni mogla prebiti v parlament na volitvah 2013, zdaj pa se ji na podlagi protiimigrantske politike obeta velik uspeh na volitvah 2017.

Afirmacija starih protimigrantskih gibanj: Le Penova v Franciji, ki je od nekdaj tudi proti ekonomskim migracijam, zdaj pa pospešeno poudarja svojo protiimigrantsko politiko z izjavami, da migranti, tudi tisti iz EU, kradejo Francozom delo. Na Nizozemskem je vse bolj glasna populistična protiislamistična stranka Geerta Wildersa, podpornica Brexita in simpatizerka Trumpa.

Brexit je bil v največji meri uspešen ravno zaradi izkoriščanja begunskega-migrantskega vala. Podobno tudi pri zmagi Donalda

²² Več o tem: Mojca Pajnik: Medijatzacija migracij v post-demokraciji (3/12) https://www.youtube.com/watch?v=xSFs7Q_po4Y.

Trumpa v ZDA, ki je podpiral Brexit, podpihoval rasizem in izkoriščal naraščajočo protiimigrantsko politiko, in sicer v državi, ki je veljala za tradicionalno imigrantsko območje. Tako v Evropi kot v ZDA je begunska kriza samo pospešila že obstoječe protiimigrantsko, predvsem protiislamsko vzdušje.

Nikoli v novejši zgodovini Evrope ni bilo toliko negotovosti, kot se pojavlja v tem času, sploh z najavljenimi volitvami v Franciji, Nemčiji, na Nizozemskem. Koliko bodo mediji svojo uspešnost videli v izkoriščanju napetosti, ki se najlažje povezujejo z najbolj ranljivimi družbenimi skupinami in posamezniki, ali ustvarjanju dialoškega konsenza v družbi, bo kmalu bolj znano.

Spremembe v obravnavanju migrantske problematike se manifestirajo na treh nivojih: v medijih, v politiki in ne nazadnje v vsakdanjem življenju. S spreminjanjem oblik in sredstev komuniciranja se spreminjajo tudi oblike združevanja ljudi, oblike socialne moči.

Procesi, kot so medijalizacija migracij, delovanje medijske logike in paradoksa različnosti, postajajo vse bolj vpeti v sfero tako profesionalne kot tudi alternativne politike, ravno tako v različna družbena gibanja, internetizacijo, informacijsko-komunikacijske tehnologije, vsepovsodne fotografije in njune rabe v zasebnem in javnem življenju.

Družbena kohezivnost in dialoška komunikacija v javni sferi pa se uresničuje z vključevanjem manjšinskih in migrantskih skupnosti, in sicer z identificiranjem njihove prisotnosti in vidnosti v zakonodaji, v javnem prostoru in v javnem diskurzu oziroma v medijih. Če bo vidnost pozitivna ali vsaj nevtralna, bodo mediji v javnem prostoru delovali le kot informativni in korektivni faktor.

V tem primeru in v takih okoliščinah se odpirajo možnosti za konstruktivno identificiranje migrantskih tematik in pozitivno predstavljanje migrantov v medijih. Ob tem se lahko oblikuje vzdušje, kjer se občutki pripadnosti izvirni in imigrantski družbi prepletajo in sobivajo.

Slednje bi bilo dobro izhodišče vsaki integracijski politiki in tudi praksi. V kontekstu množice različnih perspektiv se nedvomno odpirajo nova področja (so)delovanja, ki se bodo najbrž še dolgo borila za prevlado na relaciji od medijacije do medijatizacije.

Perspektive in pričakovanja nam v prihodnje odpirajo nova in v tem trenutku še nejasna področja delovanja, lahko se pa strinjamo s tem, kar je povedal Noam Chomsky: *“Usoda ljudi, ki so bolj ranljivi, izostri mero nečesa, kar bi lahko imenovali civilizacija ...”*

Bibliografija

BILIĆ, P. (2012): “Hrvatski medijski sustav između refleksivne modernizacije i medijatizacije: socijetalna in institucionalna razina”, *Društvena istraživanja*, (21)4, 821-842.

BRENDLER, A.-H., idr. (2013). “Die Rolle der Individual- und Massenmedien im Integrationsprozess von Jugendlichen mit Migrationshintergrund”, *Publizistik* 58/2, 161-178.

ERJAVEC, K. (2015): “Vloga medijev pri oblikovanju identitete in integraciji mlajših priseljenih mladostnikov iz držav nekdanje Jugoslavije v slovensko družbo”, *Dve domovini*, št. 41, 127-138.

KANIŽAJ, I. (2004): “Predstavljenost nacionalnih manjina u hrvatskim dnevnim novinama – komparativni pregled 2001-2003”, *Politička misao*, Vol XLI, br. 2, 30-46.

KANIŽAJ, I. (2006): *Manjine – između javnosti i stvarnosti. Nacionalne manjine u dnevnim novinama 2001-2005*. Sveučilišna knjižata ICEJ: Zagreb.

KYAMBI, S. (2005): *Beyond Black and White: Mapping New Immigrant Communities*. London, Institute for Public Policy Research.

KLAPPER, J. T. (1960): *The Effects of Mass Communication*. New York: Free Press.

- KROTZ, F. (2014): "Media, Mediatization and Mediatized Worlds: A Discussion of the Basic Concepts". V: Hepp, A. and Krotz, F., ur., *Mediatized worlds: culture and society in a media age*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- HEPP, A. www.mediatization.ku.dk, 21. 1 2014.
- JAKUBOWICZ, K. (2009): *A New Notion of Media?*
https://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/doc/New_Notion_Media_en.pdf, Council of Europe, April 2009.
- LIPPMANN, W. (1922): *Public Opinion*, Macmillan: New York.
- MILIVOJEVIĆ, S. (2003): *Media Monitoring Manual*, Media Diversity Institute: London.
- NTC's Mass Media Dictionary (1990): <http://www.dzs.hr/Popis%202001/H010202.html>.
- PAJNIK, M. (2016): *Medijalizacija migracij v post-demokraciji*, https://www.youtube.com/watch?v=xSFs7Q_po4Y.
- PORTES, A., SENSENBRENNER, J. (1993): http://courses.washington.edu/ppm504/Portes_EmbeddIimmg.pdf.
- THREADGOLD, T. (2009): *The Media and Migration in the United Kingdom, 1999 to 2009*. Washington DC: Migration Policy Institute.
- VAN DIJK, T. (1991) *Racism and the Press*, Routledge: London.
- VAN CUILENBURG, J. (1999) *On competition, access and diversity in media, old and new, new media society*, 172 183-207.

TADEJ PRAPROTNIK¹

Družbena omrežja in novi medijski igralci

Izvleček: Članek predstavi pojav multimedijske produkcije, in sicer skozi različne tipe vključevanja ter participacije, kot ga omogočajo tehnološke forme. Multimedijska produkcija spletnih strani in drugih kulturnih dobrin je glavni kanal za demokratizacijo kulturne produkcije in mesto izražanja posameznikov skozi javno sfero. Digitalizacija in rast družbenih medijev sta spremenili novičarsko industrijo, saj je slednja morala začeti prilagajati svojo medijsko produkcijo rastoči moči neodvisnih založnikov na družbenih medijih, pa tudi samim uporabnikom, ki so postali izdajatelji. Članek naniza številne pozitivne značilnosti družbenih medijev, med katerimi je tudi možnost, da nekoč neslišane družbene skupine danes objavljajo na spletu, prav tako družbeni mediji omogočajo in spodbujajo sodelovanje med uporabniki. Družbena omrežja so uporabno orodje za interaktivno komunikacijo in sodelovanje med uporabniki. Postala so tudi učinkovito orodje za izdajateljske hiše in za novinarje pri povečevanju ali pri ohranjanju njihovega občinstva. Ker se družbena omrežja običajno uporabljajo za zadovoljevanje interpersonalnih, ne pa toliko profesionalnih ciljev, pa obstaja tveganje napačne percepcije komunikacijskih dejanj, ki jih izvajajo novinarji prek družbenih omrežij. Interakcija prek družbenih omrežij je običajno bolj osebna, interaktivna, sodelovalna, te značilnosti pa so precej drugačne od normativnih idealov kvalitetnega novinarstva.

¹ Dr. Tadej Praprotnik je docent za predmetno področje Mediji in komuniciranje, zaposlen kot visokošolski učitelj na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem. E-mail: pratadej@gmail.com

Ključne besede: družbeni mediji, medijska produkcija, medijska potrošnja, novinarstvo, Facebook, Twitter

UDK: 316.774

Social Networks and New Media Players

Abstract: The article presents the phenomenon of multimedia production through various types of inclusion and participation offered by the technological formats. The multimedia production of web pages and other cultural products has been a major channel for the democratisation of cultural production and a means for the self-expression of individuals in the public sphere. The digitalisation and growth of social media have challenged the news industry, since the latter has had to adjust its media production both to the rising power of independent publishers on the social media platforms and to the users-turned-publishers. The paper enumerates several advantages of social media activities, most notably the fact that formerly unheard groups can publish online, that social media encourage collaboration among users, etc. Social networks are a useful tool for interactive communication and user collaboration. Moreover, social media have become a powerful tool for publishers and journalists in increasing or keeping their audiences. However, since social networks typically serve interpersonal rather than professional goals, there is a risk that the communication acts performed by journalists via social networks may be misperceived. Interaction via social networks tends to be more personal, interactive, collaborative, and these characteristics are a far cry from the normative ideals of quality journalism.

Key words: social media, media production, media consumption, journalism, Facebook, Twitter

1. Uvod

Približno od preloma tisočletja dalje smo soočeni z intenzivno transformacijo nekdanjih internetnih uporabnikov, ki vse pogosteje postajajo tudi internetni producenti. Naraslo je število uporabnikov, ki dostopajo do medijskih vsebin, ki jih kreirajo drugi neprofesionalni uporabniki. Če je bil prej splet izrazito izdajateljski medij, je na prelomu tisočletja postal komunikacijski medij, kjer uporabniki medsebojno komunicirajo, si izmenjujejo videoposnetke, fotografije. Uporabniki so postali producenti.

Novi mediji tudi v veliki meri zadovoljujejo osebno obarvane potrebe na način, ki ga starejši mediji niso (z)mogli. Personalizacija pre-sega preprosto dimenzijo izbiranja in zavračanja, kot smo jo poznali pri izbiranju televizijskih kanalov; gre za razsežje interakcije z osebnimi potrebami in željami. Novi mediji nudijo možnost drugačne in raznolike potrošnje. Seveda pa so bitja pred računalnikom tudi "vselej-že" subjekti, tako da so tudi želje, potrebe in hotenja v veliki meri vnaprej družbeno konstruirani. Posameznikove želje so bolj vnažajski učinek prepoznavanja v določeni vsebini. Medpovezljivost in konvergenca multimedijskih formatov ter vsebin seveda ponuja možnost bolj usmerjenega fokusa na različna razsežja naših življenjskih prioritet. Življenje je postalo osebna korporacija; zanj smo v prvi vrsti odgovorni sami posamezniki, tak prekop fokusa na uporabnika-posameznika pa se lepo odraža tudi na ravni potrošnje. Ob večjem stapljanju multimedijskih vsebin in njihovih personificiranih rab pa posledično prihaja tudi do manj ostrega ločevanja posameznikovih vsakodnevnih opravil, prihaja do zabrisanih meja med delom in počitkom, med delom in nakupovanjem, med zabavo in izobraževanjem.² Zlasti mobilni telefon je kmalu postal "del telesa", in že od samega začetka sledi procesom stapljanja, skratka stapljanju mej med javnim in zasebnim

² Marshall, 2004, 26-27.

prostorom. Mobilni telefon je pokazal tudi izjemno sposobnost za strukturna zблиževanja in konvergenco z drugimi tehnologijami, predvsem z internetom, pa tudi z radiom, televizijo, fotografijo, multimedialnostjo, ob tem pa je pokazal sposobnost prevzemanja in integriranja transmedijskih vsebin, kot so informacije, glasba in oglaševanje.³

Zlasti v intelektualnih poklicih, ali pa na področju krajših, projektnih zaposlitev, prihaja do (re)organiziranja vsakdanjega življenja, ki ne deluje več po tradicionalnih pravilih ločevanja posameznih aktivnosti, ampak so posamezniki nenehno “na delu”, ali pa od doma opravljajo storitve. Internet s svojimi tehnološkimi (z)možnostmi je redefiniral številne oblike komuniciranja oziroma je posameznikom omogočil redefinicijo pomenov, ki jih pripisujejo posameznim komunikacijskim aktivnostim. Internet postaja *multimedijska* oblika komuniciranja. Zaradi svoje multimedialnosti pa internet uteleša kulturni ter (hkrati) industrijski (produkcijski) univerzum s svojimi vrednotami, vizijami, prepričanji. V tradicionalnih medijskih rabah je izoliranost posameznih funkcij producirala partikularne kulturne oblike in kulturne prakse. Internet kot super mreža posamičnih mrež je seveda tudi posrednik vsebine, vendar v izrazito manjši meri določa “naravo” te vsebine. Internet je korenito izzval ločnice, ki so jih tradicionalni mediji vzpostavili med produkcijo in recepcijo, saj internet omogoča kulturno produkcijo posameznikov. David P. Marshall celo trdi, da internet lahko imenujemo *DIY (Do it Yourself) medijska forma*, saj omogoča uporabniku osebno inspirirano multimedijsko produkcijo. Ob tem pa se moramo zavedati, da tovrsten razvoj medijskih oblik ni “osvobojen” določenih profitabilno usmerjenih korporacijskih operacij. Osebne rabe novih medijev so namreč v nenehnem “sozvočju” z določenimi komercialnimi imperativi.⁴

³ Fortunati, 2007, 19.

⁴ Marshall, 2004, 45-47.

Stapljanje diverzificiranih medijskih rab v novo medijsko paradigmo, pa tudi povsem redefinirana vloga uporabnika, ki postaja *producer*, nakazuje tudi novo obliko interesnega povezovanja posameznikov. Internetni deskarji privzemajo vlogo bralcev in gledalcev, kar spominja na koncept občinstva, kakršnega so producirale televizija in revije. Po drugi strani pa ti isti uporabniki (inter) aktivno producirajo svoje lastne spletne izkušnje. Soočeni smo z uporabnikovim povezovanjem zabave z informativnostjo, kar je sestavina interaktivne kvalitete spleta.⁵ Še posebej mladi, ki niso obremenjeni s predhodnimi tradicionalnimi parcialnimi rabami, se precej igraje spuščajo v mreženje idej ter konceptov. Prednost digitalne generacije je tudi odsotnost ali nepriznavanje "pooblaščenih" oseb, ki bi presojele vrednost kulturne produkcije v novih medijih. Mladi so torej aktivno vključeni v produkcijo in izmenjavo vsebin, kar imenujemo participativna kultura.⁶ Vse pomembnejše je interesno povezovanje in aktivna producentna vloga običajnih državljanov. Prehod od množičnega konzumiranja k množičnemu produciranju simbolizirajo spletne platforme, kot so Last.fm, LinkedIn, Flickr, Facebook, YouTube in Twitter.

2. Redefinirane vloge medijskih igralcev

Vzpon novih, izrazito izdajateljskih medijev, ki jih uporabljajo vsi uporabniki, je pomenil tudi izziv za medijsko industrijo. Medijske organizacije so bile pred nastankom Weba 2.0 navajene nadzorovati svojo distribucijo medijskih vsebin k široko razvejanemu občinstvu, ki je bilo konzument medijskih vsebin. Medijski lastniki so na dominantne spletne portale, kot sta Yahoo! in MSN, gledali kot na kanale, ki privlačijo uporabnike, torej kot na dobrodošlo novost za

⁵ Marshall, 2004, 50.

⁶ Jenkins, Clinton, Purushotma, Robinson, Weigel, 2011, 1-2.

maksimiranje občinstva in s tem dobička. V sedanjem času pa se morajo medijske hiše pospešeno prilagajati okrepljenemu vplivu in moči samih uporabnikov kot diseminatorjev tradicionalnih medijskih vsebin prek družbenih medijev ter ob tem upoštevati okrepljeno moč neodvisnih založnikov in posameznikov na platformah družbenih medijev. Tradicionalni mediji sicer še naprej prevladujejo v tem prostoru, vendar niso več edini operaterji in posredniki medijskih vsebin.⁷ V medijski pokrajini se torej spreminjajo vloge in medsebojni odnosi med producenti ter konzumenti; pravzaprav omenjena distinkcija ni več relevantna, saj je v ospredje prišla povsem nova kategorija posameznikov, ki se igraje spuščajo v vlogo hkratnih prejemnikov, preoblikovalcev in producentov (multi)medijskih vsebin. Ti procesi so vplivali tudi na vlogo in pomen novinarjev kot avtorjev medijskih vsebin. Platforme družbenih medijev so namreč ponudile novo vrsto pluralizma in raznolikosti, če jo primerjamo s tradicionalnimi oblikami množične komunikacije (angl. *mass communication*). V tradicionalni medijski produkciji so imeli novinarji svoje vire informiranja, svoj preferenčni red postavljanja relevantnih vsebin za občinstvo dnevnika, tednika, revije, televizijske pogovorne oddaje ali radijskega intervjuja. Družbeni mediji pomenijo povsem nov bazen potencialnih sogovorcev, virov informacij, nov bazen potencialnih kritikov in posrednikov mnenj. Sodobno občinstvo z nenehno možnostjo komentiranja, transformiranja, preokvirjanja medijskih vsebin omogoča tudi nove možnosti generiranja idej, pomeni rezervoar novih sugestij, kako obravnavati medijsko zgodbo.⁸ Obstaja obet, da bodo družbeni mediji pospeševali pluralizem in raznolikost mnenj ter opolnomočili posameznike pri izpostavljanju aktualnih problemov. A tu se pojavljata povsem ba-

⁷ Bradshaw, 2012, 6.

⁸ Bradshaw, 2012, 12.

zičen problem doseganja občinstva in vprašanje relevantnosti posameznikovih sporočil, ki jih ta pošilja v spletni promet.

3. Transformacije medijske produkcije

Medijske organizacije vsekakor ne morejo spregledati družbenih medijev ter njihove potencialne transformativne vloge, niti ne morejo spregledati spremenjenih potrošniških navad uporabnikov, ignorirati pa ne morejo niti trga, ki ga skušajo doseči oglaševalci. Posamezniki in nekdanji oglaševalci postajajo izdajatelji vsebin, nekdanje medijske oziroma izdajateljske hiše so se deloma umaknile proizvajalcem novic, ki uporabljajo družbene medije za direktno komuniciranje z občinstvom, medijski izdelki se posredujejo na bolj segmentiran način skozi različne spletne platforme, sam produkcijski proces pa je tudi vse bolj omrežen. Spremenil se je tudi kraj potrošnje medijskih vsebin, saj je vse manj vnaprej določenih krajev in časovnih intervalov potrošnje medijskih vsebin. Manj pomembni postajajo urniki oddajanja medijskih vsebin.⁹ Medijske vsebine postajajo element našega vsakdanjega okolja, ki ga posamezniki iščejo in uporabljajo v skladu s trenutno življenjsko situacijo. V sodobnem svetu se morajo medijske vsebine vse bolj "prilegati" posamezniku in ne on njim. Podobna situacija je tudi na drugih ravneh vsakdanjega življenja; denimo pri zaposlitvah (službah), ki naj bi se vse bolj prilegale posamezniku.

Spremembe medijske produkcije so v tehnološkem in kulturnem smislu lahko seveda drastične, vprašanje pa je, ali je treba pristati na drastično spremenjeno vlogo medijskih producentov. Ali je vodilo novinarjev še vedno družbena odgovornost, možnost razpiranja prostora za šibkejše in družbeno slabše zastopane skupine, ali je naloga novinarjev krepitev dobro informiranih državljanov? Tovrstna vpra-

⁹ Bradshaw, 2012, 17.

šanja so še kako relevantna, a morda jih je možno obravnavati le v spremenjenih okoliščinah. Vprašanja glede vloge medijske produkcije bomo premislili skozi aktualen kontekst družbenih medijev.

Spremenjena pričakovanja medijskih hiš in občinstva do medijskih producentov (novinarjev) so ponekod drastična. Digitalni mediji prinašajo možnosti, izzive, pa tudi tveganja za novinarstvo. Čeprav digitalizacija omogoča nove poti zbiranja in diseminacije informacij, pa sama na sebi ne spodbuja kvalitetnejšega novinarstva; znani so primeri plagiarizma, pomanjkanja preverjanja informacij ter drugih neetičnih novinarskih praks.¹⁰ Digitalizacija novinarjem omogoča hitrejšo diseminacijo novic, raznovrstnejši dostop do virov informacij ter večjo stopnjo interakcije z občinstvom. Dve tretjini od analiziranih 56 držav v mednarodnem projektu (*Mapping Digital Media*) opažata, da je digitalizacija pospešila hitrost produkcije novic (hitrejši proces) in proces diseminacije, zlasti v razvijajočih se državah (Kitajska, Brazilija, Indija, JAR) pa digitalni mediji nudijo več virov in informacij. V večini držav so digitalni mediji tudi okrepili interakcijo med uredniškimi timi in bralci, kar je med drugim novinarjem omogočilo natančnejši vpogled v potrošniške bralne navade in interese. Digitalizacija omogoča dostopanje do širšega nabora informacij, s tem pa tudi do globljega raziskovanja novinarske zgodbe. V razvitejših državah, denimo v Kanadi, se vzpostavljajo obsežnejše podatkovne baze in arhivi, ki omogočajo hitrejše zajemanje ozadnih informacij, s čimer novinarji lahko skrajšujejo proces produkcije vsebin.¹¹

A digitalizacija je le tehnološki proces obdelave informacij, njihova nadaljnja uporaba pa je še vedno v rokah posameznikov. Študija *Digital Journalism: Making News, Breaking News* opozarja na razli-

¹⁰ Chan, 2014, 107.

¹¹ Chan, 2014, 108.

čna tveganja. Skrčil se je denimo proces priprave medijskega izdelka, internet kot informacijski bazen lahko dosegljivih informacij pa predstavlja tveganje za plagiarizem ali za citiranje brez navedbe vira. V več kot polovici analiziranih držav je bilo zaznano, da novinarji manj časa posvečajo preverjanju informacij ter virom svojih novinarskih zgodb. Hitrost dela, torej skrajševanje procesa medijske produkcije, povečuje možnost ustvarjanja napak.¹² Z nastopom digitalizacije – toda ne zaradi digitalizacije same – je prišlo do preokvirjanja horizonta medijskega dela. V ospredje prihaja “vrednota” hitrosti, torej tekmovanje, kdo najhitreje objavi novice. Vse manj postajajo relevantne medijska vsebina in njena kompleksnost, verodostojnost, globina, v ospredje pa spričo McLuhanovskega “sporočila” digitalnih medijev (hitrost, kolažiranje, remiksiranje) prihajajo drugi dejavniki, ki odločajo o relevantnosti medijske vsebine. Hitrost in svežina novice sta v prvem planu. Nenehna možnost ustvarjanja tako imenovanih “breaking news” vzpostavlja stalno posodabljanje novic, cena nenehnega posodabljanja ter posledičnega konstruiranja “dramatičnosti” pa je vključevanje zavajajočih ali nepopolnih informacij. Informacije se vedno manj preverjajo, uveljavlja pa se tudi praksa pretirano naivnega zanašanja na uporabniško generirane vsebine, kot je Wikipedia. V ospredju je hitrost, ne pa točnost informacije. Vse večja navzočnost multimedijskih vsebin zahteva od novinarjev vse bolj kompleksno in vzporedno delo v vseh fazah priprave medijskega izdelka. Novinar ni le pisec in raziskovalec, temveč mora imeti ustrezne veščine digitalne obdelave podatkov, sposobnost izdelave celostne podobe svojega izdelka, torej tudi sposobnost grafične obdelave ter 2D- in 3D-animacije.

Chan navaja ilustrativen primer Francije, kjer ekspanzija spletnih novic ni bistveno povečala količine zelenih informacij, saj ve-

¹² Chan, 2014, 109.

čina vsebin še vedno bazira na istih virih kot pred digitalizacijo, torej na tiskovnih agencijah ali novinarjevih osebnih virih informacij. Spremenil se je zlasti sistem diseminacije novic (sistem hipermedijev), tako da je zdaj ista vsebina prezentirana na vseh ključnih medijskih platformah, ob tem pa je ista vsebina še predmet komentiranja na blogih ter promovirana (za svoje in širše občinstvo) prek družbenih omrežij, kot sta Twitter in Facebook.¹³

4. Kako so družbena omrežja redefinirala potrošnja medijskih vsebin

Z razmahom multimedijalnosti, hipertekstualnosti in mreženjem informacij se je spremenil tudi odnos občinstva do ponudnikov novic. Občinstva – še posebej mlajše generacije – so postala bolj aktivna v smislu, da uporabljajo številne platforme za pridobivanje novic, nikakor pa ne čakajo več na radijsko in televizijsko oddajanje novic ob za to določenih terminih, saj jih spremljajo prek osebnih računalnikov, mobilnih telefonov, avtoradijev. Digitalizacija tudi vodi k določenim spremembam na ravni generacij, denimo, kako posamezniki uporabljajo splet in prek katerih spletnih praks dostopajo do novic. Mlajše generacije v skoraj vseh analiziranih državah za doseganje novic uporabljajo družbene medije, kot sta Facebook in Twitter, starejši pa za doseganje novic uporabljajo spletne verzije tradicionalnih medijev.¹⁴ Potrošnja novic prek družbenih medijev stalno narašča, narašča tudi število držav s tem pojavom. Zlasti mlajša generacija dinamično uporablja hiperpovezave, ki jih mediji vključujejo na svoja družbena omrežja ali pa uporabniki sledijo novicam, ki jih priporočajo njihovi prijatelji na omenjenih omrežjih.¹⁵

¹³ Chan, 2014, 110.

¹⁴ Surčulija Milojević, 2014, 131, 138.

¹⁵ Surčulija Milojević, 2014, 134.

Slednja ugotovitev ima daljnosežne posledice glede stopnje oziroma obsega raznolikosti medijske produkcije in seveda potrošnje.

V podobni smeri razmišlja medijski blogger in profesor novinarstva Jeff Jarvis, ki ugotavlja, da sodoben medijski ekosistem preprosto ni več podoben nekdanjemu, v katerem je bil tisk v središču pozornosti, ko so bili tradicionalni mediji skorajda "lastniki" novic, obstoj novic pa je bil v veliki meri odvisen od medijske hiše. Sodoben medijski ekosistem je drugačen, okolje medijske produkcije je spremenjeno. Že na ravni zgodbe, akterjev, institucij, posrednikov, ki pomagajo sestavljati zgodbo, so razmere povsem različne. Jeff Jarvis trdi, da se je spremenil celoten sistem akterjev medijske krajine: *The press becomes a press-sphere*.¹⁶ V tej sferi lahko vsi viri informacij nekaj prispevajo h konstrukciji zgodbe. Prav tako izbor novic ne filtrira več medijska hiša, temveč je novica konstruirana kot novica tudi prek družbenih medijev. Dogodek je preokvirjen v novico na različne načine, o tem ne odloča več le medijska hiša. Novico posredujejo naši prijatelji, bralci naših blogov ali tвитov, za vse naštete tudi domnevamo, da imajo tehten razlog, da nas opozorijo na novico. Novica torej ni več objektivno dejstvo, novica niso več le dogodki, ki so se znašli v časopisu, novica postaja vse bolj personalizirana, "po meri človeka". Navedimo pomenljivo izjavo študenta: *"If the news is that important, it will find me."*¹⁷ Možnost, da posameznik sam ocenjuje, katere informacije so pomembne in relevantne zanj, je vsekakor hvalevredna pridobitev. A hkrati izražamo bojazen in dvom o njegovi odločitvi in oceni. Po eni strani se strinjamo, da nobena institucija, noben ideološki aparat države (šola, cerkev, mediji) ni edini zveličaven pri presojanju tega, kaj je za posameznika "dobro" in katere vsebine so zanj relevantne, a

¹⁶ Jarvis, 2008a.

¹⁷ Jarvis, 2008b.

hkrati opozarjamo, da tudi posameznik kot subjekt (ki je vselej torej poln prepričan, ki so mu jih podtaknili drugi) ne more edini suvereno odločati, kaj je zanj "dobro". V sodobnem mediatiziranem svetu, nabitem z medijskimi podobami, so posameznikove odločitve in ocene, kaj je zanj pomembna informacija, še bolj problematične. Rešitev lahko iščemo v medijski vzgoji ter v vse bolj izpopolnjeni (multi)medijski pismenosti.

V sodobnem digitaliziranem medijskem okolju je postalo torej polje generiranja medijskih sporočil veliko širše kot nekoč; ni več omejeno na medijske hiše, niti ne na "pooblaščené novinarje" ali tiskovne agencije. Družbeni mediji so razširili sfero medijske produkcije. "Medijska sita" so predrugačena, tudi ni več absolutnih avtoritet glede presojanja relevantnosti medijskih sporočil. Uredniška politika je v vse večjem sozvočju s širšimi informacijskimi trajektoriji, prav tako pa medijske hiše vse bolj upoštevajo mnenja in domnevne potrebe uporabnikov. Vse naštetó je do določene mere spremenilo proces organiziranja, razvrščanja, uokvirjanja medijskih sporočil. Medijska sporočila so zaradi različnih kulturnih, političnih, ekonomskih dejavnikov vedno bolj podvržena drugačni organizaciji in produkciji. Po našem prepričanju je izrednega pomena spremenjeno vrednotenje samih medijskih sporočil, njihova zunanja, objektivna relevantnost je postavljena pod vprašaj.

Poudariti je treba, da je spremenjeno razumevanje medijskih sporočil, ki niso več vnaprej deležna posameznikove pozornosti, v določeni meri v sozvočju s širše spremenjenimi kulturnimi okoliščinami ter prevladujočimi prepričanji sodobnega posameznika. Posamezniki vse bolj skušajo aktivno sokreirati svojo identiteto, torej svojo partikularno percepcijo in samoreprezentacijo sebe kot posameznika v širši mreži intersubjektivnih odnosov. S samosvojim izborom dobrin, življenjskih stilov, okusov itd. skušajo narediti za relevantne tiste (spregledane) vidike lastne identitete, za katere me-

nijo, da so najbolj relevantni. Tudi medijske informacije so zato postale dobrina, prek katere skušamo zadovoljevati naše izrazito personalizirane potrebe in izbrane življenjske stile.

5. Spremenjena vloga medijskih producentov (novinarjev)

Omenili smo že, da se je spremenil odnos občinstva do ponudnikov novic, ter da uporabniki ocenjujejo medijske vsebine vse bolj skozi lastno subjektivno optiko uporabnosti in pomembnosti. Medijski odbiratelji postajajo tudi osebe, s katerimi smo povezani na družbenih omrežjih, zato je tudi relevantnost medijskih vsebin v veliki meri odvisna od njihovih sugestij, torej od tega, katere medijske vsebine nam oni všečkajo, posredujejo, na katere vsebine nas opozarjajo drugi uporabniki (Facebook prijatelji). Tega se zavedajo tudi medijski producenti, zato skušajo biti v odnosu do svojih konzumentov vse bolj interaktivni in sproščeni.

Novinarji svojih bralcev ne vidijo več kot pasivnih konzumentov, temveč kot aktivne udeležence medijske krajine.¹⁸ Tovrstna transformacija vlog je tudi odraz tehničnih, ekonomskih ter širših družbenih konsekvenc, ki so nastopile z digitalizacijo medijev. Zlasti specifične rabe družbenih medijev (interaktivnost, participativna kultura, sodelovanje, mreženje) so ob tem prevetrile vlogo novinarjev, nekoč utrjene standarde in norme novinarskega dela pa soočile z nekaterimi posebnostmi. Dejstvo je namreč, da vse več novinarjev tako v zasebne kot javne namene uporablja družbena omrežja (angl. *social networking services*), zlasti Facebook in Twitter. Družbeni mediji so postali tako rekoč nujno orodje pri zasnovi novic. Novinarji lahko prek družbenih medijev izvajajo različne funkcije. Če denimo medijske organizacije uporabljajo družbene medije kot platformo za trženje svojih novičarskih vsebin za pove-

¹⁸ Paulussen, Harder, 2014, 2.

čanje prometa svojih spletnih strani in za krepitev odnosa med medijsko hišo in njenimi potrošniki, pa novinarji na področju uporabe družbenih medijev pogosto ubirajo bolj neformalen in osebno obarvan pristop. Prek družbenih omrežij poročajo o svojem aktualnem novinarskem početu, projektih, izmenjujejo mnenja. S pomočjo Twitterja ohranjajo stik s sodelavci in profesionalnim omrežjem, širijo mrežo virov informacij ter potencialno uporabnih stikov. Informacije z družbenih medijev uporabljajo tudi kot vire pri oblikovanju novinarskih besedil.¹⁹ Novinarji so začeli Twitter in Facebook uporabljati kot svojo tehnološko infrastrukturo, s katero pridobivajo informacije, pa tudi preverjajo in nadzorujejo tok informacij, ki krožijo v njihovi profesionalni mreži.

6. Tvitiranje in bloganje kot sodobna novinarska praksa

Družbeni mediji imajo seveda izjemen pozitiven potencial na različnih področjih, dejanske rabe pa so lahko seveda tudi problematične. Tudi družbeni mediji so le "črna škatla", torej nimajo vnaprej predpisanih navodil za uporabo. Facebook in Twitter sta le tehnološki platformi, njuni rabi s strani posameznikov pa sta seveda krepko družbeni. Tehnologija nas torej ne more odrešiti, naša raba tehnologije lahko zgolj zrcali, kdo dejansko smo. Značilnosti družbenih medijev, kot so multimedialnost, arhivskost, interaktivnost, konvergenčnost, so vsekakor značilnosti, ki so še kako lahko uporabne pri načrtovanju in izvajanju medijske produkcije. Prav zato so tudi novinarji precej odprtih rok začeli uporabljati družbene medije. Paul Bradshaw omenja izsledke raziskave na vzorcu 200 novinarjev (s področja časopisne, revijalne, televizijske in radijske produkcije) iz 30 držav. Večina novinarjev, ki uporabljajo bloganje, je izjavila, da je bloganje korenito spremenilo celoten proces priprave

¹⁹ Paulussen, Harder, 2014, 1.

medijskih vsebin; od generiranja same zgodbe, zbiranja informacij do produkcije novic. Bloganje vpliva na proces celo po zaključeni redakciji, ko je denimo medijska vsebina natiskana.²⁰ Aktivni novinarji na družbenih omrežjih imajo namreč tudi občinstvo, tako imenovane sledilce, ki lahko aktivno sodelujejo v vseh fazah snovanja medijske vsebine. Katie King zapiše, da novinarji nič več ne nadzirajo sporočil. Sodobno digitalno medijsko produkcijo prakticirajo tudi množice, v to novo situacijo pa so nujno vključene tudi novinarske prakse. Vse faze novinarskega dela so zajele spremembe, občinstvo pa je stalno del teh procesov.²¹ Posamezniki so v nenehnem stiku s procesom medijske produkcije oziroma so del procesa. Prav zato je tudi novinarstvo postalo proces in ni več produkt. Profesor novinarstva Jay Rosen²² temu prebujenemu interaktivnemu občinstvu pravi v svojem blogu na spletnem portalu PressThink *The people formerly known as the audience*.

Družbeni mediji nedvomno omogočajo medijskim organizacijam doseganje potencialno širšega občinstva kot nekoč. Posebej za mlajše generacije so družbeni mediji glavni kanal oziroma vir prejemanja novic. Posamezniki vse pogosteje konzumirajo novice tako, da všečkajo (Facebook) ali sledijo (Twitter) novinarjem ali medijskim organizacijam. Tovrstna raba všečkanja in sledenja je seveda delno preoblikovala strategije novinarjev, saj slednji razumejo družbene medije kot orodje za doseganje in zbiranje informacij, za detektiranje javnega mnenja (svojih "prijateljev" ali sledilcev). Posamezni novinarji ustvarjajo svoje lastne strani in platforme družbenih medijev, namenjene javni uporabi, z namenom promocije svojih medijskih izdelkov in za ustvarjanje svojevrstne osebne "blagovne znamke".

²⁰ Bradshaw, 2008.

²¹ King, 2008.

²² Rosen, 2006.

K takemu načinu delovanja, ki skuša razširiti krog bralstva in povečati zavedanje “blagovne znamke” posameznega novinarja ali medijske hiše, jih spodbujajo tudi same medijske hiše. Ne nazadnje tudi šole in fakultete za novinarstvo ponekod vključujejo elemente družbenih medijev v akademski kurikulum z namenom sledenja tovrstnim trendom.²³ Družbeni mediji so postali zanimiv raziskovalni fenomen tudi zaradi spremenjenega konteksta percepcije novic oziroma zaradi spremenjenega razumevanja novic kot dobrin, ki so namenjene posamezniku. Ker posameznik skuša postati kreator lastne življenjske biografije in prilagaja izbor dobrin glede na lastne prioritete, se je spremenil tudi način komuniciranja. Sodobni uporabniki ne doživljajo novic zgolj kot način množične komunikacije, temveč kot “množično osebno” komunikacijo (angl. *masspersonal communication*), v kateri uporabniki gradijo interpersonalne odnose z viri novic. Ob tem so pomembne tudi posledice, ki jih sprožajo aktivnosti novinarjev na družbenih omrežjih. Navedimo nekaj relevantnih vprašanj. Kako aktivnosti novinarjev na družbenih omrežjih vplivajo na percepcijo novinarjev in njihovih medijskih izdelkov? Kako so novinarji, ki so bili nekoč izključno pošiljatelji v procesu množičnega komuniciranja, percipirani danes, ko se v okolju družbenih medijev in v svojih komunikacijskih stilih vse bolj obnašajo kot običajni smrtniki? V kolikšni meri novinarji (še) razločujejo svojo javno in zasebno vlogo in ali je tovrstno razločevanje še možno? Takoj dodajmo še naslednje: ali je ločevanje na javno in zasebno vlogo pri poklicu, kot je novinar, sploh smiselno? Aktivnosti novinarjev na družbenih omrežjih (stopnja samorazkrivanja in interakcija) imajo določen vpliv na percepcijo novinarjev s strani uporabnikov družbenih medijev. Spremenjeno dožemanje novinarjev lahko vpliva tudi na spremenjeno percepcijo novic, saj je percepcija novic

²³ Lee, 2015, 312– 313.

vsekakor odraz različnih kontekstualnih dejavnikov. Kredibilnost in relevantnost novice vsekakor nista kakšni “notranji” značilnosti novice, temveč sta tudi rezultat percepcije samega medijskega producenta (novinarja). Če denimo novinar zelo igraje in neformalno komunicira prek Twitterja, lahko upravičeno domnevamo, da bo ta “sproščen” komunikacijski stil vplival tudi na morda bolj “sproščeno” dojemanje njegovih izdelkov? Ali to povzroča nezaupanje v novinarjeve izdelke? Mu bodo prejemniki verjeli, bodo zaupali v verodostojnost in kredibilnost ter uravnoteženost novice? Aktivnosti novinarjev na družbenih omrežjih so namreč vse bolj mešanica interpersonalne in množične komunikacije, na podlagi katere občinstvo tudi ustvarja vtise o novinarjih in njihovih izdelkih.²⁴

7. Kolizija komunikacijskih norm družbenih medijev in tradicionalnega novinarstva

Tradicionalne vloge novinarjev, kot so izpostavljene v normativnih teorijah novinarstva, so zlasti zagotavljanje in posredovanje čim bolj objektivnega in natančnega poročanja, s čim manjšo količino subjektivnih posegov. Norma oziroma ideal objektivnosti, ki naj se mu novinarji skušajo čim bolj približati, je bil prevladujoč princip; novinarsko poročanje naj bi se približalo znanstveni metodi, objektivnost pa bi morala biti ključni princip. Poudariti pa moramo, da je tudi objektivnost stalno razvijajoč se princip, ki se do določene mere različno interpretira po regijah in kulturah. V ZDA in v Evropi ga večinoma razumemo kot sinonim za nevtralnost oziroma kot napor po ločevanju dejstev od vrednot in mnenj. Novinarji naj bi torej v medijskem poročanju sebe izključili, delovali naj bi kot posredniki med dogodki realnega sveta in javnostjo.²⁵ Seveda v me-

²⁴ Lee, 2015, 313.

²⁵ Lee, 2015, 314.

dijski produkciji obstajajo tudi novinarske vrste, ki predpostavljajo novinarjev subjektivni vložek, kjer njegovo mnenje ni odstranjeno. Prav zato se je uveljavilo razlikovanje in tipologiziranje med objektivnimi ter subjektivnimi novinarskimi vrstami oziroma natančneje med informativnimi ter interpretativnimi zvrstmi, vsaka od njih pa se nadalje členi v več različnih vrst. Informativna zvrst obsega vestičarsko, poročevalsko, reportažno in pogovorno vrsto, interpretativna pa obsega komentatorsko, člankarsko in portretno vrsto.²⁶ Novinarski izdelki torej vključujejo tudi interpretativne zvrsti in s tem delno subjektivizirano poročanje, a je bilo to v klasični dobi novinarstva običajno jasno ločeno (vnaprej določene strani v časopisu, zvočna/grafična razmejitev v televizijskem oddajanju). Druga pomembna značilnost objektivnega novinarstva je njegova jasna ločenost od vira informacij, založnika, komercialnih in političnih interesov, jasna ločenost od najrazličnejših vplivnih skupin, ki tvorijo potencialno občinstvo. Novinarji naj namreč ne bi služili partikularnim skupinam in naj ne bi smeli določenih interesov posameznikov ali skupin izdatneje reflektirati kot drugih. Če novinar vzpostavi osebni odnos s svojimi viri informacij, lahko tovrsten odnos vpliva na njegov izbor novic ali na prezentacijo informacij.

Objektivnost v novinarskem poročanju je v pretežni meri le ideal, ki se mu lahko bolj ali manj zavzeto skušamo približati. Kritiki govorijo celo o tem, da je objektivnost svojevrsten mit oziroma zastarel koncept. Vseeno pa je standard objektivnosti kljub vsemu še vedno prevladujoč ideal in osrednja motivacija za tiste novinarje, ki sledijo ideji profesionalnega novinarstva, pa tudi osrednji koncept v medijski teoriji, če se ta navezuje na kakovost informacij.²⁷ Norme, kot so nepristranskost, uravnoteženost in natančnost (točnost), so

²⁶ Košir, 1988, 63.

²⁷ McQuail, 2010, v Lee, 2015, 314.

se nekoč povezovala z najbolj bazičnimi profesionalnimi kvalitetai novinarjev, to pa sta kredibilnost in kompetentnost. Novinarji, ki delujejo na neustaljen način, lahko brutalno kršijo pričakovanja občinstva ter vzbujajo (negativne ali pozitivne) reakcije občinstva. Če so novinarjeve zgodbe ocenjene kot premalo objektivne, lahko postane njegova kvaliteta strokovnjaka predmet vsesplošne kritike oziroma dvoma.²⁸

Tovrstni ideali in norme novinarskega dela so torej v fazi redefiniranja; še vedno obstajajo, večina novinarjev se jih (še vedno) zaveda, a strokovnjaki ugotavljajo, da se novinarski standardi vendarle počasi spreminjajo. Principe nepristranskosti in nemotiviranosti počasi nadomeščajo nove paradigme transparentnosti in javnega angažiranja. Uporabe interaktivnih družbenih medijev ne narekujejo le informacijske potrebe, temveč je interaktivnost tudi širše družbeno uporabna, denimo za samoizražanje ter za družbeno interakcijo. Na področju družbenih medijev so glavne motivacijske točke uporabe zlasti zabava/pobeg, iskanje in potrjevanje statusa/identitete, družbena interakcija ter iskanje informacij. Kot ključni potrebi, ki poganjata rabo družbenih medijev, prepoznavajo potrebo po samoreprezentaciji in potrebo po pripadanju. V skladu z omenjenima potrebama sta se razvili tudi dve tipični aktivnosti, ki se izvajata prek družbenih medijev, to pa sta samorazkrivanje (angl. *self-disclosure*) in interakcija z drugimi uporabniki.²⁹

8. Rahljanje meje med javnim in zasebnim

Za družbeno omrežje Facebook je značilno, da se komuniciranje dogaja v relativno heterogenih okoliščinah, kar pomeni komuniciranje z bolj heterogenim občinstvom, ki ga sestavljajo zelo različne

²⁸ Lee, 2015, 314.

²⁹ Lee, 2015, 314.

kategorije ljudi, pa tudi različne kategorije odnosov, denimo prijateljski, sorodstveni, službeni odnosi. Pogosto ni povsem razvidno, kdo in v kakšnem številu konstituira občinstvo, zlasti zaradi prostorske in časovne ločenosti.³⁰ Ta pojav imenujemo razpad konteksta (angl. *context collapse*). Kontekst (torej fizične in socialne okoliščine, v katerih komuniciramo) vsaj do neke mere običajno usmerja (ne)jezikovne izbire, torej tip informacij, ki jih posredujemo občinstvu. V družbenem omrežju Facebook pa uporabnik delno izgubi pregled glede potencialnih naslovnikov. Uporabnik domneva, da ima pred sabo določeno občinstvo, vendar pa se lahko zgodi, da s svojimi informacijami dejansko doseže nekoliko drugačno občinstvo. Zaradi medpovezljivosti je dejansko doseženo občinstvo običajno večje (domnevamo lahko tudi: bolj heterogeno) kot načrtovano, zamišljeno občinstvo, ki ga je imel v mislih uporabnik, ko je posredoval določene informacije. Zgodi se lahko torej naslednje: informacije, ki jih je uporabnik oblikoval v kontekstu “domačega in dobro poznane družbenega konteksta”, torej v kontekstu “zanesljivih prijateljev” (denimo osebne fotografije s petkove zabave ali pa njegova razmišljanja o delodajalcu), lahko postanejo potencialno problematične informacije v drugih komunikacijskih okoliščinah z drugimi družbenimi skupinami, kot so starši, delodajalci itd. Seveda se tovrstni problemi lahko zmanjšajo, če uporabnik učinkovito uporablja vse opcije, ki jih omogoča omrežje, denimo določanje statusa posamezne informacije.³¹

S tovrstnim razpadom konteksta in z brisanjem mej med zasebno in javno vlogo pa so soočeni tudi novinarji. S pojavom družbenih medijev se je sprožila tudi razgreta diskusija o tem, kako naj novinarji uporabljajo družbene medije; nedvomno namreč obstaja konf-

³⁰ Taddicken, 2014, 250.

³¹ Praprotnik, 2014, 5-6; Praprotnik, 2015.

likt med uveljavljenimi uporabniškimi normami družbenih medijev (samorazkrivanje, deljenje informacij, interakcija, odsotnost vnaprejšnjih avtoritet) ter tradicionalnimi normami novinarstva. Kot uporabniki družbenih medijev so tudi medijski producenti (novinarji) podvrženi pravkar navedenim normam družbenih medijev. Pomenljivi so rezultati študije, ki je analizirala tvite 500 najmnostičneje sledljivih profesionalnih novinarjev. Analiza 22.000 njihovih sporočil na mikroblogerski platformi (Twitter) je ugotovila, da njihovi tviti pogosto vključujejo povezave (42 %), osebno obarvane življenjske zgodbe (20,2 %), mnenja (15,7 %), informacije z elementi mnenja (27 %), povratne tvite (15,2 %) ter diskusijo (14,9 %).³² Izražanje mnenj je bilo relativno pogosto, manj naklonjeni pa so bili posredovanju informacij o opravljanju svojega dela. Prav tako niso bili naklonjeni posredovanju in izmenjavi uporabniško generiranih vsebin s svojimi sledilci, torej so kodekse novinarskega dela v tem segmentu relativno upoštevali.

Konflikt različnih interesov in motivacij je več kot očiten. Po eni strani samorazkrivanje in interaktivno komuniciranje spodbujata pozitivne učinke na ravni ustvarjanja vtisov. Če se novinarji prek družbenih omrežij vključijo v prijazno in všečno komuniciranje z drugimi uporabniki, lahko seveda vzpostavijo odnose z občinstvom ter ob tem ohranijo lojalnost medijski hiši. Po drugi strani pa sta samorazkrivanje in interakcija tipični strategiji za doseganje interpersonalnih, ne pa profesionalnih ciljev. Prijazno in šarmantno komuniciranje prek družbenih omrežij lahko predstavi novinarja kot prijazno osebo, a te iste komunikacijske prakse se lahko razumejo tudi kot kršenje strokovnosti, ki od novinarjev običajno zahteva nevtralnost in nepristranskost (brezinteresnost). Novinarji, ki pogosto in aktivno komunicirajo prek družbenih omrežij, imajo večjo

³² Lee, 2015, 315–316; Lasorsa, Lewis, Holton, 2011.

verjetnost, da bodo spričo konverzacijske dinamike ter interaktivnosti kršili kakšno normo, tako kršenje pa lahko občinstvo razume kot znak nestrokovnosti. Novinar, ki uporablja družbena omrežja v svoji profesionalni vlogi, se lahko sooči z izzivi profesionalnih norm nepristranskega posrednika ter distributerja informacij. Zaradi zabrisane meje med javnim in zasebnim delovanjem se poraja vprašanje: v kolikšni meri lahko občinstvo razlikuje oziroma je voljno razlikovati med tistimi novinarjevimi komunikacijski dejanji v družbenih omrežjih, ki jih opravlja kot profesionalni novinar, in tistimi, ki jih opravlja kot navaden uporabnik družbenih omrežij. Oziroma drugače rečeno, pomembno in ključno je novinarjevo razlikovanje med profesionalno in osebno dimenzijo, ki jo razkriva prek družbenih omrežij, torej ali novinar ohranja jasno distinkcijo med novinarskimi imperativi in normami objektivnosti, nepristranskosti, točnosti na eni strani ter interpersonalnimi normami, ki so predvidene oziroma zaželenne na družbenih omrežjih, na drugi strani. Je tovrstna distinkcija sploh (še) možna in smiselna?

Če občinstvo zazna ali oceni, da gre za kršenje tradicionalnih strokovnih norm, lahko začne dvomiti o strokovnosti novinarja ter posledično tudi o njegovih izdelkih.³³ Čeprav so torej novinarjeve komunikacijske aktivnosti na družbenih omrežjih izjemno pozitivno sprejete na intersubjektivni ravni oziroma jih uporabniki družbenih omrežij osebno zelo cenijo pri vrednotenju *novinarja kot posameznika*, pa lahko tovrstne aktivnosti negativno vplivajo na oceno *novinarja kot strokovnjaka*. Take aktivnosti na družbenih omrežjih so lahko razumljene kot kršenje profesionalnih novinarskih norm.³⁴ Zanimivo bi bilo ugotoviti, katera dimenzija – dimenzija novinarja kot strokovnjaka ali dimenzija novinarja kot človeka – usodnejše

³³ Lee, 2015, 316.

³⁴ Lee, 2015, 316.

usmerja odločitve občinstva. Skratka, zakaj uporabniki sploh sledijo določenemu novinarju, zakaj berejo njegova mikrosporočila (twite) ter njegove zapise na Facebookovem profilu? Ali mu sledijo in berejo njegove twite zaradi njegove strokovnosti, ki jo prepoznavajo tudi v njegovih siceršnjih medijskih objavah, ali mu sledijo zaradi njegove človeške dimenzije, interaktivnosti, všečnosti? Ker postaja osebni in čim bolj transparenten pristop vse bolj norma v novih novinarskih paradigmah, postaja tradicionalna norma objektivnosti vse manj pomembna, toliko bolj pa postaja zaželena lastnost biti v karseda odnosnem razmerju do svojega občinstva.³⁵

9. Zaključek: Interaktivnost kot nujni ali zadostni pogoj za poklic novinarja?

Ali se nemara vzpostavljajo nove norme kvalitetnega novinarstva? Sprašujemo se, v kolikšni meri popularni komunikacijski stili, znani iz družbenih omrežij, vplivajo na redefiniranje novinarskih norm? Tu moramo recimo omeniti interaktivnost, ki je že kar nekaj časa modni pojem, pojem s čarobnim pozitivnim nabojem, vsekakor vrlina, ki se v sodobnem svetu poteguje za status odličnosti. Interaktivnost je tako popularna skovanka, da interaktivnost obljublja celo takrat, ko kupujemo kakšno tehnološko napravo. Ker postajajo komuniciranje, mreženje, deljenje, všečkanje najbolj običajna in logična praksa, so se seveda že delno transformirala normativna pričakovanja glede tega, kakšne komunikacijske prakse štejejo oziroma so odraz dobrega novinarja. Če trenutno obsedenost z družbenimi mediji ekstrapoliramo v bližnjo prihodnost, lahko nemara pričakujemo fetišistično sprevrnitev percepcije novinarjev. V bližnji prihodnosti se bodo določene lastnosti, ki so še posebej cenjene na družbenih omrežjih, lahko začele prikazovati kot odraz kvalitetnosti

³⁵ Lee, 2015, 325.

in strokovnosti. Interaktivnost se že lahko poteguje za tak status. Kakšen problem lahko torej nastopi? Interaktivnost se lahko prične razumeti kot ključna in zadostna lastnost kvalitetnega in profesionalnega novinarja. Ideološka logika pod tako fetišistično sprevernitvijo pa je naslednja: novinar XY ni dober in strokoven zato, ker je nepristranski, natančen, objektivni, temveč je dober zato, ker je interaktiven. Ni strokoven in objektivni (zgolj) zato, ker ima značilnosti strokovnosti in objektivnosti, ki se pripisujejo kvalitetnemu novinarju, temveč ima kvalitete strokovnosti zato, ker je interaktiven. Problem bi torej bil, če bi interaktivnost postala novinarjeva “zaveza”, s katero bi slednji izpričeval svojo profesionalnost. Za zdaj še vedno obstajajo tradicionalne norme in predstave, kateri tipi aktivnosti štejejo za ustrezno novinarsko delovanje. Rešitev torej vidimo v novem dogovoru glede regulacije novinarskega poklica, torej v novi definiciji, ki bo opredelila aktivnosti, ki so predvidene za poklic novinarja. Če bo v novi spremenjeni definiciji med regulirane in normativno določene aktivnosti uvrščena tudi “intenzivna interakcija s svojimi bralci ali sledilci na družbenih omrežjih”, bo vsaj v tem pogledu počasi odpadla vnaprejšnja sumničavost do izjemno gostobesednega novinarja, ki svoje misli radodarno razkazuje prek družbenih omrežij. Še vedno pa obstaja vprašanje, kaj natančno bi lahko tovrstna normirana interaktivnost prinesla v medijsko produkcijo. Ali bi prinesla drugačne vsebine, bolj “življenjske” vsebine, ali bi zgolj ustvarjala nove vtise. Ker smo sredi procesa preobrazbe, si na ta vprašanja ne moremo odgovoriti. Ko pa si bomo, bo morda lahko (pre)pozno.

Bibliografija

BRADSHAW, P. (2008): “When Journalist Blog: How it Changes What They Do”, Nieman Reports Winter 2008, dostopno na:

<http://niemanreports.org/articles/when-journalists-blog-how-it-changes-what-they-do/>

BRADSHAW, P. (2012): "Social Media and News", Mapping Digital Media, Reference Series 15, Open Society Foundations, dostopno na: <https://www.opensocietyfoundations.org/reports/mapping-digital-media-social-media-and-news>

CHAN, Ying (2014): "Journalism and Digital Times: Between Wider Reach and Sloppy Reporting", v: Digital Journalism: Making News, Breaking News, Mapping Digital Media: 107-127, dostopno na: <https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/mapping-digital-media-overviews-20140828.pdf>

FORTUNATI, L. (2007): "Mobilnik kot četrta komunikacijska revolucija", v: Vehovar, V., ur., *Mobilne refleksije*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 9-28.

JARVIS, J. (2008a): "The press becomes a press-sphere", BuzzMachine, dostopno na: <http://buzzmachine.com/2008/04/14/the-press-becomes-the-press-sphere/>

JARVIS, J. (2008b): "The news will find us", BuzzMachine, dostopno na: <http://buzzmachine.com/2008/03/27/the-news-will-find-us/>

JENKINS, H.; CLINTON, K.; PURUSHOTMA, R.; ROBINSON, A. J.; WEIGEL, M. (2011): "Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21 st Century", An occasional paper on digital media and learning, Massachusetts Institute of Technology. Dostopno na: http://digitallearning.macfound.org/atf/cf/%7B7E45C7E0-A3E0-4B89-AC9C-E807E1B0AE4E%7D/JENKINS_WHITE_PAPER.PDF

KING, K. (2008): "Journalism as Conversation", Nieman Reports Winter 2008, dostopno na: <http://niemanreports.org/articles/journalism-as-a-conversation-2/>

KOŠIR, M. (1988): *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*, Ljubljana, Državna založba Slovenije.

LASORSA, D. L.; LEWIS, S. C.; HOLTON, A. E. (2011): "Normalizing Twitter; Journalism practice in an emerging communication space", *Journalism Studies*, 13/1, 19–36. DOI: 10.1080/1461670X.2011.571825, dostopno na: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1461670X.2011.571825#VgOzQoWO74Y>

LEE, J. (2015): "The Double-Edged Sword: The Effects of Journalists' Social Media Activities on Audience Perceptions of Journalists and Their News Products", *Journal of Computer-Mediated Communication*, May 2015, 20/3, 312–329. DOI: 10.1111/jcc4.12113 Dostopno na: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jcc4.12113/epdf>

MARSHALL, D., P. (2004): *New Media Cultures*, London, Arnold, Hodder Headline Group.

McQUAIL, D. (2010). *McQuail's mass communication theory*, London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications Limited.

PAULUSSEN, S.; HARDER, R. A. (2014): "Social Media References in Newspapers; Facebook, Twitter and YouTube as sources in newspaper journalism", *Journalism Practice*, 04/2014; 8(5). Routledge; Taylor and Francis Group, 8. april 2014. Dostopno na: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17512786.2014.894327> DOI: 10.1080/17512786.2014.894327

PRAPROTNIK, T. (2014): "Ali kaj fejsbukate? Samorazkrivanje v družbenih omrežjih; primer Facebook", *Medijska vzgoja in produkcija*, 7/ 4, 4–10.

PRAPROTNIK, T. (2015): "From Anonymity to Self-Disclosure; Re-contextualization of Communication in New Media", *Innovative Issues and Approaches in Social Sciences*, 8/1, 128–141. DOI: <http://dx.doi.org/10.12959/issn.1855-0541.IIASS-2015-no1-art08>
<http://www.iiass.com/pdf/IIASS-2015-no1-art08.pdf>

ROSEN, J. (2006): "The People Formerly Known as the Audience", PressThink, dostopno na: http://archive.pressthink.org/2006/06/27/pp1_frmr.html

SURČULIJA MILOJEVIĆ, J. (2014): "News Choice and Offer in the Digital Transition", v: *Digital Journalism: Making News, Breaking News*, Mapping Digital Media, 129-144, <https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/mapping-digital-media-overviews-20140828.pdf>

TADDICKEN, M. (2014): "The 'Privacy Paradox' in the Social Web: The Impact of Privacy Concerns, Individual Characteristics, and the Perceived Social Relevance on Different Forms of Self-Disclosure", *Journal of Computer-Mediated Communication*, 19/2, 248-273. Dostopno na: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jcc4.12052/full> DOI: 10.1111/jcc4.12052

DRUGI
ČLANKI

RENATA ŠRIBAR¹

Intervencija v degradacijo znanosti: razumevanje dela stigme

Izvleček: Avtorica uvodoma pojasni disciplinarni presežek, transformativni pristop v raziskovanju s ciljem minimalistične intervencije v oblastna razmerja znanosti. Metodološko poveže raziskovalno samoumestitev, avtoetnografska beleženja, kritično analizo razmerij oblasti, semiotiko in kritično analizo diskurza. Osrednji predmet raziskovanja, stigmo in stigmatiziranje, opredeli skozi triado svobodno izražanje–diskriminacija–varstvo pred spodbujanjem sovraštva. Slednje, tj. spodbujanje sovraštva, je sinonim za sovražni govor; najdevamo ga na sledi stigmatizacij, ki učinkujejo kot sredstvo diskriminiranja in izključevanja. Izhodišče argumentacije v prid tezi o nuji individualne in kolektivne odgovornosti za manko družbenega veziva (kar je poleg drugega tudi učinek stigmatizacije kot elementa sovražnega govora) je razumevanje vloge politične bipolarnosti.

Še druga konceptualizacija, pomembna za elaboracijo teme, izvira iz klasičnega liberalnega zagovora svobodnega izražanja in v tem okviru človekovih pravic žensk (John S. Mill in Harriet Taylor Mill). Ta zagovor je umeščen v konfrontacijo z “običajnim”, “normalnim”. “Normalno” v družbeno-kulturnem življenju je razumljeno kot destruktivno za človeško enakost tudi v Goffmanovi obravnavi stigme. Na področju sodobnega znanstvenega raziskovanja je nasprotje “normalnosti” stigma konfliktnosti, tj. neprilagojenosti; v posameznih primerih postane stigma tudi oznaka dejanske ali pri-

¹ Dr. Renata Šribar je direktorica Centra FemA – Zavoda za transformativne študije in delovanje. E-naslov: renata.sribar@guest.arnes.si.

pisane politične orientacije, kar je indikativno za politično zaznamovanost znanstvenih hierarhij in formiranje sektorske margine. Prispevek se zaključi s strateško možnostjo na ravni subjektivnosti, njenega procesiranja s privzemanjem stigme in z izrazom volje do razgradnje molka, konstitutivnega za nelegitimno izvrševanje oblasti. Za premeno mehanizmov znanstvenih oblasti pa obstaja nuja vzpostavitev funkcionalne instance za uveljavljanje etične znanosti in raziskovalne celovitosti.

Ključne besede: znanost, svoboda izražanja, molk, stigmatizacija, diskriminacija, politična bipolarnost

UDK: 001:070.13

Intervention in Science Degradation: Understanding the Work of Stigma

Abstract: The research paper begins by explaining the disciplinary surplus of a transformative approach to research, which aims at a minimalist intervention in the power relations of science. Methodologically, the paper combines self-positioning, auto-ethnographic notes, a critical analysis of power relations, semiotics, and critical discourse analysis. The main subject of its research, stigma and stigmatisation, is defined through the triad 'freedom of expression – discrimination – protection against incitement to hatred'. The incitement to hatred, synonymous with hate speech, may be traced in stigmatisation, which serves as a tool of discrimination and exclusion. The starting-point of an argument urging the need for individual and collective responsibility for the lack of social bond (the lack which partly results from stigma as an element of hate speech) is a grasp of the role of political bipolarity.

Another conceptualisation, important for the elaboration of this theme, is derived from classic liberal defence of freedom of expression, and thus of the human rights of women (John S. Mill and Har-

riet Taylor Mill). This defence is pitted against the 'normal', 'mundane'. In Goffman's reading of stigma, too, the 'normal' in socio-cultural life is perceived as destructive of human equality. In the field of modern scientific research, the opposite of the 'normal' is the stigma of conflict, that is, maladjustment. In some cases it is even actual or alleged political orientation that becomes a stigma, which points to the political marking of scientific hierarchies and to the formation of a sector margin. The paper concludes with a strategic option at the level of subjectivity: subjectivity may be processed by our adopting the stigma and by expressing the will to deconstruct the silence which permits an illegitimate exercise of power. In order to transform the mechanisms of scientific authorities, it is necessary to establish a functional instance for the enforcement of ethical science and research integrity.

Key words: stigmatisation, discrimination, political bipolarity, freedom of expression, secrecy

Uvod ali ustvariti neodvisen prostor raziskovalnega razmisleka in pridelati si stigmo

Performativnost kot realno učinkujočo razsežnost jezika premišljam s pozicije nekaterih danostih profesionalnega življenja v Sloveniji. Izhajam iz hipoteze, da imata v razgradnji solidarnostnih družbenih vezi, ki poteka po hierarhiji navzdol na raven posameznic in posameznikov, stigmatizacija in sovražni govor eno izmed značilnejših vlog. Upoštevajoč različne mere vpletenosti v njune mehanizme predpostavljam, da gre za kolektivno in individualno družbenopolitično odgovornost. Vrzal med promoviranim in udejanjenim, ki jo razumem tudi kot konstitutivni del sodobne in ne

le tradicionalne (patriarhalne) oblasti, je postala institucionalizirana na način vidnega, nič več prikrivanega. Je (z možnimi izjemami) nujen družbenopolitični vložek za formalno konstituirani uspeh ne glede na področje javne sfere in individualno idejno/ideološko orientacijo. Naj pojasnim še drugače: neskladje med pričakovanji, zahtevami in vizijami oblasti in ignoranca nosilcev, nosilk vsakokratnega izvajanja oblasti do lastnih pričakovanj, zahtev oziroma norm in vizij je postalo tako očitno, da najbolj, bolj kot vse drugo, kompetence, znanje in podobno, legitimira oblastniške pozicije, tudi če gre zgolj za mikro-izvajanje oblasti v posameznih medosebnih situacijah.

Izpostavljeno hipotezo z zaključnim strateškim, aplikativnim sklepom bom ilustrirala in argumentirala v skladu s transformativnim pristopom, navezujočim se na novo, angažirano etnografijo in ustvarjajočim nova metodološka orodja v odporu do “državno sponzoriranih metodologij”.² Obenem etnografija tu ne pomeni disciplinarne zamejitve spričo naravnosti, ob kateri ne zgolj metoda, temveč tudi znanje, ki ga producira določena disciplina, postane “samo” orodje specifičnega, “umeščenega”³ spoznavanja. Elaboracija vpogleda se tako resda navezuje na avtoetnografsko beleženje dogajanja v Komisiji za ženske v znanosti (2014–2016), a vključuje tudi uporabo spoznanj in metod kritične analize diskurza in semiotike (v interpretaciji izjav in izjavljanj nosilcev in nosilk oblasti, izvajane na različnih ravneh znanstveno-raziskovalnega in tudi strokovnega delovanja), feministične epistemologije ter postmarksistične kritike ideologije v dekonstrukciji delovanja institucij.⁴ Ker je sled dokazovanja hipoteze nepremočrna, jo zarisujem vnaprej.

² Denzin in Giardina, 2009, 13, 18.

³ Haraway, 1999.

⁴ Močnik, 1999

Pričenjam s konstatacijo o delovanju slovenskega političnega prostora, ki diskurzivno vztraja na polarizaciji in praviloma vanjo integrira vsako deklaracijo o političnem centru. V nadaljevanju opredeljujem, opisujem delovanje in diskurzivno umeščam stigmo/stigmatiziranje in povedano ilustriram s konkretnimi primeri stigmatiziranja. Ti strukturno in diskurzivno vključujejo politično polarizacijo, delovanje oblastniške instance s satelitskimi instancami, ki kooptirajo tudi alternativo. V zaključnem delu dokazovanja postrežem z učinkom stigmatiziranja raziskovalk in raziskovalcev v znanosti. Gre za konstruiranje specifičnega roba znanstvenega polja, ki sestoji iz neprilagojenih in zamudnikov, zamudnic iz časov, ko vključitev še ni zahtevala žrtve na oltarju oblastništva, kakršnega poznamo danes in ga v znanstveni in žurnalistični refleksiji zaznamujejo pridevniki “menedžersko”, “neoliberalno” oziroma kapitalsko orientirano in podobno. Govoriti s takega roba je v skladu s feministično epistemologijo privilegirano v pomenu drugačnih moči, identitet in subjektivnosti⁵; avtorsko se v pričujočem tekstu pozicija materializira skozi sledenje nameri kar največje možne transparentnosti pisanja in spoznavne celovitosti. Kjer ni mesta pretehtano zamolčanega, je tveganje in tveganje je luksuz margine.

V znanost segajoča politična polarizacija

Politična polarizacija je vztrajnostni družbenopolitični moment kljub kritikam institucionalizirane politike in s tem polarizirane

⁵ Elizabeth Grosz zapiše, da je moč, identiteto, subjektivnost treba obravnavati v širšem (feminističnoteoretskem) kontekstu in jih povezati s silami, ki so onkraj nadzora subjektov in družbenih skupin; te sile se da uporabiti, ne pa kontrolirati; gl. Grosz, 2005, 111; tako delo je lažje ugledati na znanstvenem robu kot v njegovem centru, lažje ga je izvajati z manjšimi raziskovalnimi sredstvi kot z večjimi, saj ravno centralne lege predpostavljajo več nadzora in podrejanje.

strankokracije. Interdiskurzivnost – ali socialnopsihološko: intersubjektivnost – je zaradi navedene politične shizme vsepovsod na izgubi. Politična bipolarnost, ki praviloma konzumira politični center skozi njegovo “desno” ali “levo” orientacijo, je namreč tudi “ozadenjska” agenda javnomnenskih diskusij in tvorjenja prijateljskih, povezanih virtualnih območij spletnih skupnosti. Z vidika sovražnega govora, ki je eden od konstitutivnih elementov politične polarizacije, ima ta značilno zasedbo. Politično deklarirana desna opcija v javnem prostoru izstopajoče producira sovražni govor, deklarirano leva politična opcija se nanj kritično odziva – vendar se obenem tudi ta pod krinko intelektualne superiornosti ne brani bolj ali manj sofisticiranih degradacij, čeprav je tu neposredno stigmatiziranje redko. Če in ko se pojavi, ima praviloma teoretsko kritje, ki pa ne opravičuje dejanj stigmatiziranja (denimo stigma “fašist”, ki jo, vsaj v prvem branju, krije upravičena in konsistentna refleksija fašizacije družbe). V opisani razsežnosti nacionalizem, rasizem, homofobija pod okriljem “narodotvornosti” desnih opcij korespondirajo z žaljivim etiketiranjem, ki ga izvajajo deklarirano leve opcije, zajemajoče iz izvornega besednjaka fašistoidne in nacionalistično orientirane avtokracije. Enotnost tako enega kot drugega polja, temelječa na izključevanju drugega, se po strukturni nujnosti razformira v vsakem trenutku zunaj neposredne konfrontacije. V luči državotvornosti je politična bipolarnost, osrediščena okoli fenomena sovražnega govora in vrteča se okoli skupnostnih idejnih zadev, ki so stvar demokratizacije civilnega življenja, destruktivna sama po sebi.

Smoter zastavljene obravnave ni v relativizaciji individualnih in skupinskih idejnih pozicij v kontekstu politične in posledično družbene pa tudi državljanske polarizacije. Namenjena je senzibilizaciji glede produkcije sovražnosti v aktualnem družbenopolitičnem trenutku skozi stigmatiziranje in sovražni govor, ki pa ni geopolitično

in družbeno zamejena z mejami nacionalne države. Iz pričujoče spoznavne dispozicije se bom napotila na polje dveh načel, ki ju oblastniški diskurz postavlja v vzdržljivo konfliktno razmerje: pravica do svobodnega izražanja in pravica do osebne integritete; obe se navezujeta na status in pogoje možnosti različnih družbenih skupin in individuumov. Tovrstna konfliktnost ne vključuje politične polarizacije neposredno, saj zagovor enega ali drugega načela prihaja v tem kontekstu s politično prehodnih mest; obenem niti pomena svobodnega izražanja in osebne integritete nista enoznačna in pozitivno vrednotena sama po sebi; z izgovorom svobodnega izražanja se lahko producira sovražni govor (primer pornografije, rasizma ...); podobno dojemanje osebne celovitosti lahko vključuje zahteve, ki so v nasprotju s pravnim redom (denimo državljanstva zahteva po varnosti, ki odpira vrata nelegalnim mehanizmom nadzora). Obenem same besede v tem kontekstu niso enoznačne, same po sebi "politično korektne", tj. interdiskurzivno konstruktivne ali sovražne oziroma napeljujoče k sovražnosti. V nadaljevanju med drugim kot stigmatirajoč in sovražen obravnavamo prav politični besednjak, ki *per se* ni tak, a na drugem, v tem primeru znanstvenem področju nosi s seboj učinek diskriminiranja in izključevanja.

Od spodobnosti do etike s prevratom

Elysaabeth Probyn je z delom *Sexing the self* in razkritjem svoje pozicije glede na neetična razmerja kanadskega raziskovanja⁶ prizadela tisto, kar sem do tedaj razumela kot ustrezno moralno držo v povnanjanju sebstva. Prepričana sem bila, da krši dve temeljni zapovedi vsakdanje osebne in delovne spodobnosti že s samim eksplicitnim nanašanjem nase in razodevanjem lastnega sebstva skozi razkrivanje razmerij v svojem ožjem delovnem okolju, razme-

⁶ Probyn, 1993, 12

rij, ki običajno potekajo v molku in na tedaj pri nas še neizgovorljivih ravneh. Teoretska platforma avtorice je zame postala povsem razvidna precej kasneje, dokončno aplikativna pa šele, ko je zame samo raziskovanje postalo ne le delo, temveč tudi raziskovalni teren. Poleg osebne morale – vsakdanje zasebne in delovne spodobnosti – so tudi obča etična merila v znanosti doživela nova opojmljenja in ne zgolj kolaps: raziskovalno samorazkritje v samoumestitvi in razkritje spornega delovanja drugih (žvižganje, angl. *whistle-blowing*) sta postala sestavni del raziskovalnih postopkov na metodoloških robovih, kot so jih oblikovale nova etnografija pa nekatere feministične, antropološke, sociološke in filozofske študije emocij in sprege izkustva in vednosti/nevednosti ter subjektiviranja ali pač “postajanja”. V okviru lastne, avtorske formacije vednosti je življenjsko naivnost in nedolžnost v medosebnih razmerjih znanstvenega dela poleg feministične teorije razgrajevala tudi Foucaultova konceptualizacija molka⁷. Na širši, institucionalni ravni se formalna in neformalna zapoved molčečnosti glede zakulisnega delovanja oblasti ni spremenila, prav tako se ni spremenil učinek njene razgradnje oziroma njena kršitev, čeprav jih je v sodobnosti več. Še vedno je – razen izjemoma, ko gre za boj za oblast na dominantnem prizorišču, učinek izgovarjanja očitnega, a utišanega, nič en za oblastnike in poguben ali vsaj stigmatirajoč za izjavljalke_ce. Ko gre za prikrita in minimalistična razmerja moči, ki se uveljavljajo v oblikovanju satelitske soudeležbe v politični polarizaciji tudi na polju znanosti, zapovedi molka zaradi moči kulturne norme v potencialno ogroženih znanstvenih skupnostih skorajda ni mogoče kršiti, če do kršitve pride, je izjavljanje prav tako bodisi preslišano ali utišano, in stigma neizogibna.

⁷ O Foucaultovem pojmovanju molka kot elementa “vladnosti”, tj. mehanizma delovanja oblasti več Dolar, 2009.

O razmerju med stigmatiziranjem in sovražnim govorom

Za razumevanje vezi med sovražnim govorom in stigmatiziranjem je nujen vnos tretjega člena, skupnega imenovalca. Vadim Verenich v interpretaciji estonskega sodnega primera sovražnega govora ugotavlja, da je svobodno izražanje v “evropskem semiotičnem prostoru” simbolno visokega reda, vendar razrešeno skorajda “mističnih” razsežnosti, značilnih za interpretacije 1. amandmaja ustave ZDA. Svoboda izražanja je v Evropi opredeljena v razmerju do diskriminiranja, je inherentno zamejena z opcijo diskriminiranja. Uravnoteženost med pravico do svobodnega izražanja in “zaščito pred spodbujanjem sovraštva” zastavlja vprašanje narativne “tipifikacije”, ki jo avtor, ob navajanju Bernarda S. Jacksona, opredeljuje kot uporabo družbenih konstrukcij podob posameznih dejanj pri vrednotenju dokaznega gradiva.⁸ Gre za vzporednico predhodno nakazane kontekstualizacije govornega dejanja pri opredelitvi njegovega značaja, saj je izjava opojmljena glede na širši kontekst in situacijo. V pričujočem kontekstu je pomembnejše razumevanje svobodnega izražanja v neposrednem odnosu z diskriminacijo. Verenich z Uladzislaujem Belausaujem in v predpostavljenem duhu vladajočega evropskega razumevanja svobodo izražanja pojmuje kot “svobodo brez diskriminacije”.⁹ Diskriminacija je skupni imenovalec svobode izražanja in “varstva pred spodbujanjem sovraštva”, pri čemer je slednje, spodbujanje sovraštva, pendant sovražnega govora in tako pomensko zamenljivi del triade svoboda izražanja–diskriminacija–varstvo pred spodbujanjem sovraštva/sovražni govor. Šele ta logično-semantična operacija vodi do razumevanja odnosa sovražnega govora do stigmatizacije. Stigma kot posebno opojmljenje znaka, “ki reprezentira posameznikovo identi-

⁸ Jackson v Verenich, 2013, 4-5.

⁹ Belausau v Verenich, 2013, 4.

teto”, postane izhodišče za diskriminacijo.¹⁰ Diskriminacija v obliki pojava je konceptualizirana kot delo stigme in delo pa hkrati pogoj sovražnega govora. Zastavi se vprašanje, ali sovražni govor sploh lahko obstaja brez stigme, ali se lahko izvaja, ne da bi vseboval stigmatizacijo. Sledeč Goffmanu ne, stigma je bolj indikacija “onečaščenja” kot neke oprijemljive pojavnosti, ki je izrabljena za diskreditacijo. Gre za faktično šibko, a fantazmatsko in simbolno močno vez z določeno pripisano ali dejansko lastnostjo osebe ali družbene skupine, ki združuje ljudi s to (pripisano) specifično lastnostjo ali lastnostmi; tem se, če so dejanske, pripisuje pejorativni pomen. V tem smislu je treba nekoliko razširiti navedeno Kuharjevo opredelitev. Bolj kot za omalovažujočo “reprezentacijo” faktične lastnosti gre za konstrukcijo določene lastnosti, naj se ta veže na nekaj substancialno obstoječega ali povsem imaginarnega. Perspektiva v takšnem pripisovanju in vrednotenju je “normalnost”.¹¹ “Normalnost” ima kontekstualno pomen moralno ustreznega ali superiornega; mesto izjavljanja je zaznamovano, ovrednoteno z domnevno moralnostjo, stigmatiziranje ima status “moralne sodbe”,¹² ki opravičuje nadaljnjo diskurzivno agresijo, vključujočo tudi substancialno delovanje, lahko celo niz fizičnih dejanj z diskurzivno koherentnostjo.

Omejevanja svobode izražanja, tudi raziskovalnega: dovolj je repetirati eno besedo¹³

Odpiranje govora o zamolčanih mehanizmih politične polarizacije z učinkom na raziskovalna razmerja se bo odvijalo v trajektoriji od

¹⁰ Kuhar, 2009, 81.

¹¹ Goffman, 1986, 138

¹² Brewis in dr., 2011, 2

¹³ Beseda repetirati je izbrana z namenom vključevanja še enega prilega-jočega se pomena poleg “ponavljati”: “potegniti zaklep pri nekaterih vrstah ročnega strelnega orožja nazaj in potisniti naboj v cev” (Ahlin in dr., 1991).

zdaj že oddaljenega srečanja z Millovo argumentacijo načela svobodnega izražanja, ki ni ločeno od delovanja, je pa odmerjeno s pravicami druge_ga in državotvornim uravnoteženjem družbenih moči nosilk_cev posamičnih diskurzov. John Stuart Mill z avtorsko anonimno sodelavko in za tem tudi ženo Harriet Taylor¹⁴ izpeljuje tu povzete trditve iz predpostavljenega odnosa države do različnih veroizpovedi.¹⁵ V nadaljevanju njenega dela, med pisanjem *The Subjection of Women*¹⁶ (v času katerega je Harrieto doletela smrt), je preizpraševanje moči govora samonanašalno: za sočasnost je bil diskurz o spolni hierarhiji in podreditvi žensk dojet kot nekaj, česar ni bilo mogoče slišati.¹⁷ Neodzivnost, molk glede tematizacije podrejenosti žensk avtorskega in intimnega para Mill že implicira fenomen, ki nakazuje sklepni del pričujočega teksta, molk skozi hotenje po nevednosti. Drugi stični koncept je tematizacija “normalnosti”, z Millom “običajnosti” glede opresivnih razmerij spolov. Teza izpred poldruega stoletja v javnem diskurzu še vedno ni sprejeta brez zadržkov: kar se razume kot “naravno” v neenakem razmerju med spoloma, je zgolj “običajno” in obratno, kar velja za “nenaravno”, je samo “neobičajno”.¹⁸

Opisana liberalistična klasika – izražanje je delovanje, ki mora biti zamejeno s pravicami drugega, tekmujoča diskurza morata biti enakovredna v prezenci, za kar naj poskrbi država – je vpeta v usta-

¹⁴ Biografski podatki so navedeni po Macleod, 2016.

¹⁵ Mill, 1992 [1859].

¹⁶ Poleg tega dela s področja podreditve in pravic žensk sta John S. Mill in Harriet Taylor Mill – tokrat v ekspliciranem soavtorstvu napisala tudi sufražetski esej *The Enfranchisement of Women*. Po materini smrti je Johnu S. Millu pri pisanju in zaključevanju dela *The Subjection of Women* pomagala Harrietina hči iz prvega zakona Helen Taylor.

¹⁷ Mill, n.d. [1869]), 443

¹⁸ Ibid, 441

vna določila državnih demokracij in v naddržavne akte. Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (1994) pod določiloma o “svobodi mišljenja, vesti in vere” in “svobodi govora” kaže na svojo historično podstat glede svobode izražanja/govora in *par negationem* še tudi glede učinkov (omejevanje svobode tudi zaradi javne “varnosti” in “reda”). Koeksistenca družbenih skupin, ki bi spontano vzniknila v spoštovanju zapisanih načel, je trajno zastavljena kot ideal skupnostnega sobivanja – utopija, kjer ni razlike, ki bi lahko bila utemeljena v kakršnem koli nasilju, simbolnem/sistemskem/objektivnem ali subjektivnem/fizičnem¹⁹, kakor nasilje ontološko segmentira Slavoj Žižek.

Stigma kot dejavnik simbolnega in systemskega nasilja ne more delovati drugače kot skozi identifikacijo skupine z vzpostavljanjem razlike, ki pa je vrednotno zaznamovana. Kar je po Goffmanovi interpretaciji za našo rabo tule ključno, je abstraktna narava stigmatizirajoče besede, ki tvori kakršenkoli že človeški “agregat”,²⁰ torej zaničevalno predstavo in ubesedenje amorfne skupnosti z diskriminatornim in izključevalnim učinkom. Enako kot pri tradicionalni diskriminatorni matrici spolov (moški kot norma in ženske kot drugo v normativnem razmerju) to drugo, pomensko in vrednotno drugotno skozi stigmo sopostavlja superiorno skupnost. Tudi pravica do stigmatizacije je skupinska in vključuje odrekanje dobrin marginaliziranim in stigmatiziranim, tistih dobrin, ki jih nadvladujoča skupina razume kot obče želene. V primeru znanstvenega raziskovanja so to v prvi vrsti finančna sredstva, ki zadostujejo za dovolj oskrbljeno delo – in za vzdrževanje statusa in karierno napredovanje prav tako pomembne delovne povezave. Jedro razlike in vir razcepa sta v volji do delitve: skupini, ki obvladuje sfero z ra-

¹⁹ Žižek, 2007, 7-8

²⁰ Goffman, 1986, 23

zličnih mest-rangov pripadajo poleg tekočih še dodatni, dogovorjeni resursi iz državnega budžeta in asistenca srednjega sloja upravne oblasti. Kjer je volja do sodelujoče delitve resursov, ni pečata oblasti, kjer je oblast falično zaznamovala prostor (ne glede na utelešene zasedbe položajev, moški/ženske/drugo), je delitev interna in poteka v pričakovanem, predpisanem toku distribucije moči, eksterno poteka boj na nož v imaginarnem boju za preživetje tistih, ki jim je to tako ali tako strukturno zagotovljeno.

O drobtincah dobrin, ki materialno sotvorijo stigmo

Jelica Šumič Riha o delitvi dobrin v drugem kontekstu – ko razmišlja o dobrodelnosti in utilitarizmu,²¹ ugotavlja, da tisti, ki daje s pozicije imeti, razume to, kar ima, kot obče želeno. Avtorica z Goffmanom tematizira mejo med obema družbenima skupinama, opredeljenima z dejanjem dajanja/podarjanja in obenem stigmatiziranja (podarja se “revežem”) na eni in sprejemanja in hkrati s tem privzemanja stigme na drugi strani. Če vzame sprejemajoča in stigmatizirana skupina dobrino družbeno dominantne skupine za svoje dobro, za sebi lastno dobrino, je kot instanca novega in spremembe izgubljena. V raziskovanju je “dobrodelnost”, ki naj ne bi bila, v dobesednem pomenu, nič drugega kot pravična delitev resursov z oblastniških vrhov, faktično omejena na drobce tekočih sredstev tistih, ki so prilagojeni, ki “obvladajo”. Takšna dobrodelnost se v nobenem primeru ne širi na privilegije, ki jih nudijo vrhuške znanstvenih oblasti. Vzeti drobtinice, ki padajo s vsakodnevnih pogrinjkov, zares ... kot želeno dobrino v izvrševanju poklica in ne zgolj kot nujni, a zločesti vir ekonomskega preživetja – to bi bilo pogubno za prevratniški potencial znanstvenega roba. Redka prava “darila”, torej sredstva in delovne povezave pridejo zgolj od tistih, ki niso

²¹ Šumič Riha, 2002, 53

vpeti v oblastne strukture; praviloma imajo obliko ustreznega finančnega povračila in delovne priložnosti, ki ne bo na noben način kontaminirala uvida v znanstvene politike in znanstveno “vladnost” niti nižala ravni upornosti. Primeri pravega “darila”, ustreznega povračila za opravljeno delo in možnosti za še več dela so na voljo zlasti v sferi sodelovanja med raziskovalnim in nevladnim sektorjem, ki razpolaga s precej manjšimi sredstvi kot institucionalizirano raziskovanje, še zlasti, če gre za javne raziskovalne institucije.²²

V aktualnem trenutku darila, ki to niso oziroma so po izvorni naravi le zasilne delovne priložnosti, prihajajo med izobražene ženske tudi od same vlade (ne glede na poklicni sektor žensk, a so te zaobjete tudi na področju znanosti in izobraževanja). Subvencija zadeva ustanovitev “poslovnega subjekta” in status na vodilnem mestu, a je pogojna še drugače, zahteva se priučitev k podjetništvu. Razrešitev od dejanskosti in stigme nezaposlenosti ima tako visok davek za tiste v raziskovanju, zlasti v humanistiki in družboslovju.

Področna zastranitev

Še bolj sofisticiran v ilustrativnosti je primer dobrine-drobtinice, ki je nekaj tako simbolnega, kot je izraz, ki naj bi stigmo ravno preprečeval. Glede na družbene hierarhije superiorna skupina, ki ne želi

²² Na tem mestu se nanašam na zabeležena lastna sodelovanja z nevladnim sektorjem, kjer je bilo praviloma delovno razmerje “čisto” in spodbudno. V prekarnem delu se redko zgodijo večji projekti, zato je možna primerljivost med izplačevalci in delovnimi razmerji v obeh sektorjih. Še posebej, če pritegnem v primerjavo še samo vlado. V mandatu Komisije za ženske v znanosti od leta 2014 naprej je bilo treba na izplačilo skrajno borne sejnine za nekaj ur trajajoče seje, ki so velikokrat pripeljale do še dodatnega domačega dela, vsaj do aprila 2016, ko sem še lahko beležila dogajanje, čakati več mesecev. Komisija za ženske v znanosti je bila v tem mandatu očitno pozicionirana kot znanstveni rob ne glede na njeno strukturiranost in prilagodljivost ali neprilagodljivost članic_ov oblastniškimi normam delovanja.

stigmatizirati, temveč nasprotno, destigmatizirati, v neizogibni privilegiranosti po nujnosti lovi svoj lastni rep. Tako sem poleti 2016 doživela in interpretirala izkušnjo v okviru kulturno-socialnega projekta "Vključujemo in aktiviramo". Kot literarna avtorica in gostja sem bila vključena v kreativno literarno delu z ljudmi s cerebralno paralizo. Dve osebi med navzočimi, zgovorna pametna mlada ženska in prav tako klepetav, tudi čustveno izrazen moški zrelih let sta ob konsenzu ostalih štirih navzočih v pogovoru ostro protestirala proti izrazu "osebe s posebnimi potrebami" rekoč, da se ne morejo poistovetiti s tem in da imamo vsi "posebne" potrebe. Šlo je za protest proti izključenosti na svojski način in šele posplošitev nudi uvid v reproduciranje stigme z enakim izidom diskriminacije in izključenosti, kot bi jo imel sovražen izraz - vsemu trudu različnih skupin v preseku med stroko, znanostjo in politikami navkljub. Za stigmatizacijo, ponižanje zaradi impliciranega negativnega vrednotenja gre očitno v vseh primerih skupinskih poimenovanj v razlikovanju od "normalnega", "običajnega", "naravnega" - poimenovanj, ki kažejo na deprivacijo, njen konstrukt, in ga s tem po nujnosti soustvarjajo. Pri opisanem dogodku se je prikrajšanost pokazala skozi strastno demonstracijo želje po vzdrževanju in tudi poglobljanju stikov še po delavnici, pri čemer je bilo evidentno, da jih življenjski manko v instituciji prizadeva bolj na ravni možnosti emocij kot same telesnosti. Ni telo tisto, ki njim (ali nam) preprečuje tvorne emocionalne odnose, temveč umestitev v družbeno hierarhijo na osnovi telesnosti. "Posebno" se v zvezi z opisanim primerom, pa tudi na splošno v karakterizaciji osebe kot take in ne njenih del in načinov delovanja, izkazuje kot stigma z neželenimi učinki. Napotuje k tršim oznakam, ki soustvarjajo človeške hierarhije javnih in zasebnih sfer: konfliktnost, kontroverznost, neprilagodljivost in kar je še podobnega. Tematizacija stigme v znanstvenem raziskovanju vodi tudi do besednega para pomenljivih stigmatizirajočih besed,

ki ju sicer pripisujemo predvsem sferi politike: “desničar_ka”, “levičar_ka”. Besedi ne implicirata stigme, prinašata jo, z Goffmanom, relacijsko,²³ s perspektive politične opcije, ki ima v določenem času in specifični konstelaciji več znanstvene oblasti.

Stigma na “znanstvenem” delu

Ko je v septembru leta 2015 stopila na ministrsko mesto Stanka Setnikar Cankar, smo bile nekatere članice Komisije za ženske v znanosti pri MIZŠ neuradno obveščene, da se ji skupaj s tedaj novim državnim sekretarjem Petrom Mačkom z neznane, a visoke uradniške funkcije napoveduje trimesečni oblastniški rok, ker se ne “spozna na to, kako stvari gredo”. Tako ministrica kot državni sekretar sta se zavzela v prid delovanju Komisije, zato je bilo napoved lažje vzeti ne preveč zares. Toda krog stigmatiziranja in sovražnosti je bil začrtan nedolgo za tem: sama sem bila poklicana k državnemu sekretarju zaradi “konfliktnosti”, ki naj ne bi dopuščala, da skupaj s kolegico tvorno sodelujem pri vzpostavljanju državnega telesa in smernic za uveljavljanje načela etične znanosti. Po mučnem in zame žaljivem sestanku sem odstopila oz. se pustila odstopiti s “poločaja” v okviru nastajajočega odbora,²⁴ ki sta ga kadrovsko formirala MIZŠ in SAZU. Kmalu se je znašla v podobni situaciji sama ministrica, napovedovala jo je stigma “desničarke”, ki jo je ob neformalni priložnosti izustil eden od kolegov, vztrajni in dobro vpeti sopotnik deklarirano levih političnih opcij. Stigma se je udejanjila z razkritjem honorarnih zaslužkov ministrice, pri čemer je “supervizor” KPK

²³ Goffman, 1986, 3

²⁴ Zaradi okoliščin na MIZŠ in v Komisiji sem v aprilu 2016 samovoljno in proti pričakovanjem odstopila s funkcije članice. Odgovor na zahtevo po ustreznem dokumentu o odstopu sem dobila z nekajmesečnim zamikom in v manipulativni dikciji, ki je namigovala, da sem bila odstavljena. Dokumentacijo hranim za temeljitejšo obravnavo primera.

služil, kar je pozneje postalo očitno, kot enkratno sredstvo za argumentirano razrešitev ministrice. Argument je bil ustrezen, način njegovega konstruiranja (pridobivanja podatkov) po pričevanju članice senata KPK Alme Sedlar vprašljiv.²⁵

Lastno izkušanje stigme “desničarka” in “levičarka” priključuje benthamovski utilitarizem v izjavljanju in izjavljajočih: raba ene ali druge besede je odvisna od instance nadzora nad situacijo, v kateri se krši (v kateri kršim) načelo molka o vidnem, a nediskutabilnem. V analizo jemljem zgolj eno tovrstnih izrekanih. Kmalu po objavi monografije *O pornografiji*, vsebujoče dekonstrukcijo žanra, me je nagovoril statusno prestižni novinar. Traktat, ki ga je razvil na osnovi svoje iztočnice – omembe navedenega dela, je dosegel klimaks z nosilno idejo: kako da je obširno in temeljito argumentiranje “desničarsko”. Po tem dogodku sem lahko sklepala dvoje, prvič, da je trenutno občutje neformalne moči ali nemoči politične opcije ali politično podprtega oblastništva v različnih javnih sferah berljivo iz zagretosti v argumentaciji – ali pa, drugič, da je leva, ustrežnejše, “leva” opcija trajnostno tako gotova vase in sebi lastne intelektualno-storitvene kompetence, da ji za vzdržnost oblastništva zadostujejo slogani, priložnostne tirade in druge forme promocijske domiselnosti.

Znanost ne pozna meja: utemeljitvene etične kršitve na področju

Etične kršitve in kršitve norm raziskovalne integritete v znanstvenem raziskovanju so konstitutivne za znanost-kot-je in ni naključje, da se “raziskovalna integriteta” nagiba k tematski redukciji na pla-

²⁵ Več o tem v Zahtevi po ureditvi razmer v komisiji za preprečevanje korupcije RS in po podpori članici senata protikorupcijske komisije Almi Sedlar, javno pismo članic skupine FemA in somišljenic ter somišljenikov. Dostopno med drugim na <http://www.mladina.si/165274/razmere-v-kpk-naj-se-uredijo/>, zajem 26. 3. 2015.

giatorstvo, falsificiranje, fabriciranje.²⁶ Nadzor in sankcioniranje sta urejena tako, da so vodstva izvzeta tudi v primeru, ko je ob dokazani trditvi o etični kršitvi možno ukrepati (primer ponovne prijave na MIZŠ v marcu 2016²⁷). Tudi Finska, denimo, z uradom TENK, ki velja za vzornega, dokumentirano do nedavnega ni poznala primera obravnave kršitve vodstvenih oseb.²⁸ Hierarhija v dodeljevanju sredstev in pooblastil in celo v pripoznavanju kakovosti znanstvenoraziskovalnega (in visokošolskega pedagoškega) dela se tvori glede na osebno lastnost prilagodljivosti obstoječemu strukturnemu redu v znanosti in “dosežke”, ki v številnih primerih nimajo osnove v odgovornem pristopanju k delovnim nalogam. A razlike med kakovostjo in njenim umanjkanjem se brišejo z odvzemanjem delovnih možnosti, pripoznanj in drugimi nelegitimnimi praksami, navsezadnje tudi z načinom dela, ki je stvar agende razsrediščenega globaliziranega neoprijemljivega gospodarja sektorja, po Žižku tudi na splošno vladajočega “ultraobjektivnega sistemskega nasilja kapitala”²⁹. Privzema in priznava se na institucionalnih in individualnih ravneh. V opisanih okoliščinah je pozivanje k

²⁶ Potem ko se je na mednarodni konferenci o raziskovalni integriteti (Rio de Janeiro, 2015) pojavila ideja o širitvi tematskega polja RI tudi na spolne diskriminacije in odgovornosti vodstvenih kadrov, se je tematska rigidnost, ki omejuje celo tematski spekter globalnega dokumenta o raziskovalni integriteti, Singapursko izjavo, še utrdila (osebna korespondenca z Lexom Bouterjem, predsedujočim organizacijskemu odboru naslednje mednarodne konference v Amsterdamu, 7. 4. 2016, osebni arhiv).

²⁷ Šribar, 2014

²⁸ Krista Varantola je tako odgovorila na moje javno vprašanje o preverjanju in sankcioniranju odgovornih v diskusiji na posvetu *Perspektive odgovornosti, etike in spolov: Nova razmerja v znanosti*, Ljubljana, 19. 9. 2014, Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Komisija za ženske v znanosti: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Slovenska znanstvena fundacija.

²⁹ Žižek, 2007, 19

transparentnosti delovanja znanstvenih oblasti razumljeno kot konfliktnost, žvižganje kot neprilagojenost, samostojna raziskovalna refleksija s transparentnim ciljem vsaj minimalistične družbene transformacije kot svojevrsten avtizem. Ignoranca vseh navedenih izzivov se izraža v obliki hotene nevednosti, “nočemo vedeti”³⁰. Ker gre za bariero v kakovostnem raziskovanju, na katero trka vse več glasov tudi iz najbolj formalno pripoznanih znanstvenih revij, je poleg širitve diskurzivne prakse odpora, temelječe na analizi obstoječega, nujen napredek v teoriji, ki izhaja iz Foucaultovega pojmovanja konstitutivne vloge molka za vzdrževanje režimov oblasti. Najlažje ga je načeti tam in tedaj, ko se zdi, da so aktualni problemi raziskovanja omejeni na šibek znanstveni proračun in kjer je zaradi individualizirane skrbi za obstanek videti najbolj neprebojen. Stigma kot racionalno, ne pa emocionalno privzeta identiteta je sredstvo odpora in koristno orodje za transgresijo obstoječega, je lahko odlika in najpomembnejši motiv raziskovanja. Na ravni države je trenutno za izboljšanje stanja v znanosti bolj kot višina deleža v državnem proračunu pomembno ustvariti nacionalni mehanizem, ki bo obravnaval kršitve etike in raziskovalne integritete ustrezno in s konkretnimi učinki.

Bibliografija

BELSAU, U. (2010): “Judicial Epistemology of Free Speech through Ancient Lenses”, *International Journal for the Semiotics of Law*, 23 (2), 165–83.

BREWIS, A. A., WUTICH, A., FALLETTA-COWDEN, A., in RODRIGUEZ-SOTO, I. (2011): “Body Norms and Fat Stigma in Global Perspective”, *Current Anthropology*, 52 (2), 269–276.

³⁰ Tuana, 2006

- DENZIN, K. N., GIARDINA, D. M. (2009): "Introduction: Qualitative Inquiry and Social Justice: Toward a Politics of Hope. V *Qualitative Inquiry and Social Justice. Toward a Politics of Hope*, N. K. Denzin in M. D. Giardina (ur.), 11-45, Left Coast Press, Walnut Creek.
- DOLAR, M. (2009): *Kralju odsekati glavo: Foucaultova dediščina*. Krtina, Ljubljana.
- GOFFMAN, E. (1986): *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, Simon and Schuster, New York.
- GROSZ, E. (2005): *Time Travels. Feminism, Nature, Power*, Duke University Press, Durham in London.
- HARAWAY, D. (1988): "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspectives", *Feminist Studies*, 14 (3), 575-599.
- JACKSON, B. S. (1997): *Law, Fact and Narrative Coherence*. Deborah Charles Publications, Merseyside.
- KUHAR, R. (2009): *Na križiščih diskriminacije: Večplastna in interseksijska diskriminacija*, Mirovni inštitut, Ljubljana.
- MACLEOD, C. (2016): "John Stuart Mill", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter Edition), Edward N. Zalta, ur. Dostopno prek <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/mill/> (11. 12. 2016).
- MILL, J. S. (1992 [1858]): *On Liberty and Utilitarianism*, Oxford University Press, London.
- MILL, J. S. (n.d. [1869]): *The Subjection of Women*, Oxford University Press, London. Dostopno prek <http://www.marxistsfr.org/reference/archive/mill-john-stuart/1869/subjection-women/index.htm> (11. 12. 2016).
- MOČNIK, R. (1999): *Tri teorije. Ideologija, nacija, institucija*, cf, Ljubljana.
- PROBYN, E. (1993): *Sexing the Self. Gendered Positions in Cultural Studies*. London in New York: Routledge.

ŠUMIČ RIHA, J. (2002): *Mutacije etike. Od utopije sreče do neozdravljive resnice*. Ljubljana: Založba ZRC.

TUANA, N. (2006). "The Speculum of Ignorance", *Hypatia* 21 (3), 1-19 (internetna objava: 1-31). Dostopno prek <https://muse.jhu.edu/login?auth=0&type=summary&url=/journals/hypatia/v021/21.3tuana02.html>(27. 9. 2015).

VERENICH, V. (2013): "The Case of Lauris Kaplinski: A Guide to a Semiotic Reading of Incitement of Hatred in Modern Criminal Justice", *Signs and Society* 1(2), 213-241.

ŽIŽEK, S. (2007): *Nasilje*, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana.

Viri

AHLIN, M., idr. (1991): *Slovar slovenskega knjižnega jezika*: Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (1970-1991).

Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Uradni list RS 33/1994 (13.6.1994). Dostopno tudi prek https://www.google.si/?gws_rd=ssl#q=Evropska+konvencija+o+varstvu+%C4%8Dlovekovih+pravic+in+temeljnih+svoboc%5%A1%C4%8Din (1. 2. 2017)

ŠRIBAR, R. (2014): *Analiza primera GARCIA: etika in nedemokratski pogoji možnosti raziskovanja, interno poročilo*, Komisija za ženske v znanosti pri MIZŠ, Ljubljana.

DIAFANIJE

Revija *Monitor ISH* bo od te številke naprej imela rubriko več – “Diafanije”. Zasnovala sva jo na povabilo glavne urednice Maje Sunčič, korenine pa ima v seminarju, ki sva ga za svoje študente na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje ter na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete v Ljubljani vpeljala v študijskem letu 2014/5. Namen rubrike je predstavljati najine pogovore o literarnih delih, ki imajo svoje izhodišče v likovnih, in o likovnih delih, ki svoj nastanek, nasprotno, dolgujejo literarnim delom. Za vsako številko *Monitorja ISH* se bova pogovarjala o enem takšnem paru, v katerem je eno delo nastalo na podlagi drugega.

Za literarno delo, ki ima predlogo v likovnem delu, obstaja izraz – “ekfraz”. Vendar je “ekfraz” ta pomen dobila šele v moderni literarni vedi. Prvotno je namreč spadala v antično retoriko in je označevala opisni govor, ki pred oči nazorno prinaša prikazovani predmet, najsi bo to oseba, dogodek, kraj ali čas. Kot takšen govor je bila del govorniškega urjenja. V modernem literarnovednem pomenu pa jo je sredi petdesetih let prejšnjega stoletja med prvimi dovolj jasno in zavezujoče za naprej opredelil avstrijski romanist mednarodnega slovesa Leo Spitzer, in sicer kot “pesniški opis slikarskega ali kiparskega dela” in, morda še pomenljiveje, kot “verbalno reprezentacijo vizualne reprezentacije”.¹ Literarna veda je nujno potrebovala izraz grškega izvora in dostojanstva, čeprav seveda z novo opredelitvijo, tudi zaradi razmaha lirske zvrsti v 19. in še zlasti v 20. stoletju, za katero se je v nemščini uveljavilo ime *Bildgedicht*, “pesem podoba”.

Po drugi strani posebnega izraza za likovno delo, ki je nastalo na podlagi literarnega, v likovni teoriji ni. Toda prav takšnega nastanka je v resnici skoraj vse tako imenovano historično slikarstvo.

¹ Webb, 2009, 1.

Slikanje *historie*, "zgodbe", je bilo vse do modernih časov vezano bodisi na Biblijo bodisi na antični mit, predvsem kot se je izoblikoval v klasičnih delih grško-rimske literature. Izjema je kvečjemu slikarsko ovekovečanje velikih zgodovinskih dogodkov, pa še to je, tudi če brez neposredne navzočnosti literarno oblikovanega poročila o njih, pri njihovem upodabljanju spet najpogosteje zajemalo iz ikonografskega izročila Biblije in antičnega mita.

Zaradi odsotnosti ustreznega izraza v likovni teoriji bi si torej izraz "ekfraz" lahko sposodila iz moderne literarne vede in ga z literarnega dela, največkrat s pesmi o sliki, raztegnila na likovno delo, ki izhaja iz poprejšnje literarne upodobitve. Vendar se nama ta izraz za kaj takega ne zdi prikladen ne po dosegu ne po izvoru. Tudi pri svojih koreninah namreč ostaja vezan na besedno večščino. Ek-fraza je zmeraj govor o nečem, zmeraj stvar besedne govornice, in bi, prenešen na likovno delo, izkrivil drugačnost njegove govornice, govornice linije, prostorske oblike in barve. Najin pogovor pa se bo sukral okrog obeh govornic, literarne in likovne, s tem da se bo enkrat pomikal od "verbalne reprezentacije" k "vizualni", drugič od "vizualne reprezentacije" k "verbalni".

Zdi se torej, da bo osnovni predmet najinega pogovora umetnost, ki izhaja iz umetnosti, da bo to vsekakor umetniška reprezentacija. Toda tudi izraz "reprezentacija", ki so ga pri govoru o umetnosti ob najrazličnejših priložnostih rabili Spitzer in nepreštveni drugi, ima neprikladno in motečo prtljago, še več, metafizično hipoteko. Reprezentacija je vselej po-navzočenje nečesa, nečesa prezentnega, obstoječega. In ko gre za "umetnost iz umetnosti", ne more biti drugega kakor po-prikaz, prikaz prikaza. V platonskem besednjaku: *mímesis tês miméseos*. Ali rečeno še natančneje v platonskem ključu: če je *mímesis* prikazovanje stvari, ki imajo svoje večne pravzorke v idejah in so tako že same do njih v mimetičnem razmerju, prikazovanje že prikazanega, umetniško že oblikovanega ni nič drugega

kakor *mímesis tês miméseos tês miméseos*, prikazovanje na trojno potenco, s trojnim odmikom od tega, kar resnično je.

Vendar v svojih pogovorih ne bi rada odpirala antiplatonistične polemike. Kvečjemu bi se rada ob obilici takšnih in drugačnih konkretnosti, povezanih z obravnavanimi deli, semintja vračala k starim "metafizičnim" temam, in če že kdaj polemično, potem prej v razmerju do dominantne teorije na področju literature in likovne umetnosti. Literarna dela, nastala na podlagi likovnih, in likovna dela, nastala na podlagi literarnih, po najinem prepričanju niso nobena umetnost iz umetnosti, v kateri bi kak umetniški tradicionalist lahko videl degenerativno obliko umetnosti same, kak zaverovanec v sodobno teorijo pa, ravno narobe, njeno neprikrito samonanašalnost in spričevalo njene resnice. Njihova mimetika, gibanje njihovega prikazovanja, nikakor ne ostaja v mejah vnaprej zarisane mimetičnega polja. Ta dela niso ilustracija svojih prednikov, s katerimi so že na prvi pogled povezana bolj od drugih, z drugimi, enkrat verbalnimi, drugič vizualnimi sredstvi. Niso zgolj pojasnjevalna ponazoritev. Umetnost, o kateri bova govorila, vsekakor je mimetična, vendar je tudi nemimetična. Prinaša na plan in osvetljuje, kar je skritega, vendar tudi pušča skrito.

Na to meri "diafanija", ki jo svojim pogovorom postavlja na čelo. Grška beseda *diapháneia* pomeni "prosojnost". A kaj ima "prosojnost" opraviti z umetnostjo, za katero nama gre?

Ta beseda v svojem osnovnem pomenu ni dovolj zgovorna, vsaj ne ob prvem ozrtju nanjo. Pomenljivejša za najin namen pa postane, brž ko dava spregovoriti glagolu *phaínein*, iz katerega je izpeljana. V medialni obliki, *phaínesthai*, pomeni "svetiti se", "sijati" oziroma "kazati se", "prikazovati se" – in *diaphaíno* "naredim, da se kaj sveti, sije ali se prikazuje skozi". Se pravi: prikazujem skozi (kaj) ali prek (česa) in tako to odkrivam oziroma odgrinjam (ter hkrati tudi puščam skrito). V tem pomenu je diafanija prikazovanje prek prikazo-

vanja: prikazovanje, ki "prebiva" v drugem prikazovanju, vendar se kljub temu ne izčrpa v njem.

Gunnar Ekelöf, eden izmed dvojice najodličnejših švedskih pesnikov 20. stoletja, je svoje kolege umetnike nekoč opomnil, naj v svojih delih puščajo znaten del odprt, na razpolago bralcu, gledalcu ali poslušalcu: "Ob pogrjnjeni mizi naj bo prazen sedež. Njegov je." Ekelöfova prisposoba pogrjnene mize za umetniško delo, mize, na kateri je pripravljen dodaten pogrinjek za prišleka, je duhovita in navdihujoča, še zlasti če si zamislimo, da je bralec ali gledalec, ki prisede k umetniškemu delu, lahko tudi sam umetnik. Seveda: delo, ki nastane pod rokami takšnega gosta, je lahko le navadna *pièce d'occasion* ali večča izpolnitev mecenovega naročila. Lahko pa je globok eksistencialni odziv na vabilni klic umetniškega dela samega – in to je, kadar se zgodi, kar se v pesmi podobi Rainerja Marie Rilkeja *Apolonov arhajski torzo*. Ta kamen (ki ga gledaš) – tako govori Rilke – gleda tebe (in ti govori): "Svoje življenje moraš spremeniti."

Umetniška dela spreminjajo naša življenja, in kadar ga kako izmed njih spremeni drugemu umetniku, se primizni pogovor postavi drugače. Teči začne čez mizo in navsezadnje meri čez glave vseh udeleženi.

Vsako umetniško delo ima prazna mesta, pa ne, da bi jih veliko imelo več, ampak v njem tista, ki so, morda bolj zevajo. V literarnem besedilu je zmeraj cela kopica praznin, ki v nas zbujajo različne predstave in od nas terjajo domišljjsko dopolnjevanje. Opis osebe niti v najdoslednejšem realističnem romanu ni nikdar tako zelo natančen, da si njene zunanosti za svoj notranji pogled ne bi različno vizualizirali. Naše predstavne idiosinkrazije so nezajezljive. Slikar pa ne samo da izoblikuje vidno podobo osebam, ki so v stari literaturi, literaturi Biblije in antičnega mita, od zunaj sploh skopo prikazane; bogastvo dogajanja tudi strne v prizor in figure, ki jim dá nastopati v njem, vpne v situacijo, ki nagiba njihovo držo in napenja njihove kretnje.

Po drugi strani se portretistu lahko posreči ujeti izraz na obrazu. V njem lahko zajame celotno nekogaršnje življenje, ki postane zajemljivo z enim samim pogledom. Vendar pri tem ne razgrinja človeške notranjosti. Slikarsko oblikovani izraz lebdi na neprikazanem ozadju, na zapleteno razmreženem rudniku notranjosti – in nevidni iztočnici slikarske upodobitve, notranjemu vzgibu, ki se lahko tudi cepi (pomislimo samo na Leonardovo *Mona Liso*), sledi pesnik.

Umetniško delo, pesem ali slika, vselej odkriva, kar v govorici njegove predloge ostaja skrito in to razvija v svoji. Včasih je slikarju za takšno razvitje dovolj droben namig, ena sama metafora, ki, izhajajoč iz neke izkušene resničnosti, vrvi v še neupodobljeno neznano, kakor plahuta v vetru k jamboru pripeto jadro. Ali pa je kot namig, da ga v naslikanem pobere pesnik, tu barvni madež ali brezbarvna lisa, ki ne podaja celo nobene prepoznavne vidne oblike. Možnosti je toliko, kot je umetnosti. Poleg tega v prikazano resničnost dela, ki ga ima umetnik pred sabo, nezadržno stopa svet njegove izkušnje in njegovo delo ni nikdar samo verbalizacija ali vizualizacija danega v predlogi.

Prikazovanje prek prikazovanja, prikazovanje, ki se navezuje na drugo prikazovanje, ki iz njega pobira namige in jih razvija v svoji govorici – takšno prikazovanje pa je navsezadnje diafanično še v nekem drugem pomenu. Navsezadnje je vendarle prosojnost. Pesem postane prosojna za zadnjo resničnost slike, slika za zadnjo resničnost pesmi: pesem za tisto, kar je prek slike in v njej nagovorilo pesnika, slika za tisto, kar je prek pesmi in v njej nagovorilo slikarja. V različnosti govoric, pesniške in slikarske, preseva njuno neube-sedljivo oziroma neupodobljivo: njuna transcendenca.

JOŽEF MUHOVIČ IN VID SNOJ
AVGUSTA 2017

JOŽEF MUHOVIČ¹ IN VID SNOJ²

Jan Vermeer, *Ženska v modrem, ki bere pismo*, in Tomas Tranströmer, *Vermeer*

Ženska v modrem, ki bere pismo

1663/1664, olje na platnu, 46,6 cm x 39,1 cm, Amsterdam, Rijksmuseum

¹ Dr. Jožef Muhovič, redni profesor, Akademija za likovno umetnost in oblikovanje Univerze v Ljubljani. E-naslov: jozef_muhovic@t-2.net.

² Dr. Vid Snoj, redni profesor, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo. E-naslov: vid.snoj@guest.arnes.si.

Vermeer

Nobenega zavetnega sveta ... Tik za zidom se pričinja trušč,
se pričinja krčma,
s smehom in jadikovanjem, vrstami zob, solzami, hrumenjem
zvonov in zblaznelim svakom, prinašalcem smrti,
pred katerim mora vsakdo trepetati.

Velika eksplozija in zakasneli topot rešitve,
čolni, ki se šopirijo na sidrišču, novci, ki lezejo napačnemu v žep,
zahteve, ki se grmadijo na zahteve,
zevajoče rdeče cvetne čaše, ki potijo slutnje vojne.

Od tam in naravnost skozi zid v svetli atelje,
v sekundo, ki ji bo dopuščeno živeti še stoletja.
Slike, ki se imenujejo "Glasbena ura"
ali "Ženska v modrem, ki bere pismo" –
v osmem mesecu je, v njej bije dvoje src.
Na steni v ozadju visi zgubančen zemljevid Terre Incognite.

Mirnega diha ... Neznana modra materija je pribita na stole.
Zlati žeblički so poleteli noter z nezaslišano hitrostjo
in na mah obstali,
kot bi nikdar ne bili kaj drugega kot mir in tišina.

V ušesih šumi od globine ali od višine.
To je pritisk odonstran zidu.
Spričo njega vsako dejstvo zalebdi
in čopič se učvrsti.

Iti skozi zidove je boleče, od tega se zboli,
a je potrebno.
Svet je en sam. Zidovi pa ...
In zid je del tebe samega -
to veš ali pa ne veš, a to velja za vse
razen za majhne otroke. Zanje nobenega zidu.

Jasno nebo se je nagnilo k zidu.
Je kot molitev k praznini.
In praznina obrne svoje obličje k nam
in zašepeta:
"Nisem prazna, odprta sem."

Prevedla Maja Caserman, v: Tomas Tranströmer, *Napol dokončana nebesa*, Ljubljana: ŠOU, Študentska založba, 1998, str. 134-135

VID SNOJ: S čim bova začela, Jožef? Začetki so težki. No, pri svojem prvem paru morava vsekakor začeti s slikarjem, ki je bil navdih pesniku.

JOŽEF MUHOVIČ: Avtor slike je Jan Vermeer iz Delfta na Nizozemskem. Veliko o njegovi umetniški potenci pove to, da je ustvaril razmeroma malo del, kljub temu pa poleg Rembrandta velja za enega najpomembnejših nizozemskih baročnih slikarjev. Zanimivo je, da je od leta 1652, ko je dvajsetleten prevzel očetov gostilničarski in trgovski posel, poleg svojih slik prodajal tudi slike drugih slikarjev. Ustvarjal je v tako imenovani zlati dobi Nizozemske, ko se je končevala osemdesetletna vojna s Španijo in je združena Nizozemska postajala čedalje pomembnejša gospodarska in kolonialna sila. V slikarstvu tistega časa so prevladovali žanrski prizori krajine in

zlasti skupinski portreti. Del s historično in religiozno motiviko je bilo malo.

V. S.: Kaj pa bi bilo mogoče za začetek povedati o sliki sami?

J. M.: Na prvi pogled je motiv slike preprost prizor, ki bi se dandanes le malo komu zdel vreden mobitelskega posnetka, kaj šele tehnično zahtevne slikarske obdelave. V dinamičnem središču slike vidimo stoječo žensko figuro v profilu, v modri bluzi, z obrazom, obrnjenim proti levemu robu slike. Videti je, da gre za nosečnico. Ženskinjo okolje sestavlja običajen domačijski repertoar meščanskih "dnevnik sob" v tistem času: oblazinjena stola in mizica s škatlico, biserna ogrlica in draperija v prvem planu ter zemljevid na zadnji steni sobe za ženskinjo glavo. Ženska figura drži v rokah pismo in je meditativno zatopljena v prebiranje njegove vsebine, ki je gledalcu slike nedostopna. Nad prizorom veje vzdušje neke posebne spokojnosti, ki pa ni dolgočasno, ampak vsebuje semantično napetost, ki jo gledalec spontano začuti, a si je ne zna takoj razložiti. Slika ima obliko tako imenovanega odprtega kadra, saj se njen prizor na vseh štirih stranicah vidno podaljšuje v prostor zunaj nje in ga priteguje v njene semantične horizonte.

Skratka, neizogibni elementi za identifikacijo pomena slike niso samo na sliki sami, ampak tudi zunaj nje. Ker so nekatere stvari le nakazane, ne pa do kraja upodobljene, to daje celoti kljub prvotni spokojnosti nadih enigmatičnosti in posebne vznemirljivosti, lahko rečem celo presežnosti, saj "elementi" od zunaj dejansko presegajo sliko kot fizični predmet.

V. S.: Zanimivo je, kako je novost žanrskega slikarstva, ki mu pripada Vermeerjeva slika, oziroma nizozemskega slikarstva 16. in 17. stoletja sploh opisal Hegel v *Estetiki*. Nizozemski slikarji tistega časa so namesto prizorov iz svetih zgodb ali velikih zgodovinskih dogodkov začeli upodabljati prizore iz posvetnega, vsakdanjega življenja. Takšna izbira slikarske snovi deluje *down to earth*, vendar se v teh pri-

zorih po Heglu izkazuje duh naroda, ki se je osvobajal španske nadvlade in na političnem področju sčasoma dosegel samostojnost, na religioznem pa sprejel reformacijo. V njih prihaja na plan živost sproščenega duha, radost nad zasebnim življenjem in njegovo domačnostjo, nad predmeti, s katerim je človek obdan, opravili in ljudskimi slavji, tudi nad pojavi iz narave. To slikarstvo je prešerno slavljenje “nedelje življenja”,³ pribije Hegel, a kljub temu drži, kar si rekel prej: Vermeerjeva slika s tem, da se odpira ven iz sebe, dobiva skrivnosten nadih, k čemur se bova gotovo še vrnila.

J. M.: Premik od zanimanja za religiozno-historične teme k zanimanju za bližnji, domači svet stvari in pojavov je s slikarskega stališča hkrati fascinanten, zahteven in nevaren. Fascinanten je toliko, kolikor bolj je od renesanse do Vermeerjevega časa postajala prepričljiva realistična rekonstrukcija videza vidne stvarnosti. Zahteven je v tehničnem smislu, o čemer bova verjetno govorila v nadaljevanju. In nevaren je zato, ker v uspešnosti slikarske simulacije videza – še posebno takrat, ko se zdi, da je ta simulacija lahko zadovoljna sama s seboj – tiči nevarnost, da se umetnik v iluzionistični fascinaciji zameji, ker v njej začne gledati cilj, ne pa sredstvo za “nekaj več”. Vermeerjev način slikanja je bil zahteven in dolgotrajen.

V. S.: Vermeer menda ni naslikal več kot tri slike na leto, in sicer prav zaradi skrajno natančnega načina slikanja, ki ga je gojil.

J. M.: Ustaviva se malo pri tem načinu. Baročni slikarji so slikali predvsem na treh tipih nosilcev, na lesenih ploščah, bakrenih ploščah in grundiranem lanenem platnu. Slika, o kateri govoriva, je izdelana v tehniki olja na platnu. Na poseben način napeto platno je bilo najprej premazano s sedemodstotno raztopino kožnega kleja, ki je platneno površino “zaprla” podobno kot aperture v sodobni tekstilni industriji. Ta površina je bila potem še večkrat prevlečena

³ Prim. Hegel, 1986, 123–131.

s tankimi plastmi bolonjske krede ali mrtvičenega mavca v klejni raztopini, ki jo slikarji do današnjih dni imenujemo “grund”. Te plasti so umetniki po potrebi brusili, da je bila izhodiščna površina gladka, ali pa so jim dodajali različne zemeljske pigmente, da se je obarvala. Barva podlage je bila posebno pomembna pri lazurnem načinu slikanja, h kateremu spada tudi najina slika, saj je ta barva presevala skozi tanke namaze barv in dajala sliki neki “generalen” ton. Po navadi so prizore s prevladujočimi toplimi barvnimi toni slikali na hladno obarvane podlage in prizore s hladnimi barvnimi toni na toplo obarvane. Zaradi komplementarnega kontrasta je to v obeh primerih imelo za posledico intenziviranje barvnih odtenkov in odnosov.

Po grundiranju so slikarji platno napeli na podokvir v formatu slike. Na tako pripravljeno platneno podlogo so s svinčnikom, kredo ali tankim čopičem najprej izrisali primarno risbo motiva. Nekateri raziskovalci domnevajo, da si je Vermeer pri pripravi in izvedbi te risbe pomagal s *camero obscuro*, še zlasti pri definiranju detajlov, vendar je iz radiografskih raziskav spodnjih plasti njegovih slik nedvoumno razvidno, da je realistično podobo spreminjal in opazno prilagajal témi slike.⁴

Risbo so slikarji nato modelirali. To pomeni, da so določili odnose med svetlimi in temnimi površinami oblik in prehode med njimi ter s tem orisali volumne in prostorske situacije upodobljenih predmetov in pojavov. Ker je bila v tej fazi večina tonskih vrednosti sivih, so to stopnjo slikanja imenovali *grisaille* (iz fr. *gris*, “siv”). Šele potem so na osnovo *grisaille* v tankih, bolj ali manj prosojnih plasteh začeli nanašati bravo in prizor barvno oživili. Barvnih plasti je bilo po potrebi lahko več, vsako od njih pa so nanесли na posušeno prejšnjo plast, zaradi česar je slikanje trajalo daljši čas ter je zahtevalo

⁴ Prim. Winn Ainsworth et al., 1982.

plansko pripravo in minuciozno izvedbo, zlasti detajlov. Vermeer je v barvne namaze po potrebi primešaval tudi pesek in različne druge snovi, da je dobil prepričljivejši vtis predmetnih tekstur, na primer sten.

V. S.: Ali iz take tehnološke osnove izhajajo tudi kake likovne posebnosti Vermeerjevega slikarstva?

J. M.: Najprej gotovo to, da se to slikarstvo ne izčrpa niti v tehnični perfekciji niti v osupljivi prepričljivosti, kar zadeva upodabljanje videza vidne stvarnosti. Zunanji vidik te posebnosti je nedvomno pozornost, ki jo Vermeer namenja trenutkom, potopljenim v navidezno nezanimiv vsakdanjik, se pravi navadnim predmetom, svetlobi in njenim atmosferskim učinkom, kar ga po mnenju nekaterih dela za inspiratorja in predhodnika pleneristov. Rembrandt je dramatične učinke iskal v žarenju svetlobnih odsevov na predmetih v mraku in temi, Vermeer pa to tenebristično (iz lat. *tenebrae*, "tema") logiko obrne, podobno kot najbolj nadarjen Rembrandtov učenec Jan Fabritius. Njegovo izhodišče ni temno ozadje, v katerem bi iskal dramatične odseve, ampak svetlo ozadje, ki potiska naprej temne silhuetne figure in snuje dramatiko iz tako imenovane protisvetlobe,⁵ kot bi dandanes rekli v fotografskem žargonu. To je vidno tudi na sliki, ki je predmet najinega pogovora.

V. S.: Podoben obrat je pozneje naredil Édouard Manet. Prelomil je z načelom, da je človeške figure treba slikati svetlo na temnem ozadju, ki ga med drugim lahko sestavljajo tudi različni arhitekturni elementi. Na sliki *Balkon* je na primer arhitekturni element, kot je balkonska ograja, postavil pred človeške figure, s tem da je ograjo naslikal v kričeče zeleni barvi, ljudi pa belo in črno namesto v pisanih oblačilih. Kot pravi Michel Foucault, je ta obrat sestavni del napovedujoče se nove slikarske paradigme, ki je prelomila z mimetično

⁵ *Controluce*, it. *contro la luce del giorno*, "proti dnevni svetlobi".

paradigmo, od *quattrocenta* naprej organizirano okrog linearne perspektive.⁶

J. M.: Tako je. Ta prelom je nastopil, potem ko se je slikarski način z impresionistično težnjo k naravni svetlobi in nearanžiranemu življenju iz lazurnega slikanja transformiral v *alla prima* načine direktnega slikanja.

V. S.: Ampak da ne bova šla prezgodaj predaleč. Narediva korak nazaj. Ko sva že pri barvi: Vermeer slovi po tem, da je izdatno rabil neko posebno modro, ultramarin. To barvo so pridobivali iz *lapisa lazuli*, poldragega kamna, katerega najdišča so bila v Afganistanu, od koder so ga ob koncu srednjega veka začeli uvažati v Evropo. Kamen so zdrobili in tako iz njega izločili pigment, ki so ga renesančni in baročni slikarji začeli uporabljati pri upodabljanju nekaterih izbranih figur iz svetih zgodb, natančneje, za angelska oblačila in predvsem za Marijino oblačilo oziroma plašč. Pomenljivo je, da je ženskinjo zgornje oblačilo, njena bluza, na Vermeerjevi sliki naslikano prav s to barvo. Tu se ponuja bogata navezava na zgodnejšo ikonografijo, ikonografijo krščanskega slikarstva.

J. M.: Tehnologi in restavratorji, na primer Ige Verslype iz Rijksmuseuma, ki je sliko restavriral med letoma 2010 in 2012, so ugotovili, da je Vermeer intenzivnost in globino modre na ženskinem plašču dosegel s tem, da je ploskev plašča najprej podslikal z bakrenozeleno bravo (bakrov oksid), razmeroma temne modre pa ni nanesel lazurno, ampak pastozno, tako, da je plašč naslikal "mokro v mokro", kot pravimo slikarji.⁷ To je tako, da je modri v osvetljenih delih plašča direktno dodajal belo in jo s tem svetlil, temnih delov pa ni temnil z nebarvito črno, ampak imajo ti izvorno barvito temnost ultramarinško modre, ki jo hladna podslikava dela prijazno, medi-

⁶ Prim. Foucault, 2009, 29 isl.

⁷ Prim. Verslype, 2012.

Duccio di Bouninsegna, *Oznanjenje*, 1308–1311

tativno in hkrati simbolno izpostavljeno. V tej zvezi bi bilo mogoče reči, da se tradicija barvne simbolike v slikarstvu vleče tudi na neki podkožni ravni. Se pravi: semantično izpostavljene figure so podobno kot v tradiciji religioznega in historičnega slikarstva tudi v prizorih žanrskega tipa naslikane z barvami posebne materialne in/ali simbolne vrednosti. To pa kaže, da se Vermeerjevo slikarstvo ni zapisalo zgolj žanrskemu vsakdanjiku in atraktivni simulaciji videza, ampak “nečemu več”, da tako rečem. In prav “temu več” bo verjetno poslej treba nameniti pozornost, saj se v njem skriva pomemben del odgovora na vprašanje, zakaj so Vermeerjeve slike še po tristo petdesetih letih obdržale tiho atraktivnost in enigmatičnost. Neverjetno se namreč zdi, da bi podobe takega “zamrznjenega” in “zaustavljenega” tipa lahko zadržale hitrega in diagonalno beročega sodobnega gledalca. Pa ga. Le zakaj?

V. S.: Vsekakor ga lažje zadržijo ob sebi, če vsaj malo pozna zgodovino slikarstva. Vermeerjeva slika z marsičim spominja na ikono-grafijo Marijinega oznanjenja. Slikarji svetih zgodb so Marijo ob

oznanjenju pogosto prikazovali v ultramarinskem plašču sedečo na stolu ali klečečo na klečalniku pri branju knjige.

To ni katerakoli knjiga, ampak Biblija. Prizor z angelom in Biblijo je sugeriral, da je bila Marija predana bralka Biblije, popolnoma odprta za njeno sporočilo – za sporočilo prerokov, ki ji ga zdaj pri naša angel. Pri Izaiji na primer beremo prerokbo: “Glej, devica bo spočela” (7,14), in ko k Mariji vstopi angel s sporočilom, da je ona tista, ki bo spočela Božjega Sina, odvrne: “Glej, dekla sem Gospodova, zgôdi se mi po tvoji besedi” (Lk 1,38).

Med prizorom Marijinega oznanjenja in Vermeerjevimi prizori je več podobnosti. Vermeerjeva ženska je, tako kot Marija, oblečena v modro, ultramarinsko modro, prav tako kot ona bere, čeprav ne bere knjige, ampak pismo, in branje je v neki zvezi s stanjem, v katerem je. Videti je, da je v visoki nosečnosti, po čemer se seveda razlikuje od Marije, ki šele prejme angelovo sporočilo, da bo spočela, oziroma – kot so to razlagali že v srednjem veku, na primer Bernard iz Clairvauxa – prav ob prejetju sporočila spočne po Svetem Duhu (Marijo, ki je ob spočetju ostala devica, neka srednjeveška hvalnica slavi z besedami *que per aurem concepisti*, “ki si skoz uho spočela”).

Po drugi strani ni jasno, kaj Vermeerjeva ženska bere, obstajajo pa razlage, ki njeno branje pisma povezujejo z zemljevidom zadaj na steni, na katerem je napis *terra incognita*. Obstaja razlaga, da je pismo prišlo od tam, iz novega sveta, Amerike, odkrite v ne tako daljni preteklosti, in še, da ji ga je poslal mož.⁸ Ampak tega se na podlagi tistega, kar se na sliki vidi, ne dá ne potrditi ne zanikati.

J. M.: Obstaja tudi enako nepreverljiva razlaga, da gre za pismo ljubimca, kar naj bi razodevala škatlica z biseri, ki leži na mizi.

V. S.: V obeh primerih imamo opravka z razlagalskim zgodbičarstvom. Kakorkoli že, podobnosti so: ženska v ultramarinsko modri,

⁸ White, 2003, 253.

njeno branje, njeno "drugo stanje". Toda tudi če poznamo ikonografijo Marijinega oznanjenja, še zmeraj ni jasno, kaj prizoru na Vermeerjevi sliki jemlje vsakdanjost. Še več, ravno kdor to ikonografijo pozna, bi lahko sklepal, da jo je Vermeer popolnoma sekulariziral. Najmočnejša sled, ki ostaja za svetopisemskim prizorom, je barva, ultramarin.

J. M.: Sodobni gledalec bi verjetno ugovarjal že tezi, da se je Vermeer sploh spomnil na eksplicirane zgodovinske ikonografske paralele. Jaz kot slikar pa bi sodil, da tovrstna tradicija v slikarju deluje, če že ne na zavestni, pa vsaj na nezavedni ravni, saj je tako rekoč vgrajena v formalne in konceptualne temelje slikarjevega poklica. Problem, ki ga sam vidim v ikonografsko-historični paraleli, je ta, da gre tudi pri prizoru Marijinega oznanjenja, o katerem si prej govoril, če seveda odštejem figuro angela ...

V. S.: ... ki je pri Vermeerju ni, kar bi spet lahko govorilo za sekularizacijo ...

J. M.: ... za žanrski prizor. Le s to razliko, da je v Marijinem primeru metafizika žanrskega prizora eksplicitna, v Vermeerjevem pa implicitna. V resnici je pri Marijinem oznanjenju žanrski prizor tam samo zato, da kaže na Presežnost, ki je njegova *ultima ratio*. Problem Vermeerjevega dela v luči te analogije pa je ta, da gledalec presežnostnega momenta v pohlevnosti žanrske intime ne pričakuje in tudi neposredno ne najde. Vendar lahko, če gledamo pozorno, na tej sliki že na formalni ravni, ravni že omenjenega odprtega kadra, najdemo kar nekaj bolj ali manj diskretnih namigov na presežnostne vidike, se pravi na vidike, ki govorijo, da prizor presega samega sebe.

Za ilustracijo vzemiva, denimo, mlado življenje, ki se rojeva v visokonosečem ženskinem telesu in napoveduje nepredstavljivo prihodnost. To prenatalno življenje je tipična presežnost prizora. Drugi presežnostni vidik je zemljevid na steni za ženskino glavo, ki v prizor, čeprav mu tega na prvi pogled ne bi pripisali, tudi prinaša ...

V. S.: ... novi svet, ki se ujema z novim življenjem v ženskinem telesu.

J. M.: Vsekakor. Če bi gledali z očmi sodobnega časa in bi se potrdila hipoteza o *terri incogniti*, bi morali z začudenjem priznati, da ta pohlevni intimistični prizor ne pozablja niti na pomembna in presežna geografska odkritja iz Vermeerjeve bližnje preteklosti. Tretji, če že ne prvi presežnostni vidik Vermeerjeve slike pa je pismo. To je v semantičnem smislu ključni moment prizora, čeprav je v formalnem neznamen. Vsebino pisma vidijo zgolj upodobljenkine oči. Mimogrede: Vermeer se sploh rad "igra" s tem, da gledalec vstopi v intimo neke osebe in gleda nekaj, kar ni namenjeno njegovim očem. Gledalec torej vsebine pisma ne pozna in je ne more spoznati. V vsem ga presega, čeprav je ta vsebina zanj "intrigantna" od najzgodnejše faze recepcije naprej.

Tu so torej najmanj trije vidiki, ki v Vermeerjevem prizoru presegajo žanrskost oziroma ga razširjajo v dimenzije, ki ga delajo, če lahko tako rečem, čedalje manj ozko fokusiranega na vsakdanjost prikazanega prizora, čedalje manj žanrskega. Kljub vpadljivi neznatnosti se prizor z vsakim novim pogledom kaže bolj pomenljiv.

V. S.: V njem vsega ne uzremo takoj.

J. M.: Natanko tako. Če posplošim, lahko posebnost Vermeerjevega slikarstva opišem takole: pri njegovih slikah imamo pogosto preliminaren vtis, da se na njih dogaja mnogo manj, kot se. Zdi se precej očitno, da je moral slikar pri delu veliko razmišljati o tem, kako naj sporočilo slike ne bo preprosta fascinacija z videzom, ampak naj raje razširja obzorja, četudi pri tem morda ponuja več vprašanj kot odgovorov.

V. S.: Po drugi strani je mogoče reči, da prav to slikarjevo skrb, ki sega onstran oblikovanja lepega videza in opajanja z njim, razkriva Tranströmerjeva pesem *Vermeer*. Čas je, da se ji posvetiva.

Še prej pa nekaj besed o pesniku: Tomas Tranströmer je bil po poklicu psiholog. Po kapi, ki jo je pretrpel leta 1991, je več kot dve

desetletji preživel v skoraj popolni afaziji. Njegov pesniški opus je razmeroma majhen, podobno kot Vermeerjev slikarski, vendar je za generacijo starejšim Gunnarjem Ekelöfom kmalu postal vodilni švedski pesnik in je leta 2011 celo prejel Nobelovo nagrado za književnost. Od njegove prevajalke v angleščino sem se poučil, ker švedsko ne znam, da je njegova poezija lahko prevedljiva. Ni bogato zvočno orkestrirana niti vraščena v idiomatske strukture švedščine. Tranströmer je pesnik podob. Njegove pesmi so pogosto zgrajene okrog ene same varljivo preproste podobe, ki odpira vrata proti različnim ravnem resničnosti. So njihovo srečevališče.

Tranströmerjeva izredna podobotvorna moč prihaja na spregled tudi v pesmi o Vermeerju. Ta pesem, ki je izšla leta 1962 v zbirki *Napol dokončana nebesa*, je v grobem dvodelna. Začenja se v Vermeerjevem ateljeju, in sicer s "svetom brez zavetja", kamor pesnik najprej vodi bralčev pogled. Vodi ga skoz steno ali zid ateljeja ven, najprej v hišo, v kateri je bil atelje. V tej veliki trinadstropni hiši, ki je stala na Marktveldu, trgu sredi Delfta, je Vermeer tudi prebival, sprva s staršema, potem, ko mu je umrl oče, z materjo, ženo, taščo, svakom in naraščajočo kopico otrok, in spodaj, v pritličju, je bila krčma, ki jo je mati po očetovi smrti verjetno dala v najem. V nemirnem svetu zunaj ateljeja Tranströmer najprej omeni Vermeerjevega svaka, ki je bil duševno bolan in menda tudi nevaren, nato trušč v krčmi spodaj pa hrumenje cerkvenih zvonov na trgu in "veliko eksplozijo", ki se je pripetila leta 1654, ko je razneslo smodnišnico, zaradi česar so bile porušene ali poškodovane številne hiše v mestu ter je v tleh, kjer je smodnišnica stala, zazeval nekaj metrov širok in globok krater. Tranströmer potem vodi bralčev pogled še naprej, v пристanišče, od koder se je raztekala živahna trgovska dejavnost, in nazadnje omeni "slutnjo vojne", ki je izbruhnila leta 1672, proti koncu Vermeerjevega življenja, ko je Nizozemsko s svojo vojsko napadel francoski kralj

Ludvik XIV. in je napočila kriza, “leto katastrofe”, ki je cvetoči trgovini naredilo konec.

V pesmi imamo opravka s stopnjevanjem: hrup v krčmi znotraj domače hiše, hrup cerkvenih zvonov na trgu, hrup v pristanišču, hrup vojne. Po drugi strani pesnik vodi bralčev pogled tako, da od Vermeerjeve osebne zgodovine prehaja k splošni zgodovini. Tako je v prvem delu pesmi, v katerem Tranströmer sugestivno povzema dogajanje, v katerem se zgoščata Vermeerjevo življenje in njegov čas. Na dogodke samo namiguje, ne upoveduje jih z glagoli, ampak jih vrsti v hitrem asindetonu. V drugem delu pesmi pa se pogled iz nemirnega sveta in od hrupa časa vrne v zavetje ateljeja. V njem je Vermeer slikal drugačen, domačnosten svet, ljudi v notranjščini njihovih bivališč, in prizore iz njihovega vsakdanjega življenja na svojih platnih prikazoval kot ustavljene, v času zamrznjene trenutke. Čas v ateljeju obstane, ujet “v sekundo”, ki bo zatrajala skoz stoletja. Hrup časa ostane zunaj.

Potem ko Tranströmer pripelje bralčev pogled, ki ga je skoz zid ateljeja popeljal v mesto in njegovo vrvenje v času, iz mesta spet nazaj v atelje, preide k dvema slikama: eno, *Glasbeno uro*, samo omeni, o drugi, *Ženski v modrem, ki bere pismo*, pa govori do konca pesmi. Vendar o njej ne govori tako, da bi jo le opisoval. Vodilni motiv pesmi, motiv zidu, na primer tematizira z razmišljanjem, češ da zidove, ki ne obstajajo le za otroke, medse v svojih odraslih življenjih postavljamo mi sami – in to razmišljanje nosi v sebi neizgovorjen klic: “Pojdi skoz zid svoje celice.” Najboljše pa pride na koncu, in sicer v zvezi z neko prvino na Vermeerjevi sliki, ki v nasprotju z vsem drugim na njej ostane neoblikovana.

Vermeer je izredno minuciozno izrisoval detajle na predmetih vsakdanjega sveta. Na sliki *Glasbena ura* je na primer upodobljen čembalo, katerega ohišje je bogato okrašeno z intarzijami. Čeprav je slika razmeroma majhnega formata, je Vermeer te intarzije skrajno natančno izdelal, kar mu je bržkone vzelo dneve in dneve dela.

Jan Vermeer, *Oficir in smejoče se dekle*, 1657

Jan Vermeer, *Mlekarica*, 1658

Jan Vermeer, *Glasbena ura*, 1662–1665

Neoblikovana prvina na sliki *Ženska v modrem, ki bere pismo* pa je barvni madež na steni v levem zgornjem delu slike, ki ga na reprodukcijah navadno sploh ne moremo opaziti.

Ta madež je v zvezi z odprtostjo prostora na sliki, o kateri si že govoril. Prizore iz vsakdanjega življenja različnih ljudi je Vermeer vse po vrsti naslikal v svojem ateljeju, ki je obsegal dve majhni sobi. Njihovo prizorišče je največkrat soba, ki ima na levi okno. Postavitev prizorišča se spreminja, kosi pohištva se menjajo ali ostajajo isti, na steni lahko obvisi celo isti zemljevid, toda zmeraj je v levem zgornjem kotu upodobljeno okno. Nasprotno na sliki *Ženska v modrem, ki bere pismo* okna ni, čeprav z leve strani v slikovni prostor prihaja svetloba – in to je zelo pomenljivo.

J. M.: Bistvo žanrskih prizorov je, da so po ikonografiji sicer vsakdanji, vendar polni atraktivnih detajlov, ki zaposlujejo in fascinirajo gledalca, zlasti pa je zanje značilno, da so njihove meje praviloma

jasno vidne in da je vse potrebno za dojetje prizora vključeno vanje. V tem pogledu so z likovnega stališča za žanrske prizore najbolj ustrezni tako imenovani zaprti kadri.

V. S.: Ravno takšnega kadra na Vermeerjevi sliki, ki jo v svoji pesmi izpostavlja Tranströmer, ni. Na drugih njegovih slikah je okno na levi, sta vsaj dve steni, leva z oknom in ozadnja, ki se stikata in tvorita kot, lahko so tudi tla, lahko je tudi strop, kar vse zapira slikovni prostor. Na tej sliki pa je samo stena v ozadju, na kateri je zemljevid in ob zemljevidu – med oknom, ki ostaja zunaj slikovnega prostora, in zemljevidom – madež.

J. M.: Res je. Temeljna karakteristika *Ženske v modrem, ki bere pismo* je, da se gledalcu najprej predstavi kot žanrska slika. Vendar v teku recepcije postopno ugotavljamo, da slikar žanrski prizor na več mestih nadgrajuje s tem, da ga formalno in semantično odpira v to, kar ga presega. O semantičnih vidikih preseganja je tekla beseda prej, formalni pa so, čeprav sva jih uvodoma omenila, v ospredje stopili zdajle. Najbolj pomenljiv vidik te formalne presežnosti je prav okno oziroma, natančneje, odsotnost okna na levi strani slike zgoraj. Ta na steno ob levi strani zemljevida "projicira" diskreten barvni madež, ki si ga omenil ob Tranströmerju. Na sliki torej vidimo učinke, ki jih oknu pripisujemo, okna samega pa ne vidimo.

Taka situacija ima pomenljive posledice. Okno pomeni prehod v zunanji svet. Pomeni ne le gledalčevo možnost, da pogleda v ta svet, ampak tudi možnost, da iz njega kaj pride v prizor. Kadarkoli je navzoča podoba okna, lahko sklepamo, da gre za običajno ekstrapolacijo motivnega sveta. Po Albertiju je ne nazadnje tudi sama slika s prizorom "okno v predmetni svet", kakršnega ureja, organizira in uprizarja slikar. Situacija pri Vermeerju pa je bolj zapletena in tudi bolj učinkovita. Ker slikar ni naslikal okna, a je upodobil njegove posledice oziroma učinke, je v prizor priklical nekaj, kar je z njim sicer povezano, vendar ga zaradi neekspliciranosti te povezave na

nepredstavljen način presega.

Kadar je okno naslikano, lahko gledalec sklepa, da je za njim predvidljiva podaljšava prizora, ki ga pozna. Kadar okna ni, pa se situacija radikalno spremeni. Svet za slutenim oknom ni več znan in ga ne moremo nedvoumno opredeliti kot ekstrapolacijo prizora, tj. kot "fizični svet". In prav s takšno situacijo imamo opravka pri Vermeerju.

V. S.: Dejstvo je, da na sliki *Ženska v modrem, ki bere pismo* okna ni. Toda skoz odsotno okno pada v slikovni prostor svetloba. To se vidi po tem, da je ženska pri branju obrnjena k viru svetlobe. Skoz neupodobljeno okno pa pride na steno tudi madež, ki je povrh prav tako *ultramarinski* kakor ženskinu bluza. In to napotuje nazaj na sakralno ikonografijo.

Od onstran sveta je k Mariji prišel angel in ji prinesel Božje oznako. Tega na Vermeerjevi sliki ni, ni angelske figure, vendar v atelje, na njegovo prizorišče, v interjer, kljub temu pride modri, ultramarinsko modri madež. Ta prostor ni zaprt. Vanj pride nekaj od zunaj.

J. M.: Če bi bil najin slikar striktno žanrski, bi človek pričakoval, da bo na sliki upodobil okno. S stališča žanra je namreč okno naravnost fascinanten objekt z množico detajlov, svetlobnih odsevov in čarobnih zrcaljenj. To še zlasti velja za Vermeerjev čas, ko so slikarji močno napredovali prav v obvladovanju tovrstnih pojavov in so jih zato tudi izjemno radi upodabljali. Skratka, če bi avtor s prizorom imel žanrsko intenco, okno na sliki ne bi smelo manjkati, tako kot ne manjka na več drugih njegovih slikah. Iz tega nedvoumno izhaja, da ima upodobljeni prizor nadžanrske intence in seveda prav take potenciale.

V. S.: Na prizorišče prizora, upodobljenega na Vermeerjevi sliki, pride nekaj, kar ostane neoblikovano – to je potencial slike, ki ga je razbral pesnik. Tranströmer prav z madežem na steni sklene svoje pesnjenje o sliki. V tem madežu razbere namig, ki ga po svoje razvije, namreč v pesniško podobo. Pesniška ikonika se seveda ra-

zlikuje od slikarske. Slikarska podoba ima neprimerno večjo vizualno moč, pesniška pa nam včasih lahko ponudi nekaj, česar ne moremo vizualizirati. In Tranströmer iz madeža na Vermeerjevi sliki naredi na koncu svoje pesmi prav takšno podobo. Takole pravi: "Jasno nebo se je nagnilo k zidu."

Ta podoba je čudovit zgled Tranströmerjeve podobotvornosti. V njej nebo stopi v notranjščino kot obiskovalec, ki se nasloni na zid. Prihod neba je kakor prihod angela. Švedski literarni zgodovinar Staffan Bergsten komentira: "Tako je, kot da bi nebo v obliki prazne modre površine na zidu prišlo k ženski v sobo."⁹ Toda Tranströmer to podobo razvije naprej drugače. Nebo, ki se je nagnilo k zidu ali se naslonilo obenj, namreč ne pride z oznanilom kakor angel k Mariji, ampak je samo "kot molitev k praznini". Nebo kot molitev – to naši domišljiji kot podobotvorni zmožnosti, našemu notranjemu predstavljanju ne daje nobenega navodila iz stvarnega sveta. In povrh dá Tranströmer praznini na koncu še spregovoriti, kot da bi bila oseba: "Nisem prazna, odprta sem."

Celotne podobe, podobe neba in praznine, ki ima podlago v madežu na sliki, po mojem ni mogoče prevesti nazaj v slikarsko govorico. Kako bi bilo namreč mogoče upodobiti na zid naslonjeno nebo kot molitev in zraven še praznino, ki spregovori? Madeža, ki Vermeerjev prizor premika iz okvira vsakdanjega življenja, oziroma njegovega namiga Tranströmer ne vpne spet v tradicionalno krščansko ikonografijo. Prej ga povzame v smeri, v katero nemara vendarle sam kaže, namreč k transcendenci. Ta ostaja v Tranströmerjevi pesmi nedoločna – tudi imenuje se "praznina" –, vendar ni prazna, ampak je odprta za različne napolnitve.

J. M.: V tej zvezi se mi zdi fascinantno dvoje. Prvič, logika žanra, ki je po naravi zaprt sam vase, se pri Vermeerju vztrajno nadgrajuje z

⁹ Bergsten, 1990, 590.

domiselnim “odpiranjem navzven”. In drugič – kar je zame ravno tako presenetljivo –: kako dobro, kako pretanjeno je znal pesnik “brati” slikarjevo sliko. Gledalci današnjega časa bi s sliko – tako govorijo psihološke raziskave o percepciji sodobnih recipientov – opravili razmeroma hitro in “brez problemov”. Se pravi, da bi se v diagonalnem “branju” seznanili z upodobljenim, potem pa bi se predali želji po novih dražljajih, ne da bi jih še zanimal prej videni repertoar.

Pri pesniku je stvar drugačna, in sicer zaradi razmeroma razumljivega razloga. Pesnik, ki mora svoje opazovanje ubesediti, ga s tem precizira, reflektira, še zlasti pa verificira v drugem mediju, česar običajni gledalci ne delamo in zato slike tudi ne moremo “oživiti” do te mere. Vendar pesnikov način recepcije dokazuje, da je to mogoče narediti kljub tristopetdesetletni časovni distanci. In morda ni povsem napačno reči, da je pravi razlog za to nekakšna “metafizična odprtost”, ki jo je Vermeer vgradil v sliko tako, da gledalca v recepcijskem *crescendu* čedalje bolj intrigira. Ta ni izpraznjena, ampak odprta, ne da bi natančno vedeli, kaj odpira in v kaj je odprta. Dokazljivo dejstvo pa je, da slikarsko artikulirana koncepcija metafizike v nizozemski zlati dobi in pojmovanje metafizike v naši, postmoderni dobi lahko vsaj “interferirata”, če naj tako rečem.

V. S.: “Metafizika” ima v moderni filozofiji od Nietzschejeve in Heideggerjeve kritike naprej izrazito negativen naboj. Če pa jo vzameva drugače, in sicer tako, da nama preneha označevati moč ali instanco, ki ta svet presega po njegovih lastnih merilih (kar pomeni, da si jo izhajajoč iz sveta predstavljamo kot presežno), če nama, nasprotno, začne označevati neki “nad” ali “zunaj”, ki ga odlikuje predvsem to, da v svoji prostosti ni od tega sveta – tedaj mislim, da ta beseda lahko obstane.

J. M.: Saj metafizičnost tudi je najbolj presenetljiv in učinkovit vidik Vermeerjeve slike. Na prvi pogled je na njej predstavljen sicer meditativen, a povsem prozaičen “fizis”. Način njegove predstavitve

pa to prozaiko neverjetno presega. In v tem je Vermeerjeva posebnost, ki je v žanrskem slikarstvu sicer ne najdemo, razen seveda, kadar je žanr podlaga za metafizično vsebino religioznega ali historičnega tipa, o čemer sva že govorila.

V. S.: Zdaj pa govoriva o odprtosti za transcendenco na Vermeerjevi sliki, ki jo pri njej opažava kljub njeni prozaični žanrskosti, in postavlja se vprašanje, ali takšno recepcijo lahko še s čim potrdiva. Morda jo lahko. Na misel mi prihaja neka analogija, ki naju bo peljala v literaturo, k Proustovemu Vermeerju. In ne bo naju peljala samo na področje literature, kot ga premerja biografsko literarno zgodovino pisje, ampak tudi v njeno notranjost, romaneskno fikcijo, ki je resničnejša od stvarnosti.

Proustov pripovedovalec v ciklu *V Iskanju izgubljenega časa*, njegov *alter ego* Marcel, se v *Ujetnici*, enem izmed romanov, ki sestavljajo imenovani cikel, na nekem mestu spominja pisatelja Bergotta. Čeprav je bil Proustu model za Bergotta sicer Anatole France, ima ta tudi nekaj njegovih, Proustovih potez, in sicer prav v razmerju do Vermeerja. Naj pojasnim.

Znano je, da se je Proust nekaj prej, preden se je lotil svojega vélikega romanopisnega projekta, povsem odrekel pariškemu družabnemu in kulturnemu življenju, obiskovanju salonov in gledališča, opere itn. Leta 1905 je še potoval na Nizozemsko, kjer si je dela tamkajšnjih slikarjev ogledal na svoje oči in med njimi videl tudi nekaj Vermeerjevih platen, od leta 1906 pa ni več stopil v Louvre, čeprav je bil prej njegov redni obiskovalec. Petnajst let ni šel na nobeno slikarsko razstavo, vse do leta 1921, ko je v Parizu gostovalo nizozemsko slikarstvo. Ob tej razstavi je vrsto člankov z naslovom "Skrivnostni Vermeer" začel objavljati njegov prijatelj, pisatelj in umetnostni kritik Jean-Louis Vaudoyer, in to ga je zvrabilo na ogled razstave, predvsem seveda Vermeerja. Največji vtis je nanj naredil Vermeerjev *Pogled na Delft*, ob katerem je menda omedlel.

Še huje se v Proustovem romanu zgodi z njegovim pisateljskim likom. Bergotte je, tako kot Proust, leta živel zaprt v svojem stanovanju in pisal, nekoč pa prebere kritiko o razstavi nizozemskih slikarjev, ki hvali Vermeerjev *Pogled na Delft*, namreč kako dobro je na njem naslikana ploskev rumenega zidu. Odpravi se na razstavo, hodi po njej in na koncu pride do te slike. Na njej zagleda vse tisto, na kar ga je opozorila kritika, namreč kako so drobne človeške figure naslikane z modro in kako je pesek na morskem obrežju rožnat, ter nazadnje še rumeno ploskvico. Tedaj se mu zavrti v glavi in sam pri sebi reče: "Tako bi bil moral pisati. [...] Moje zadnje knjige so brez pravega soka, moral bi bil nanesti več plasti barve, napraviti stavek sam tako dragocen, kot je tista ploskvica rumenega zidu."¹⁰ Bergottu se pred notranjim očesom prikaže tehtnica z dvema skodelama: v eni je rumena ploskvica, v drugi vse njegovo življenje. Zadene ga nov napad in umre.

Med razlagalci ni soglasja, kje natanko je na sliki rumena ploskvica, ob pogledu na katero dá Proust Bergottu umreti. Vendar je na dlani, kaj ta ploskvica za Bergotta je: bridko razočaranje ob spoznanju, ko pomisli na svoje lastno pisateljevanje, da se mu ni posrečilo. Ni se mu posrečilo, da bi svoj jezik, svojo govorico kdaj kje naredil tako resnično, kot je svojo slikar. Rumena ploskvica je nemimetična prvina sredi do potankosti izdelane mimetike, nekaj prvinskega, kar ne prikazuje več ničesar iz stvarnosti, vendar je prav zato *resnična*: prvina govorice, ki ne ostaja v razdalji do tega, kar prikazuje, ampak sama postane *ta* resničnost.

Naj analogijo, ki sem jo nastavil, zaokrožim: kakor je Proustov Bergotte opazil rumeno ploskvico, tako je Tranströmer ultramarinski madež. In naj jo razklenem: če je fiktivni pisatelj skoprnel od resničnosti Vermeerjeve umetnosti, ki mu je vzela dih, je resnični pesnik stopil vanjo s svojo govorico.

¹⁰ Proust, 1995, 189–190.

Jan Vermeer, *Pogled na Delft*, 1662

J. M.: To je izjemna téma, ki je v slikarstvu, ko je postalo spretno v upodabljanju videza, tako rekoč permanentna, čeprav na zunaj pogosto ni tako videti. Torej: kako narediti, da slikanje, ki je v običajnih legah tako rado suho ali, če uporabim izraz Proustovega Bergotta, “brez pravega soka”, dobi dimenzijo resničnosti, da torej stopi pred nas kot resničnost *sui generis*? Uvod v to “metafizično” tematiko je s slikarskega stališča gotovo ničkolikokrat citirana observacija francoskega slikarja Mauricea Denisa iz leta 1890: “Preden slika postane bojni konj, žensko telo ali kakršnakoli zgodba, je površina, pokrita z barvami, razporejenimi v določenem redu.”¹¹

Gre za konstatacijo, ki se je večini običajnih gledalcev sploh ne zdi vredno izreči, saj je samoumevno, da so slikarske slike, faktično vzeto, vse “površine, pokrite z barvami”. Zanimivo pa je, kako ta “samoumevnost” spontano izgine, kadar imamo dejansko opravka s slikami. Ko vidim krajino, spontano govorim o drevesih in travnikih,

ko vidim naslikan akt, spet spontano govorim o rokah, nogah, glavi, lasah itn., čeprav vsega tega dejansko ne gledam, ampak imam v vseh naštetih primerih pred seboj “površino, pokrito z barvami, razporejenimi v določenem redu”. Problem slikarstva je v tej perspektivi na neki način dvojen in zato vrhunsko težaven. Naj razložim.

Slikar mora v prvi fazi doseči – in Vermeerju to odlično uspeva –, da “površine, pokrite z barvami”, postanejo “stoli”, “draperije”, “zemljevidi”, “noseče ženske” itn. In kot da to še ne bi bilo dovolj težko, mora slikar iluzijo teh predmetnih resničnosti v drugem “polčasu” oblikovati tako, da se v svoji iluzijskosti izkažejo prepričljive umetniške resničnosti. Ali drugače: doseči mora vdor resničnosti v iluzijo, saj lahko njegova kreacija šele tedaj iz “suhosti” predstavljanja preraste v *dragoceno* slikarsko resničnost, resničnost, ki ni dragocena zaradi tega, kar prezentira, ampak zaradi načina, na katerega to počne.

Mislím, da o tem govori Proust, ko situacijo literarno priostri s smrtjo svojega junaka pred “rumeno ploskvico”. Po mojem je ta situacija podobna tisti, ki sem jo opisal prej, ko sem govoril o Tranströmerjevem branju Vermeerja. Slikar, ki mora realnost in fikcijo te realnosti verificirati v realnosti medija, lahko občasno, tj. redko, spoji refleksijo življenjske resničnosti, prepričljivost njene iluzije in presenetljivo (ob)likovno resničnost do te mere, da ob tem spoju preprosto ostanemo brez besed, brez potrebe po dodatnih besedah. Pri mnogih Vermeerjevih slikarskih kolegih je ikonografska realnost tako “samozadostna”, da se njena pomenljivost v njej izčrpa in se gledalcu sploh ni več treba ukvarjati z realnostjo medija, v katerem je artikulirana. Nasprotno pa se pomenljivost Vermeerjeve slike v iluzionistični žanrski ikonografiji ne izprazni, ampak gledalca pelje naprej v njeno inventivno oblikotvorno infrastrukturo. Se pravi, da

¹¹ Denis, 1922, 1.

ga iz iluzije vrača v realnost, tokrat v fascinantno umetniško realnost slike. Proustov Bergotte to lepo opazi, ko pravi, da bi si sam želel, da bi dal jeziku v svojem pisanju več resničnosti, tako da bi ta postal za bralca nekaj pomembnega – torej da bi “na pomemben način” izrekel to, kar se je namenil izreči.

Mislim, da je prav v tem tudi razlog za pereničen učinek Vermeerjevih del. Pri delih mnogih Vermeerjevih kolegov je ikono-grafska realnost tako “prenapeta”, da se nam, ko jo dojamemo, z likovno realnostjo njihovih del ne le ni več treba ukvarjati, ampak nam ta realnost sama na sebi, torej kot čutna in prostorska realnost, tudi nima več veliko povedati.

V. S.: Niti v razmerju do stvarnosti ne. Sporočilo Bergottovega vzklika pred smrtjo pa ni, da mora jezik posnemati stvarnost, kar bi pomenilo, da ji mora slediti, in če ji sledi, vselej že zaostaja za njo. Ne – jezik mora sam ne neki način postati “resnična prisotnost”, če uporabim izraz Georgea Steinerja, postati mora čista prosojnost zanjo, v kateri je neločljiv od nje. In to na čutno dojemljiv način.

J. M.: V likovni umetnosti je najteže ujeti “pravo” razmerje med realnostjo iluzije in realnostjo medija, ker se ti dve realnosti izključujeta. Kadar je v ospredju realnost iluzije, torej njena prepričljivost, se mora slikarski medij čim bolj umakniti v ozadje, na primer v hiperrealističnem slikarstvu, kjer poskuša umetnik tako zelo “prikriti” prisotnost medija, da sploh ne slika več z navadnimi čopiči, ampak le še z zračnimi, torej s pršili. Njegov cilj je gledalca prepričati, da pred seboj nima “površine, pokrite z barvami”, ampak resničnost. Kadar pa je v ospredju slikarski medij, se pravi njegova poudarjena materialnost, na primer v informelu, se v ozadje sama od sebe umakne prepričljivost iluzije. Skrajni poziciji torej, podrejenost medija iluziji ali popolna podrejenost iluzije mediju, na primer v poznem modernizmu ...

V. S.: Prav to je Foucaulteva teza: v modernem slikarstvu stopi v ospredje medij, ki izklaplja reprezentacijsko oziroma mimetično

funkcijo (in na podobne teze naletimo tudi v moderni literarni vedi o modernem pesništvu). Foucault jo je postavil ob Manetu, ki ga je uzrl na začetku takšnega slikarstva. Manet po njegovem v okviru mimetike začne razgaljati mimetični kanon, ki je bil v veljavi od *quattrocenta*, prvi sistematično, s celo vrsto postopkov prikazuje, kako slikarstvo (mimetično) prikazuje. Iz tega izhaja, da je temeljna lastnost modernega slikarstva samonanašalnost.

Nasprotno je vrhunski mimetik Vermeer lahko tudi nemimetičen, in kadar je, njegova poteza ni samonanašalna. Če na kaj, Tranströmer s svojo figuracijo Vermeerjevega madeža opozarja na to.

J. M.: Skrajni poziciji, tista, ki medij podreja iluziji, in ona druga, ki podreja iluzijo mediju, sta, zgodovinsko in razvojno gledano, verjetno nujni, nista pa tako težko dosegljivi in tudi ne maksimalno zanimivi. Najbolj umetniško plodovita in zanimiva je po mojem mnenju tista redko dosegljiva situacija, v kateri obe realnosti v umetnini dosežeta stanje "ontičnega ekvilibrija" oziroma vzajemne nepogrešljivosti, da tako rečem. In videti je, da je bil Vermeer v doseganju takih stanj res mojster.

V. S.: Čeprav je bil mojster mimetičnosti, naletimo pri njem, recimo, na modre tone v človeških figurah in na roza tone v pesku. Ultramarinski madež pa ne preseva sploh skoz nobeno obliko iz stvarnega sveta.

J. M.: Zgleda, da je Vermeerju uspelo doseči koeksistenco med realnostjo iluzije, ki jo vidimo najprej, in realnostjo medija, ki jo opazimo v teku daljšega opazovanja. Skratka: mogoče je reči, da je imel Vermeer nadpovprečno sposobnost in je svojo podobotvornost (motiv, žanrski prizor, iluzijo, *mimesis*) tako enkratno in neponovljivo utemeljil v svoji likovni oblikotvornosti (mediju, tehniki, obliki, kompoziciji, témi), da sta postali nerazdružljivi in pri njem – doživljajsko in semantično – ene kratko malo ni mogoče ločiti od druge, razen umetno, kar pa ima za posledico bodisi ukvarjanje s čisto na-

rativnostjo ali s čistim tehnicizmom. Vermeer nas k sliki zvabi z realnostjo iluzije, poteši pa nas s prepričljivo čutnonazorno realnostjo, ki to iluzijo presega bodisi na oblikotvorni bodisi na semantični ravni, ki presega fisis slike same.

V. S.: Pa še nekaj. Izvedenci, ki reflektirajo prelom iz tradicionalnosti v modernost bodisi v slikarstvu ali v literaturi, navadno govorijo o tem, kako pomemben postane medij. Prej je imel mimetično funkcijo, zdaj pa se začne uveljavljati sam, s tem da se mimetika začne umikati ali se celo, na primer v delu abstraktnega slikarstva ali kakih "lingvistični" poeziji, popolnoma umakne. Poanta je zmeraj tale: osamosvojitve medija gre z roko v roki z izklopom reference. Medij poslej vzpostavlja samega sebe, govorica, slikarska ali pesniška, postane avtoreferencialna ali samonanašalna, ne napotuje več na nič zunaj sebe, izpostavlja samo sebe. Ampak ali je to res?

V Vermeerjevem visokomimetičnem slikarstvu se skrajno nevsiljivo, pravzaprav zlahka spregledljivo pojavlja poudarek na mediju samem, ta poudarek pa premore referenco, nekam napotuje – ne več na stvarni svet, ki ga Vermeer sicer poizdeluje z osupljivo in občudovanja vredno natančnostjo, ampak ven iz njega. Naj povzamem: *Ženska v modrem, ki bere pismo* je, albertijevsko rečeno, "okno v svet", natančneje, v neki bivalni prostor, interjer neke ženske, in čeprav je ta prostor naslikan brez okna, vanj prav skozi okno, ki ostaja zunaj slike, pride nekaj, kar nima oblike, ampak samo barvo. To nikakor ni osamosvojeni, vase zapognjeni znak slikarske govornice ali kaj podobnega.

J. M.: Verjetno bi lahko rekla, da sta avtonomija mimetičnosti in avtonomija medija lahko dosegljivi. In v tej zvezi bi si upal reči, da obstajajo prelomi, o katerih dandanes tako radi govorimo, razvodja, s katerih je lahko pasti na eno ali na drugo stran, Vermeer pa je nekakšen *Grenzgänger*, torej nekdo, ki hodi po grebenski poti ... in na njej suvereno obstane.

Bibliografija

BERGSTEN, S. (1990): "To Go through the Walls: Tomas Tranströmer's 'Vermeer'", *World Literature Today* 64/4, 582-590.

DENIS, M. (1922): "Définition du Néo-traditionalisme", v: *Théories, 1890-1910. Du symbolisme et de Gauguin vers un nouvel ordre classique*, Pariz, Bibliothèque L'Occident, 1-12.

FOUCAULT, M. (2009): *Manet and the Object of Painting* (ang. prev.), London, Tate Publishing.

HEGEL, G. W. F. (1986): *Vorlesungen über die Ästhetik* 3, v: isti, *Werke* 15, ur. Eva Moldenhauer in Karl Markus Michel, Frankfurt ob Majni, Suhrkamp.

PROUST, M. (1995): *Ujetnica* (slov. prev. Radojka Vrančič), Ljubljana, DZS.

VERSLYPE, I. (2012): "The Restoration of Woman in Blue Reading a Letter by Johannes Vermeer", *Rijksmuseum Bulletin* 60/1, 2-19.

WEBB, R. (2009): *Ekphrasis, Imagination and Persuasion in Ancient Rhetorical Theory and Practice*, Farnham, Ashgate.

WHITE, J. B. (2003): *The Edge of Meaning*, Chicago, Chicago University Press.

WINN AINSWORTH, M., et al. (1982): *Art and Autoradiography. Insights into the Genesis of Paintings by Rembrandt, Van Dyck, and Vermeer*, New York, The Metropolitan Museum of Art.

DIALOG
Z ANTIKO

MAJA SUNČIČ¹

V postelji z materjo: seksualne sanje v Artemidorjevi *Interpretaciji sanj*

Izvleček: Članek obravnava Artemidorjev spis *Interpretacija sanj*, edino ohranjeno antično sanjsko knjigo. Kot profesionalni interpret sanj je Artemidor naš najpomembnejši vir o sanjah v antiki, pomenu sanj in postopku napovedovanja prihodnosti s sanjami. Interpretacijo sanj nam predstavlja v skladu s tradicijo kot vrsto vedeževanja, torej kot religiozno prakso, ki jo je na splošno sprejemalo in uporabljalo ljudstvo, čeprav so se nad njo zmrdovali izobraženi kritiki in filozofi, ki so jo označevali za prevarantsko in nezanesljivo prakso. V nasprotju z drugimi antičnimi viri, ki poročajo praviloma o sanjah elite, Artemidor v svoji knjigi razlaga tudi sanje navadnih ljudi. Po predstavitvi splošnih značilnosti Artemidorjevega spisa članek analizira seksualne sanje v kontekstu interpretacije sanj v antiki, poudarja razlike od vplivnega Freudovega pristopa k interpretaciji sanj. Freudovo delo je interpretacijo sanj postavilo na znanstveno raven, za katero si je Artemidor prizadeval v svojem spisu. Vendar Freudovega pristopa in metode v nobenem primeru ne smemo uporabljati za razlago Artemidorjevega spisa v celoti ali za poglavja o seksualnih sanjah. O razlikah med Artemidorjevim in Freudovim pristopom se bo bralec lahko sam prepričal v prevodu izbranih seksualnih poglavjih, v katerih Artemidor obravnava spolne odnose, vključujoč incest, protizakonite in protinaravne spolne odnose.

¹ Dr. Maja Sunčič je samostojna prevajalka in glavna urednica publikacij AMEU-ISH. E-naslov: maja.suncic@gmail.com.

Ključne besede: sanje, interpretacija sanj, prerokovanje, seksualnost, antika, Artemidor, Sigmund Freud

UDK: 159.963.38"652"

In Bed with Mother: Sexual Dreams in Artemidorus' *Interpretation of Dreams*

Abstract: The paper examines Artemidorus' treatise *Interpretation of Dreams* (*Oneirokritika*), the only surviving dream book from Greco-Roman antiquity. Being a professional dream interpreter, Artemidorus is our main source for the significance of dreams and for the process of their interpretation in antiquity. In accordance with tradition, the interpretation of dreams is represented as a form of divination and as such as a religious practice, widely accepted and used by the general public, though frowned on by educated critics and philosophers as a fraudulent and unreliable practice. Contrary to other ancient sources, which mainly report on the dreams of the elite, Artemidorus' book interprets the dreams of ordinary people as well. After a preliminary outline of its characteristics, the paper examines the sexual dreams in Artemidorus' treatise in the context of ancient dream interpretation, pointing out its differences from Freud's influential approach to the interpretation of dreams. With Freud's work, the interpretation of dreams in fact reached the scientific level which Artemidorus had striven for in his treatise. Nevertheless, Freud's approach and method cannot be applied to the interpretation of Artemidorus' treatise as a whole or of its chapters on sexual dreams. The differences between Artemidorus' and Freud's approaches to the analysis of sexual dreams are clearly perceived in the chapters translated and published below, which analyse sexual relations including incestuous, unlawful and unnatural practices.

Key words: dreams, interpretation of dreams, divination, sexuality, antiquity, Artemidorus, Sigmund Freud

Artemidorjeva sanjska knjiga

Analiza Artemidorjeve *Interpretacije sanj* nadaljuje niz objav o antičnem prerokovanju pri založbi AMEU-ISH v zbirki Dialog z antiko, ki je nastala leta 2004 prav na podlagi istoimenske rubrike v reviji *Monitor ISH*. Leta 2009 sem objavila prevod Plutarhovih pitijskih dialogov s študijo o privilegirani obliki navdihnjenega prerokovanja, ki ga je izvajala Apolonova svečenica pitija v Delfih (*Prerokbe za vsakdanjo rabo: pitijski dialogi*, 2009). Leto dni za tem je Nada Grošelj objavila prevod Ciceronovega spisa *O prerokovanju*, ki pomembno dopolnjuje poznavanje različnih oblik vedeževanja in odnos antičnih Grkov in Rimljanov do te pomembne religiozne prakse, ki je v dolgem obdobju grške in rimske antike spreminjala pomen in vpliv. Obe knjigi sta pomembno prispevali k poznavanju antičnega prerokovanja pri nas. V ta koncept se vpenja tudi Artemidorjeva sanjska knjiga, ki ponuja teoretični in praktični pogled na interpretacijo sanj, saj Artemidor ni bil zgolj teoretik, temveč tudi praktik in je za svojo knjigo izvedel tudi obsežno terensko delo. Antična interpretacija sanj nastopa kot oblika napovedovanja prihodnosti in se povsem razlikuje od slavne Freudove *Interpretacije sanj*. V članku bomo pokazali, da je za razumevanje antične sanjske knjige potreben dialog z antiko, temelječ na kontekstualnem branju Artemidorjevega spisa.

Artemidorjeva *Interpretacija sanj* je edini ohranjeni antični spis v tem žanru, čeprav je tovrstno prerokovanje cvetelo in tudi sam Artemidor poroča o bogati produkciji spisov o interpretaciji sanj. Artemidor je naš najpomembnejši vir informacije o sanjah v antiki, pomenu sanj in kako na njihovi podlagi poteka napovedovanje prihodnosti. Interpretacijo sanj nam predstavlja v skladu s tradicijo kot vrsto vedeževanja, torej kot religiozno prakso, kjer se srečata zasebni svet sanjajočega z javnim svetom razlagalca sanj, onirokrita. Artemidorjev spis predstavlja enciklopedično obrav-

navo vprašanja prerokovanja s pomočjo razlage oz. interpretacije sanj, onirokritike.

Delo je nastalo sredi 2. stol. n. št., v obdobju blaginje in politične stabilnosti v rimskem cesarstvu. Datiramo ga lahko na podlagi zgodovinskih osebnosti in dogodkov, omenjenih v spisu. Artemidor se uvršča v drugo sofistiko, v katero spadajo tudi Plutarh, Dion Hrizostom, Pavnazias, Lukijan, Ajlij Aristid in Galen. Kot vidimo, denimo v Plutarhových spisih, so se takratni grški avtorji zelo veliko ukvarjali z vprašanji identitete v odnosu do svojih grških prednikov in aktualnih rimskih oblastnikov.² Artemidorjevo delo se zaradi specifičnosti zelo razlikuje od del drugih avtorjev, tudi od Plutarha, vendar lahko v njem najdemo številne skupne imenovalce.

Interpretacija sanj je sestavljena iz petih knjig. Iz Artemidorjeve predstavitve in napovedi izvemo, da sta bili najprej objavljeni prva in druga knjiga, ki jima je sledila tretja, nato pa čez čas še četrta in peta. Knjige I.–III. so posvečene Kasiju Maksimu, IV. in V. pa Artemidorjevemu sinu Artemidorju. Zadnji dve knjigi sta bili objavljeni ločeno, in sicer z daljšim časovnim razmikom. Nove knjige pomenijo dodatke, s katerimi je avtor odgovarjal na očitke in dopolnjeval tisto, kar je izpustil v predhodnih knjigah. Vsaka knjiga se začne z uvodom, ki je v primerjavi z interpretacijami sanj bistveno bolj zapleten in retorično napisan, čeprav Artemidor trdi, da ni retorično vešč. V knjigah I. in IV. najdemo tudi teoretiziranje o sanjah in interpretaciji sanj. Večina spisa je sestavljena iz zgoščenih, formulaičnih opisov sanj in njihovih izidov.

Izrazita formulaičnost je motila številne moderne interprete, zlasti klasične filologe, ki so zaradi tega besedilu odrekli izvornost in

² Za analizo te problematike pri Plutarhu glej Sunčič, 2008; glej še Sunčič, 2014, 2015, za splošno vprašanje vzpostavljanja grške identitete in kulturne samobitnosti v *Vzporednimi življenjepisi*.

pomembnost. Daniel Harris-McCoy³ je opozoril, da nas ne smejo zavesti analize nekaterih interpretov, ki so formulaičnim besedilom in njihovim avtorjem, tudi Artemidorju, pripisovali slab slog in nizko intelektualno raven, ker pač niso dojeli namena takšnih besedil. Sam Artemidor pravi, da se načrtno izogiba “blebetanju” (uvod I.), torej retoričnim figuram in leporečenju. Avtorju formulaičnost omogoča strnjeno podajanje, saj izpusti tisto, kar je že prej razložil, sicer bi bil prisiljen v ponavljanje in neskončno dolgovoznost, ki se ji sam zavestno izogiba, če želi enciklopedično zajeti “vse”. Ko nekaj enkrat razloži, tega ne ponavlja v poznejših razlagah. Zato formulaičnost prispeva k ekonomičnosti besedišča.

Namen, da napiše enciklopedično delo, avtor večkrat predstavi (uvod II., uvod IV.). Prav tako pove, da je zapolnil vrzeli na tem področju (I.3, uvod II.), njegovemu spisu pa ni treba ničesar dodati ali mu odvzeti (II.70, III.66). Gre za dolgotrajno raziskovanje: Artemidor je zbral in prebral vsa dela na tem področju, opravil je tudi obširno terensko delo doma in v tujini in v praksi proučil sanje in njihove izide (uvod I., uvod V.). Svojo učenost, teorijo in prakso na tem področju, v IV. in V. knjigi prenaša neposredno na svojega sina, ki sta mu knjigi tudi posvečeni. Artemidorjev istoimenski sin je kakor oče interpret sanj, tako da spis pomeni tudi prenos “dediščine”, družinske stroke. Zlasti v IV. knjigi, ko Artemidor svetuje sinu, naj knjigo ohrani za lastno rabo in je ne deli z drugimi.

Na začetku I. knjige Artemidor pove, da je knjigo napisal, da bi dvignil ugled prerokovanja iz sanj, ki jo na eni strani ogrožajo tisti, ki ne verjamejo v prerokovanje in ga hočejo ovreči. Gre za razširjeni predodek, saj vedeževalci že pri Aristofanu nastopajo kot šarlatani in sleparji (gre za začetek zatona prerokovanja).⁴ Ko si torej Artemidor

³ Harris-McCoy, 2012, 11.

⁴ Glej Sunčič, 2009.

prizadeva za dvig ugleda vedeževanja iz sanj, lahko sklepamo, da je to namenjeno na eni strani eliti, ki vedeževanje prezira, in delno tudi širši javnosti, ki iz takšnih ali drugačnih razlogov dvomi o verodostojnosti vedeževanja iz sanj. Po mnenju Harrisa-McCoya⁵ je verjetneje, da Artemidor odgovarja na sistematične napade v filozofskih spisih, zlasti na dvome o preroški zmožnosti sanj, ki se pojavljajo v različnih spisih – od Aristotela, Cicerona do Lukrecija v pesnitvi *O naravi sveta*.

Drugi smoter Artemidorjeve knjige je praktične narave, saj pravi, da želi pomagati tistim, ki se ukvarjajo z interpretacijo sanj, ki po njegovem mnenju nimajo kakovostnih priročnikov in spisov s tega področja, zato so pogosto v zablodi. Zato Artemidor želi združiti teorijo in prakso ter dvigniti raven (znanstvene) literature na tem področju, ki jo bodo lahko uporabljali tako teoretiki (filozofi, izobraženci) kot praktiki (razlagalci sanj, onirokriti). Kljub izraziti kritičnosti do razlagalcev sanj Artemidor izpričuje veliko spoštovanje do starodavnih piscev, ki jim pravi *παλαιοί*, starodavniki. Ti avtorji spadajo v zlato dobo vedeževanja iz sanj, v čemer lahko razpoznamo nostalgijo, ki je značilna za pisce v Artemidorjevem času. Poznejši spisi in avtorji o interpretaciji sanj pri Artemidorju ne kotirajo tako visoko, saj jim pripisuje pretirano težnjo, da pritegnejo pozornost in se proslavijo, medtem ko želi Artemidor s svojo asketsko strukturo besedila priti vprašanju do dna.

Iz Artemidorjevega spisa, ki pogosto spominja na šifrant za pomoč pri dešifriranju zakodiranega alegoričnega pomena sanj, lahko razberemo tudi grško nagnjenje do reševanja ugank. Podobna težnja je očitna tudi pri razlagi prerokb preročišč, tudi delfskega, kot denimo Temistoklova razvozlava prerokbe o lesenih zidovih.⁶

⁵ Harris-McCoy, 2012, 4.

⁶ Herodot, 7.140, nakazuje na atenske ladje v slavni bitki pri Salamini; o tem podrobneje Sunčič, 2009, skupaj z bibliografijo.

Pri Artemidorju je nagnjenost do ugankarstva in reševanja ugank očitna v številnih učenih prijemih: rabi etimologije, isopsefije (iste številčne vrednosti seštetih črk), duhovitih domislicah ipd. Vse omenjeno se zelo razlikuje od Freudovega pristopa, ki ga bomo primerjali z Artemidorjevim v drugem delu članka.

O samem avtorju ne vemo veliko. Večino informacij o sebi nam ponudi v spisu, vendar je nekatere podatke treba jemati z zadržkom. Samopredstavitve ne smemo avtomatično jemati za avtobiografske podatke, temveč za strategijo avtorja in retorični prijem, s katerim nagovarja svoje bralce. Artemidor se je rodil v Efezu, enem izmed glavnih mest v rimski provinci Azija (današnja Turčija). Kljub temu na koncu III. knjige pove prijatelju Kasiju Maksimu, ki so mu posvečene prve tri knjige, naj se ne čudi, ko bo prebral ime Artemidor iz Daldisa, ne iz Efeza, kot se je podpisoval v prejšnjih delih. Daldis je namreč njegova domovina po materini strani (III.66), ki je ključno vplivala na njegovo identiteto, zato mestu vrača naklonjenost. Daldis je mesto v Lidiji, 100 km severovzhodno od Efeza. Artemidorjev razlog za podpis "iz Daldisa" pripiše želji, da bi to mesto zaradi tega postalo bolj znano (Efez ima namreč po njegovem mnenju že številne znane avtorje). Njegovo identitarno zavezanost malemu, lokalnemu kraju lahko primerjamo s Plutarhovim lokalnim patriotizmom do rodne Hajroneje, ki je Plutarh ni zapustil, da ne bi bila še manjša in manj pomembna (*Demosten*, 2). Artemidorjev podpis iz Daldisa označimo za literarni topos, hkrati pa v tem prepoznamo izrazito avtorjevo identifikacijo z lokalno kulturo zahodne Male Azije, torej z lokalnim patriotizmom, ki je očiten marsikje v spisu.

Preroške in nepreroške sanje

Osnovna razlika med Freudovo in Artemidorjevo interpretacijo sanj je očitna že iz osnovnih opredelitev med preroškimi in nepreroškimi sanjami. Artemidor deli sanje na navadni, nepreroški sen oz. sanjsko

videnje, *ἐνύπνιον*, in preroške sanje, *ὄνειρος*. Poudari, da sta v vsakdanjem in pesniškem jeziku besedi izmenljivi (I.2). Sen ne napoveduje prihodnosti, temveč se nanaša zlasti na preteklost in sedanost sanjajočega, medtem ko sanje napovedujejo prihodnost. Poleg *ὄνειροι* uvršča še prerokbo oz. orakelj, *χρηματισμός*, in vizijo, *ὄραμα*. V kategorijo nepreroških sanj spada še privid, *φάντασμα*.

Glavnina Artemidorjevega spisa je namenjena razlagi *ὄνειροι*, preroških sanj, ki napovedujejo bodoče dogodke, medtem ko so *ἐνύπνια* nepreroški sni (oz. sanjska videnja), nanašajoči se na sedanje skrbi, težave, telesne potrebe ipd. Sen se dogaja v sedanosti (iz sedanjega časa v sedanji čas), nanaša se na telo in na tisto, kar se je pred tem dogajalo s tem telesom. Seneka pravi: "Sanje spečega so prav tako razgibane, kot je bil njegov dan."⁷ Foucault⁸ sen imenuje "sen stanja", medtem kot sanje imenuje "sanja dogodka".

Med drugim *ἐνύπνια* izražajo tudi moralno pomanjkljivost, saj Artemidor poudari, da moralno pokončni nikoli nimajo preroških snov, temveč zgolj preroške sanje (uvod IV.), s čimer poda moralizirajočo razlago sna kot realizacije želje, čeprav v svojem spisu praviloma ne moralizira tudi ob sanjah, ki so z našega vidika še zlasti šokantne, denimo seksualne sanje, obravnavane v prvi knjigi (I.78–80). Od Artemidorja ne izvemo, ali je nekaj prav ali ni, moralno ali amoravno, temveč ali je dobro ali slabo, koristno ali nekoristno sanjati. Obstaja namreč jasna razlika med realnim dejanjem in istim dejanjem v sanjah, kot bomo to videli zlasti pri obravnavi seksualnih sanj.

Simon Price⁹ je v članku, kjer poudarja razliko med freudističnim in artemidorskim pristopom k interpretaciji sanj, opozoril, da

⁷ Seneka, *Pisma Lukiliju*, 56.6.

⁸ Foucault, 1993, 10.

⁹ Price, 1986, 14.

sanje, ki bi nas zanimalo pod vplivom Freudove teorije, spadajo v kategorijo ἐνύπνια ali nepreroških snov oz. sanjskih videnj, ki jih Artemidor takoj zavrne kot nepomembne, saj nimajo preroške vrednosti kot ὄνειροι. Prefreudističnost Artemidorjevega psihološkega modela se kaže ravno v preroških oz. napovednih sanjah, zato za analizo Artemidorjeve sanjske knjige ne smemo uporabljati freudističnega ali drugega modernega pristopa, temelječega na povsem drugačnih premisah. Artemidor ni interpretiral sanj, da bi dobil psihološki vpogled v sanjajoče.¹⁰

Sanje, ὄνειροι, deli na teorematске in alegorične. Ker so teorematске dobesedne, neposredne in lahko razumljive, se večina spisa posveča alegoričnim sanjam. Te podobno kot druge vrste prerokb, denimo slavnih pitijinih, potrebujejo razlago in strokovnjake. Artemidor je strokovnjak na tem področju, in sicer za teorijo in prakso interpretacije sanj, kot to pogosto poudari v spisu, ko se sklicuje na lastne izkušnje in terensko delo.

Artemidorjeva interpretativna metoda temelji na podobnostih. Pristop razloži v II. knjigi v razdelku o drevesih: bralcu svetuje, naj tisto, kar ni opisano v navedenih primerih, sam razlaga na podlagi podobnosti, za zgled pa naj jemlje navedene primere sanj in njihovih izidov (uresničitev). Interpretacija sanj je namreč zoperstavljanje podobnosti (II.25: “zbližanje podobnega s podobnim”). Princip podobnosti se uporablja za razlago sanj, ki niso zabeležene pri Artemidorju, kot predlaga v I.21 za razlago las, ki se spremenijo v nek drug material. Gre za interpretacijo po analogiji, na kar Artemidor redno opozarja z zaključkom “in podobno”, “in temu podobne reči”.

Takoj na začetku spisa postulira šest elementov: naravo, zakon, običaj, poklic, besede in čas (I.3). Sanje so pri Artemidorju ugodne ali neugodne, odvisno od ujemanja ali neujemanja z navedenimi

¹⁰ Price, 1986, 18.

elementi. Vendar tudi to ni enoznačno, saj je lahko nekaj, kar je v skladu z elementi, kljub temu neugodno in prinaša slab izid. Artemidor večkrat ponovi, da je interpretacija kulturno pogojena: kar je za neki narod dobro, je za drugega slabo, in obratno. To je zanimivo za našo antropološko analizo in še zlasti za obravnavo seksualnih sanj, ki bi morale biti po Artemidorjevih opredelitvah slabe, zlovesče, neugodne, vendar niso.

Navadne sanje navadnih ljudi

Artemidorjeva sanjska knjiga ponuja vpogled v vsakdanje življenje, saj je besedilo polno podatkov o budnem življenju. Artemidor namreč sanj ni interpretiral, da bi dobil vpogled v psihologijo sanjajočih, kar je v nasprotju s Freudom in drugimi modernimi ter sodobnimi interpreti sanj. Antični interpret sanj je moral spoznati sanjajočega, kdo je, kaj počne, njegovo poreklo, premoženjski status, starost, zakonski stan in zdravstveno stanje. Spoznati se je moral tudi s psihičnim stanjem sanjajočega (srečen, zaskrbljen, prestrašen ipd.), proučiti je moral njegove navade. V skladu s svojimi navodili, da mora interpret podrobno spoznati občo in lokalno kulturo sanjajočih, avtor odseva življenje v njegovi totalnosti. Arthur Pomeroy¹¹ je mnenja, da tak pristop meče senco dvoma na znanstveno verodostojnost Artemidorjeve metode, vendar je tak pristop z vidika zgodovinske antropologije neprecenljiv, saj nam ponuja podatke, ki nam sicer večinoma niso dostopni, Artemidor pa sam pravi, da je opravil obsežno terensko delo po celotnem sredozemskem bazenu (celinska Grčija, največji otoki, Mala Azija, Italija).

V sanjah, ki jih navaja Artemidor v svojem spisu, se izrisujejo očitne podobe realnosti. V nasprotju s Plutarhom, čigar veliki Grki in Rimljani živijo izjemno življenje in sanjajo "elitne" sanje, so Ar-

¹¹ Pomeroy, 1991, 57.

temidorjevi sanjajoči pretežno anonimni in nepomembni: igralci, učitelji, cariniki (te še posebej prezira), svečeniki, krčmarji, magistrati, posojilodajalci, zdravniki, mornarji, obrtniki, delavci, kmetje, prostitutke, lastniki bordela, sužnji idr. Sanjajo “normalne” sanje, zato njegovo besedilo govori o “normalnem” življenju: o porokah in zakonski zvezi, poslih, potovanjih, sodnih procesih, dedovanju, prešuštvovanju, uspehih in neuspehih. Njegova knjiga sledi življenjskemu ciklu od rojstva do smrti.

Ker se pri interpretaciji sanj ni ukvarjal zgolj s sanjami elite in ne zrcali vsakdanjega življenja tega družbenega sloja, ki je pretežno zastopan v večini antičnih virov, Artemidor ni bil priljubljen ne cenjen pri klasičnih filologih. Njegove interpretacije sanj nagovarjajo množico, ljudstvo, ki je bilo večinoma neizobraženo in celo nepismeno. Zato v nasprotju s Plutarhom pri Artemidorju ne naletimo na množico učenih citatov. Plutarh obsežno uporablja vsakdanjemoralni material, o čemer sem že pisala,¹² vendar s tem nagovarja svojo “bazo”, grške (in rimske) veljake in izobrazence. Artemidorjeva raba vsakdanjemoralnega materiala je omejena zlasti na “pesnika”, tj. Homerja, ki velja za biblijo grštva, bistveno manj je citatov filozofov, denimo Platona ali Aristotela. Pri Plutarhu je poudarjena poglobljena omikanost kot jasni znak grštva in kulturne superiornosti, medtem ko se pri Artemidorju izobrazba vidi skozi široko mrežo družbeno-kulturnih odsevanj v celotnem besedilu. Kljub temu je zlasti v predgovorih v posamezno knjigo jasno izražena Artemidorjeva želja po intelektualizaciji interpretacije sanj, da bi jo dvignil na raven filozofskih in znanstvenih razprav.

Artemidorjev spis zaznamuje vsakdanji jezik, ki je preprost, izrazen, vsebuje številne stereotipe itd. Zlasti v formulaičnosti lahko prepoznamo težnjo k razumljivosti – pred očmi moramo imeti

¹² Glej Sunčič, 2007; 2008; 2014; 2015.

tisto, kar Artemidor vseskozi poudarja – prakso. Pri sanjskih knjigah je pomembna tudi praktična raba sanjske knjige kot priročnika. Torej Artemidorjeve anonimne stranke, katerih primere sanj in izidov sanj predstavlja v petih knjigah svojega spisa. Poenostavitve hkrati prispevajo k večji funkcionalnosti in izraznosti za vsakdanjo rabo Artemidorjevih strank.

Širok razpon Artemidorjeve klientele in vključevanje sanj revnih, sužnjev in drugih marginalnih skupin nam omogoča edinstven vpogled v družbene skupine, ki so običajno prezrte pri elitnih avtorjih. Artemidor jasno izrisuje težko življenje nižjih slojev, strah pred brezposelnostjo in bedo. Dario Del Corno¹³ poudarja, da bomo našli zelo malo antičnih besedil, kjer je tako velik poudarek na delu, in sicer tudi z negativnega vidika – o brezposelnosti in njenih negativnih posledicah, denimo o slabi prehrani in bolezni. Vendar Artemidorjeve inkluzivnosti ne smemo mešati s sodobnim pogledom o strpnosti ali celo liberalnosti avtorja, temveč jo razlagati kot nujno potrebno za opravljanje poklica interpreta sanj. Njegov spis kaže na jasno zavedanje kulturne in socialne raznolikosti, o kateri se kot interpret ne izreka (navada je dobra oz. slaba), njegovo odprtost za “multikulturalnost” pa je treba pripisati utilitarnosti: gre za kliente, ki jih sprejema ne glede na navade ali kulturno pripadnost, kakor sprejema kliente iz različnih socialnih slojev – od najnižjih do najvišjih.

Kot sam Artemidor večkrat opozori bralca in svojega sina, ki sta mu posvečeni IV. in V. knjiga, se je avtor zelo zavedal kulturnih razlik, ki jih je moral kot interpret spoznati in jih uporabljati pri svojem delu, ko je razlikoval med splošnimi navadami in posebnimi navadami, na katere je treba biti pri razlagi še posebej pozoren. Predstavi primer tetoviranja, ki v različnih kulturnih kontekstih pomeni drugo oz. celo nasprotno: pri Tračanih se tetovirajo pripadniki elit,

¹³ Del Corno, 1975, XLII.

pri Getih pa zgolj sužnji; pri Mosinih imajo spolne odnose v javnosti, povsod drugod pa to velja za sramotno početje (I.8). Artemidorjeve ugotovitve lahko primerjamo s Herodotovimi, kjer grške navade nastopajo kot merilo, kot "normala" (= kultura), odmikanje od grštva proti geografskim robovom pa pomeni premikanje stran od kulture, v narobe svet, ki se za nekatere stvari že začne v bližnjem Egiptu, ki ga je Herodot zelo cenil. Vpetost v kulturni kontekst je pomembna tudi za interpretacijo seksualnih sanj, kot bomo pokazali v razdelku o Artemidorju in Freudu.

Artemidor in Freud

Od Freuda naprej sanje povezujemo s seksualnostjo in s travmami, povezanimi z njo. V Artemidorjevi *Interpretaciji sanj* se pojavlja seksualnost, vendar se avtor ne ukvarja s psihološkimi težavami svojih strank skozi prizmo seksualnosti, temveč skozi prizmo njihovega vsakdanjika. Sanje, ki bi bile zanimive za freudistično analizo, denimo, da zaljubljenec v sanjah spolno občuje s svojim ljubljeno oz. ljubljeno, za Artemidorja niso zanimive, saj jih uvrsti v kategorijo *ἐνύπνια*, nepreproških snov oz. sanjskih videnj. Ali kot lahko preberemo pri Artemidorju: "Občevati z znanko ali prijateljico, v katero je sanjajoči zaljubljen in si jo želi, ne napoveduje ničesar zaradi dražljaja poželenja" (I.78). Sanje pri Artemidorju ne pomenijo realizacije želje, zato je treba k seksualnim sanjam (I.78–80) pristopati povsem drugače in v kontekstu, ki ga začrta sam avtor. Spolne odnose deli na tri vrste: v skladu z naravo, običajem in zakonom, v nasprotju z zakonom, v nasprotju z naravo. Seksualnost je praviloma opredeljena glede na odnose moči, nadvlade in podrejenosti.

V razdelku si bomo ogledali osnovne razlike med Artemidorjevo in Freudovo interpretacijo sanj, saj je postulacija razlike pomembna za interpretacijo Artemidorjevega spisa in tudi za razumevanje poglavij, posvečenih seksualnim sanjam, katerih prevod prilagamo na

koncu članka. Šele s Freudom je interpretacija sanj postala institucionalizirana kot znanstveni postopek. Freudova teorija pomeni radikalni prelom s tradicijo, ki jo predstavlja Artemidor v svojem spisu. Freud v uvodu v svojo *Interpretacija sanj* omeni Artemidorja kot svojega velikega prednika, freudisti pa so bili na splošno zelo naklonjeni Artemidorju. To zavede nepoznavalca, saj Freud pri omenjanju Artemidorjevega dela ne opozori na ključne in nepremostljive razlike med svojo, freudistično, in artemidorsko interpretacijo sanj. Pri Artemidorju so sanje osredotočene na izid oz. uresničitev sanj, sanje so usmerjene v prihodnost (napoved prihodnjih dogodkov), pri Freudu pa v preteklost sanjajočega; pri Artemidorju so sanje ključ za prihodnost, pri Freudu pa do nezavednega – gre za razliko med napovedno in introspektivno teorijo. Pri Artemidorju sanje lahko zadevajo sanjajočega, njegove bližnje ali druge osebe, medtem ko so sanje pri Freudu egocentrične. Pri Artemidorju in antičnih razlagalcih sanj, onirokritih, je razlaga dejavnost specialista, medtem ko je pri Freudu razlagalec sam sanjajoči. Artemidor in drugi antični onirokriti so tuje sanje dekodirali oz. dešifrirali po sistemu prostih asociacij, medtem ko ima pri Freudu sam sanjajoči “ključ”, “kodo” oz. “šifrant” za analizo lastnih sanj.

Freudovo delo je imelo izreden vpliv na interpretacijo sanjskih knjig, tudi Artemidorjevega spisa. Pod vplivom freudistične teorije so interpreti kar naenkrat “pozabili” na preroško funkcijo sanj, da sanje po antičnem prepričanju napovedujejo prihodnost, in so se začeli ukvarjati zgolj z analizo značaja sanjajočega, kar ne ustreza Artemidorjevemu modelu, kjer je pomemben status sanjajočega, ne njegov značaj. Negativen vpliv za razumevanje interpretacije sanj v antiki je imel tudi Freudov introspektivni pristop, ki prav tako nima nič skupnega z Artemidorjevo alegorično razlago sanj. Artemidor in Freud imata povsem drug smoter: prvi je iskal povezavo med sanjami in izidom sanj. Gre za eno izmed tehnik, s ka-

tero so Grki skušali dojeti povezavo med sedanjostjo in prihodnostjo. Freudova interpretacija sanj ni zgolj razlaga, temveč išče tudi pomen sanj.

Že v uvodu v prvo knjigo *Interpretacije sanj* vidimo, da za Artemidorjevo teorijo velja povsem nefreudistični psihološki model, interpretacijo sanj pa je avtor skušal predstaviti kot stroko in znanstveno disciplino. Kljub jasnim in očitnim razlikam je velik vpliv Freudove interpretacije sanj negativno vplival na razumevanje Artemidorjeve interpretacije sanj in širše antične kulture in književnosti, in sicer celo pri specialistih za antične študije, čeprav bi morali denimo vedeti, da je Ojdip brez kompleksa, na kar je opozoril Jean-Pierre Vernant.¹⁴ Freud je namreč za postulat Ojdipovega kompleksa uporabil branje Sofoklove drame *Kralj Ojdip*. Price¹⁵ v članku, kjer analizira interpretacijo sanj od Artemidorja do Freuda, opozarja, da vključitev Artemidorja v freudovsko perspektivo vodi v sistematično izkrivljenje.

Ne zgolj pri Freudu, temveč tudi pri drugih modernih interpretih sanj, vidimo, da so Artemidorja predstavljali kot svojega slavnega prednika, medtem ko so "izvažali" kulturne teorije iz svoje sedanjosti v preteklost in se trudili, da bi dokazali univerzalizem, za katerega že Artemidor v svojem spisu ugotavlja, da ne obstaja oz. je zelo omejen, zato je treba sanje razlagati v njihovem kontekstu in glede na status sanjajočega. Gre za pomembno razliko v pojmovanju kulturne identitete in osebnosti, ki ga ne smemo enačiti z antičnim pojmovanjem javnega statusa, ki je zelo pomemben za razumevanje interpretacije sanj pri Artemidorju. Pri Freudu sanje določa seksualnost, pri Artemidorju pa status, saj imajo sanje različen pomen, ki je odvisen od sanjajočega, njegovega spola, statusa, premoženja,

¹⁴ Vernant, 1994.

¹⁵ Price, 1986, 22.

starosti, zdravstvenega stanja (npr. I.50). Torej status oz. mesto posameznika v družbi vpliva na razlago sanj.

Razliko med antičnimi in modernimi sanjami lahko vidimo v incestnih sanjah, ki jih obravnavamo v tem članku, in sanjah o bogovih, ki se jim Artemidor obširno posveča (II.33–39), obravnava pa jih tudi v seksualnem poglavju o protinaravnih spolnih odnosih (I.80). Artemidor veliko pomena daje temu, ali so bogovi takšni, kakršni naj bi bili, in v skladu s tem ponuja posamezno razlago sanj. To je treba razlagati znotraj konceptov o spoštovanju bogov, zaupanju vanje, ki je bilo pomembno za antične ljudi, zato je treba sanje o spolnih odnosih z bogovi razlagati znotraj grškega kulturnega konteksta.

Seksualne sanje

Največji problem so sodobnim interpretom povzročale seksualne sanje pri Artemidorju, ki so obravnavane v treh poglavjih na koncu prve knjige (I.78–80). Med najbolj zanimive zagotovo spadajo sanje o incestnem odnosu z materjo, z lastnimi otroki do oralnega seksa, ki po antičnih merilih spada v kategorijo “v nasprotju z naravo”, do spolnega odnosa z živalmi in bogovi, ki prav tako spadajo v to kategorijo. Čeprav gre pri incestnih odnosih za spolnost, ki bi jo opredelili kot dejanja v nasprotju z običajem, zakoni in naravo, Artemidor pokaže, da to ne drži vedno. Pomembno je tisto, čemur Foucault pravi “stil aktivnosti”:¹⁶ kako se samo sanjsko dejanje oz. prizor vpisuje v siceršnje vidike družinskega, družbenega in ekonomskega življenja.

Zlasti sanje o incestu z materjo so pri Artemidorju povsem v nasprotju s Freudovo teorijo. Po Freudu naj ne bi obstajale odprte in uspešne incestne sanje, saj so takšne spolne želje tako šokantne, zato naj ne bile zmožne zaobiti sanjskega cenzorja. V skladu s tem

¹⁶ Foucault, 1993, 25–26.

so nekateri interpreti, ki so sledili freudističnemu modelu za interpretacijo antičnega grškega materiala, incestne sanje pri Artemidorju razglasili za psihološko neverjetne, češ da jih ne sanjajo niti psihotični bolniki.¹⁷ Nekateri, kot na primer Wolfram Kurth,¹⁸ so šli tako daleč, da so Grke razglasili za bolj otročje od nas, ne da bi upoštevali, da so Grki seveda poznali močan tabu incesta, o katerem priča tudi sam Artemidor (V.24; V.63). Nobenega dvoma ni, da je po Artemidorju realno incestno razmerje mati-sin vredno moralne obsodbe in da je bil incest v nasprotju z običajem, naravo in tudi zakonom. Antične sanje o incestu je treba razlagati simbolno, kot vidimo pri Artemidorju (I.79), same sanje pa so povsem običajne sanje, ki jih je treba razlagati v skladu z metodo – gre za napovedne sanje, ki odražajo, kaj bo, ne pa želje ali realnega incesta. Zato freudovska interpretacija z domnevno latentno vsebino nastopa kot tujek, vrinek v drugo kulturo in drugačne vzorce mišljenja.¹⁹

Vse Artemidorjeve razlage so androcentrične in z vidika moške dominacije, to pa je še očitnejše v treh poglavjih, posvečenih seksualnim sanjam. Foucault²⁰ seksualne sanje pri Artemidorju opredeljuje kot družbeni prizor. Po njegovem mnenju gre za knjigo moškega, ki je namenjena predvsem moškim za usmerjanje njihovega življenja. Sanj žensk je dejansko malo, pa še te se nanašajo na tradicionalne ženske vloge. V seksualnih sanjah je obenem zelo poudarjena povezava med seksualnim in ekonomskim pomenom, kar je še posebej zanimivo na primeru incestnih sanj z materjo. Pri tem vidimo, da so seksualne sanje pri Artemidorju zgolj področje sanj, ki na splošno ocenjujejo na podlagi koristi in škode, dobička ali izgube.

¹⁷ Devereux, 1975.

¹⁸ Kurth, 1951.

¹⁹ Price, 1986, 22.

²⁰ Foucault, 1993, 22.

Kljub eksplicitnosti in šokantnosti nekaterih seksualnih sanj, pa ne bomo v njih zasledili pričakovane obscenosti, ki bi jo lahko primerjali denimo z obscenostjo pri Aristofanu. Pomeroy²¹ je opozoril, da Artemidor v seksualnih sanjah namerno ne uporablja eksplicitnih izrazov, npr. namesto splošnega izraza za felacijo, *λαϊκάζειν*, uporablja *ἀρρητοποεῖν* (IV.59), prav tako ne uporablja običajnega izraza *βινέω*, fukam, porivam, ki se zelo pogosto pojavlja v Aristofanovih komedijah.²²

Pri Artemidorju seksualni akt nastopa kot igra superiornosti in inferiornosti. To se ujema z opredelitvami moškosti glede na antična merila, kakšen naj bo moški. V tem kontekstu je seksualnost zgolj eno izmed področij, kjer mora moški dominirati. Gre za binarna nasprotja med ugledom in sramoto, premočjo in podrejenostjo, aktivnostjo in pasivnostjo, kjer je za moške zaželeno prvo in nezaželeno drugo, tako pri seksualnosti kot pri vseh drugih dejavnostih. Tako je v skladu z naravo, običajem in zakonom, če moški razpolaga s svojo lastnino in seksualno razpolaga s svojo ženo, služabniki in sužnji moškega in ženskega spola. Po antični morali je namreč pravica in dolžnost moškega, da razpolaga s tistimi, ki imajo status drugega v družbi. V vseh omenjenih odnosih mora biti sanjajoči v aktivni seksualni vlogi, njegovi spolni partnerji pa mu morajo biti podrejeni. Spolni odnos z ženo je opredeljen kot naraven in napoveduje uspeh v poklicu, s katerim je soprog "poročen". odsotnost spolnih odnosov napoveduje brezposelnost oz. pomanjkanje uspeha (I.78). V patriarhatu žensko prešuštvo povzroča težave tudi v sanjah: Artemidor izven omenjenih treh poglavij tudi drugod navaja številne primere sanj, ki ustrezajo tej definiciji (I.32, II, 13,

²¹ Pomeroy, 1991, 61–62, op. 33.

²² Za obscenost v Aristofanovi komediji glej Sunčič, 2010, Dodatek 1: Obscenost v komediji.

III.47, IV.71, V.64). Poudarja odvisnost ugleda od spodobnosti žene, torej preslikava stanje iz budnega v sanjski svet.

Ne zgolj spolnost z ženo, ljubico ali prostitutko, temveč so tudi drugi spolni odnosi in prakse odvisni od statusa sodelujočih oz. v kakšnem položaju je sanjajoči (nadrejenem, podrejenem, pasivnem, aktivnem). Pri spolnih odnosih je vprašanje nadrejenega ali podrejenega položaja pomembnejše od spola. Če sanjajoči ni v nadrejenem položaju v seksualnih sanjah, potem mora biti vsaj v enakovrednem položaju ali pa imeti korist od spolnega odnosa (kot denimo od tega, da ga penetrira bogatejši od njega, nikakor pa ne revnejši). Pri tem vidimo, kako pomemben je status, ki je pogosto izenačen z ekonomskim statusom. Za sanjajočega je dobro, če bratu spolno dominira (I.78). Incestni (pedofilski) odnos z lastnim sinom je slab, če je otrok premlad, nad določeno starostjo pa ni problematičen in kaže na izobrazbo, kar se vpisuje v grški kontekst iniciacije s pederastičnimi praksami.

Tudi pomen masturbacije je odvisen od statusa sodelujočih: za sanjajočega je v vsakem primeru dobro ali ugodno, če je v nadrejenem položaju, če ga denimo masturbira suženj (I.78), in nasprotno, če on tako zadovolji sužnja. Aktivna spolna vloga je vedno dobra, celo z lastno materjo, če je sanjajoči v nadrejenem položaju. Pasivna vloga sanjajočega je odvisna od statusa aktivnega partnerja: če je bogatejši, je dobro, če je mlajši in revnejši slabo. Najslabše je, če je aktivni, dominantni partner, suženj. Med nenaravne spolne akte naveda felacijo in kunilingus, razen za tiste, ki služijo z usti (flavtiste, govornike, sofiste ipd., I.79).

Najhujša perverzija po Artemidorju in antičnih merilih pomeni porušenje ustaljenega reda. To je po eni strani v nasprotju z zakonom, naravo in tudi običajem. Med "izrojenimi" spolnimi praksami v sanjah navede občevanje z bogovi, nekrofilijo, sodomijo, s samim seboj (masturbacija) in odnose med dvema ženskama (lezbištvo). Med per-

verzije našteje oralni seks (felacija, kunilingus), žensko penetracijo (ženske) oz. ženske z moškim spolnim udom. Slednje so v antiki šteli za neposredni napad na moško dominacijo, saj penetracija “pripada” moškim, torej gre za prekršek proti naravi. Ženska drugi ženski ne sme dominirati, kot moški dominirajo nad ženskami, zato je lezbištvo po antičnih predstavah v budnem in sanjskem svetu opredeljeno kot izrojeno. Po drugi strani moško homoseksualnost, ki bi jo danes uvrstili v pedofilijo (odnos odraslega moškega z mladoletno osebo moškega spola), in spolne odnose dveh odraslih moških, incestne spolne odnose očeta z lastnimi otroki moškega ali ženskega spola, ne pomenijo nič slabega, le če so otroci dovolj stari oziroma je sanjajoči v nadrejenem ali aktivnem odnosu do spolnih partnerjev ali pa ima od njih takšno ali drugačno (ekonomsko) korist.

Glagol *περαίνειν, περαίνεσθαι*, penetrirati oz. biti penetriran, se vpisuje v logiko moške dominacije, saj je pomembna razlika med penetratorjem in penetriranim. Nenaravno namreč nastopa kot tisto, ki nima “smisla” ali pa pomeni takšno ali drugačno nasilje nad penetriranim, ki ni v skladu z običajem (npr. penetracija premladega otroka moškega ali ženskega spola). Gre za podobo normalne oz. nenormalne spolnosti po Artemidorju, ki je najočitnejša zlasti v odnosu med dvema ženskama in ki ga ne smemo primerjati z današnjim lezbištvom. V Artemidorjevem svetu sanj spolnost nastopa kot jasno hierarhično razmerje: namenjeno je penetratorju, ki je moškega spola, saj v nasprotju z današnjim časom v antiki niso pričakovali vzajemnosti pri spolnih odnosih, temveč je bilo pomembno, da je v seksualnem aktu užival v prvi vrsti penetrator. S tega vidika Artemidor razlaga tudi seksualne sanje.

John Winkler²³ pri analizi seksualnih sanj pri Artemidorju “naravno” ustrezno opredeljuje kot kultura. “Naravno” je torej tisto, kar

²³ Winkler, 1990.

je v skladu s kulturnimi normami, torej konvencionalno in ustrezno. "Nenaravno" je tisto, kar je zelo nekonvencionalno. Da se je tega zavedal tudi Artemidor, lahko sklepamo po njegovem vztrajnem poudarjanju kulturnih razlik, tako v širši skupnosti ali glede na individualen slog življenja, ki vplivajo na razlago sanj, zato se je moral interpret zelo dobro poučiti o kulturi sanjajočega: kaj je v posamezni kulturi v skladu z navado, torej "naravno", kaj pa je "nenaravno". Pri tem se je treba ozirati tako na posameznika ali na širšo skupnost, kaj opredeljujejo z eno ali drugo oznako, sicer razlaga sanj ne bo ustrezna. V skladu s tem je treba brati Artemidorjevo *Interpretacijo sanj*, še zlasti poglavja o seksualnih sanjah, katerih prevod sledi temu članku.

Bibliografija

ANNEQUIN, J. (1987): "Les esclaves rêvent aussi ... - Remarques sur 'La clé des songes' d'Artémidore", *Dialogues d'histoire ancienne*, 13, 71-113.

ANNEQUIN, J. (2003): "Aliments et pratiques alimentaires dans l'*Onirocriticon* d'Artémidore", *Dialogues d'histoire ancienne*, 29, 2, 109-123.

DEL CORNO, D. (1975): *Artemidoro, Il libro dei sogni*, Milan.

DEVEREUX, G. (1976): *Dreams in Greek Tragedy: An Ethno-Psychological Analytical Study*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press.

FOUCAULT, M. (1993): "Sanjati o svojih ugodjih", v: Foucault, M., *Zgodovina seksualnosti 3: Skrb zase*, Ljubljana, 6-26.

FREUD, S. (2000): *Interpretacija sanj* (prev. Zdenka Erbežnik), Ljubljana.

HARRIS-McCOY, D. E. (2012): *Artemidorus' Oneirocritica: Text, Translation, and Commentary*, Oxford.

- KARSPRZYK, D. (2010): "Belles-Lettres et science des rêves: les citations dans l'*Onirocriticon* d'Artémidore", *L'Antiquité Classique*, 79, 17-52.
- KURTH, W. (1951): "Traumbuch des Artemidoros im Lichte der Freudschen Traumlehre", *Psyche*, 4, 488-512.
- MACCALISTER, S. (1992): "Gender as Sign and Symbolism in Artemidoros' *Oneirokritika*: Social Aspirations and Anxieties", *Helios*, 19.1-2, 140-160.
- PACK, R. (1955): "Artemidorus and His Waking World", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 86, 280-290.
- PARRENIN, C. (2001): "La *Clé des Songes* d'Artémidore et les notions d'espaces public et privé", *Dialogues d'histoire ancienne*, 27, 1, 235-247.
- POMEROY, A. J. (1992): "Status and Status-Concern in the Greco-Roman Dreambooks", *Ancient Society*, 22, 51-74.
- PRICE, S. (1986): "The Future of Dreams: From Freud to Artemidorus", *Past and Present*, 113, 3-37.
- SUNČIČ, M. (2007): *Plutarh, Morala za vsakdanjo rabo*, prevod, komentar in spremne študije, Ljubljana.
- SUNČIČ, M. (2008): *Plutarh, Politika in morala*, prevod, komentar in spremne študije, Ljubljana.
- SUNČIČ, M. (2009): *Plutarh, Prerokbe za vsakdanjo rabo: pitijski dialogi*, prevod, komentar in spremne študije, Ljubljana.
- SUNČIČ, M. (2010): *Aristofan, Politične komedije I: Ekonomska komedija*, prevod, komentar in spremna študija, Ljubljana.
- SUNČIČ, M. (2014): *Plutarh, Vzporedni življenjepisi: Kimon - Lukul, Nikias - Kras*, prevod, opombe in spremna študija, Ljubljana.
- SUNČIČ, M. (2015): *Plutarh, Vzporedni življenjepisi: Demetriji - Antonij*, prevod, opombe in spremna študija, Ljubljana.

VERNANT, J.-P. (1974): "Parole et signes muets", v: Vernant, J.-P., idr., *Divination et rationalité*, Paris, 9-25.

VERNANT, J.-P. (1994): "Ojdipus brez kompleksa", v: Vernant, J.-P., Vidal-Naquet, P., *Mit in tragedija v stari Grčiji*, Ljubljana, 59-75.

WINKLER, J. (1990): "Unnatural Acts; Erotic Protocols in Artemidorus' Dream Analysis," v: Winkler, J., *The Constraints of Desire; The Anthropology of Sex and Gender in Ancient Greece* New York; Routledge, 17-44.

Interpretacija sanj **Seksualne sanje (1.78–80)**

Prevod in opombe: Maja Sunčič

78. Spolni odnosi

Kar se tiče spolnih odnosov, je treba najprej spregovoriti o spolnih odnosih v skladu z naravo, zakonom in običajem, nato o protizakonnih spolnih odnosih in na koncu o tistih, ki so v nasprotju z naravo.

Začnimo s spolnimi odnosi v skladu z zakonom, kjer so zadeve takšne. Imeti spolni odnos z ženo, v katerega ta privoli, si ga želi in se mu ne upira, je enako dobro za vse. Žena je namreč stroka sanjajočega ali njegov poklic, ki mu nudi užitke, ki ga obvlada in mu vlada, kakor vlada ženi. Zato te sanje pomenijo korist od teh reči, kajti ljudje uživajo tako v spolnih odnosih kot v uspehih. Če se žena upira in se ne preda, je pomen nasproten. Isto velja za ljubico.

Občevati s prostitutkami, ki stojijo v stebrišču pred bordeli, pomeni rahlo sramoto in majhen izdatek, ker se možje, ki se približajo takšnim ženskam, osramotijo in imajo stroške. Vendar je to dober znak v zvezi z vsakim podjetjem, saj jih nekateri imenujejo “delavke”, ker nikoli ne zavrnejo stranke in so na razpolago.

Vstopiti v bordel in biti zmožen iz njega izstopiti je dobro, kajti bilo bi slabo, če iz njega ne bi mogli izstopiti. Poznam nekoga, ki je sanjal, da je vstopil v bordel in ni mogel izstopiti iz njega. Umril je nekaj dni pozneje, kar je logično, kajti pravijo, da je ta kraj “odprt za vse”, kot kraj, ki sprejema mrtve, tam pa propada tudi veliko moškega semena. Zato tak kraj spominja na smrt. Ženske s tem krajem nimajo ničesar skupnega, ker so one dober znak, sam kraj pa ne. Zato je koristneje sanjati navadne po-

cestnice; dobro je videti tudi tiste, ki sedijo v trgovini, prodajajo in računajo, in z njimi občevati.

Če kdo sanja, da penetrira žensko, ki je ne pozna, je to lepo za sanjajočega, če je ženska lepa, privlačna, v razkošni in lepi obleki z zlatim nakitom in se mu je sama ponudila, in mu naznanja, da bo dosegel velike stvari. Če je ženska stara, grda, pokvečena, slabo oblečena, se grdo obnaša in se mu ne preda, je pomen nasproten. Kajti neznane ženske je treba razumeti kot znak bodočih dogodkov, povezanih s sanjajočim. Kakršna je ženska in kakršen je njen odnos, tako uspešni bodo posli sanjajočega.

Občevati z lastno sužnjo ali sužnjem je dober znak, kajti sužnji so last sanjajočega, zato logično pomenijo, da sanjajoči uživa v svoji lastnini, ki se ji poveča obseg in vrednost. Ni dobro, če sanjajočega penetrira hišni suženj, kajti to pomeni prezir in škodo od tega sužnja; enako velja tudi za brata, pa če je mlajši ali starejši, in za sovražnika.

Občevati z znanko ali prijateljico, v katero je sanjajoči zaljubljen in si jo želi, ne napoveduje ničesar zaradi dražljaja poželenja. Če pa si je ne želi, je to dober znak, če je ženska bogata. V tem primeru bo imel veliko neposredno ali posredno korist od ženske, ki jo je videl v sanjah. Kajti ženska, ki nekomu preda svoje telo, bo vsekakor ponudila tudi svoje imetje. Pogosto so takšne sanje sanjajočemu prinesle korist, ker so ga seznanile s skrivnostmi te ženske, kajti takšna ženska omogoča dostop do svojih najskrivnostnejših delov.

Penetrirati zakonito poročeno žensko ni dobro zaradi zakona, kajti sanje prinašajo enake posledice, ki jih določa zakon za zasačenega pri prešuštvu. Za žensko je [prijetno], če jo penetrira znanec, kakršenkoli že je. Za moškega je koristno, če ga penetrira bogatejši in starejši moški, ker se od takšnih moških običajno kaj dobi, če pa ga penetrira mlajši in revnejši, je to slabo, ker se takšnim moškimi običajno daje. Pomen je isti, če je aktivni partner starejši, vendar reven.

Če kdo sanja, da masturbira, bo penetriral sužnjo ali sužnja, saj

so roke, s katerimi se je dotikal spolovila, njegovi služabniki. Če ta človek nima sužnjev, ga čaka izguba zaradi metanja semena vne-mar. Poznam sužnja, ki je sanjal, da je masturbiral svojega gospodarja. Postal je pedagog in skrbnik njegovih otrok, ker je v rokah držal gospodarjevo spolovilo, ki pomeni njegove otroke. Vem za nekoga, ki je sanjal, da ga je gospodar masturbiral. Privezali so ga na steber in ga hudo prebičali, in tako ga je gospodar "nategnil".

Protizakonite spolne odnose je treba tako razlagati. Penetrirati sina, ki še ni dopolnil pet let, napoveduje sinovo smrt, kar sem pogosto opazil. To je jasno zaradi kvarjenja otroka, ker smrti pravimo "kvarjenje". Če ima sin več kot pet let, vendar manj od deset, bo otrok zbolel, sanjajoči pa bo zaradi nepremišljenega dejanja utrpel škodo. Skratka, sin bo zbolel zaradi bolečine, ker ga je nekdo penetriral pred zrelostjo, sanjajoči pa bo utrpel škodo zaradi lastne nepremišljenosti. Kajti človeku pri zdravi pameti običajno ne pride na misel, da bi penetriral lastnega sina ali kogarkoli pri tej starosti. Če sin ni več deček, bo oče, če je reven, zmožen plačati stroške sinovega šolanja in mu plačati učitelje, če pa to sanja bogataš, bo imel razkošne izdatke, saj mu bo dal številna darila in nanj prenesel imetje.

Če mož občuje s sinom, ki je že odrasel, je to dober znak, če je sin na potovanju, kajti sanje pomenijo ponovno snidenje in srečanje, in sicer zaradi besede "občevati". Če pa sin že živi s sanjajočim in biva z njim, je to slab znak, ker se bosta nujno razšla, saj pri spolnem občevanju eden od moških običajno drugemu obrne hrbet. Če koga na silo penetrira sin, to pomeni, da bo od njega utrpel škodo, ki jo bo občutil tudi sam sin.

Če kdo sanja, da penetrira lastnega očeta, bo pregnan iz domovine, oče pa ga bo zasovražil, ker mu bo hrbet obrnil oče oziroma narod, ki ima isti pomen kot oče.

¹ Vrzal v besedilu.

Penetrirati svojo zelo majhno hčer, ki še ni napolnila pet let [...]¹ in še ni dopolnila deset let, pomeni isto kot za sina te starosti. Če je hči zrela za poroko, se bo preselila v moževo hišo, sanjajoči ji bo dal doto in zaradi nje ostal brez imetja. Poznam moža, ki je po takšnih sanjah izgubil ženo, kar je razumljivo in logično, saj mu je hči vodila gospodinjstvo in tako hkrati opravljala delo žene in hčerke. Če kdo sanja, da občuje s hčerko, ki je že poročena, se bo ločila od moža in se vrnila k očetu, tako da bo “z njim” in z njim živela.

Za reveža, ki ima bogato hčer, je dobro, če z njo občuje v sanjah, ker bo imel od nje veliko koristi in bo zaradi nje užival. Bogati so po takšnih sanjah morali hčerki pogosto nekaj dati tudi proti svoji volji, medtem ko so bolniki umrli, hčere pa so po njih podedovale. Govoriti o sestri je odveč, saj sestra pomeni enako kot hči. Penetrirati brata, bodisi starejšega ali mlajšega, je dobro za sanjajočega, kajti od brata bo boljši in ga bo preziral. Kdor penetrira prijatelja, bo izzval njegovo sovraštvo, ker mu je povzročil škodo brez provokacije.

79. Spolni odnosi z materjo

Ker je razdelek o spolnem odnosu z materjo zapleten, mnogoter in omogoča različne razlage, so se mu izogibali številni razlagalci sanj. Zadeve so naslednje. Sam spolni odnos ni dovolj, da ugotovimo pomen sanj, temveč različni načini odnosa in položaji telesa pripeljejo do različnih izidov.

Najprej je treba govoriti o spolnem odnosu z živo materjo, ki jo sanjajoči penetrira “od spredaj”, ker ima živa mati drugačen pomen od mrtve. Če kdo penetrira lastno mater “od spredaj”, kar nekateri imenujejo naravni položaj, in je mati še vedno živa, njegov oče pa je zdrav, bo med njim in očetom izbruhnilo sovraštvo zaradi ljubo-sumja, ki nastane med moškimi [in ki bi bilo v tem primeru še večje]. Če je njegov oče bolan, bo umrl, ker bo sanjajoči svoji materi hkrati sin in soprog.

Te sanje so ugodne za vse fizične delavce in obrtnike, ker se po klicu po navadi reče "mati", in kaj drugega bi lahko pomenilo občevanje z materjo, kot ne imeti prostega časa in preživljati se z delom? Te sanje so ugodne tudi za vse demagoge in politike, kajti mati pomeni domovino. Ker tisti, ki občuje po Afroditinem zakonu, povsem obvladuje telo ubogljivega in voljnega partnerja, tako bo sanjajoči vladal vsem državnim zadevam. Kdor je z materjo v sovražnih odnosih, se bo spoprijateljil z njo zaradi združitve, kajti spolnemu odnosu se reče tudi "ljubezen".² Te sanje so pogosto povezale tiste, ki so živeli narazen, in jih združile pod isto streho. Zato tudi pripeljejo domov tistega, ki je v tujini, če njegova mati živi v domovini; sicer pomeni, da bo sanjajoči šel tja, kjer živi njegova mati.

Če ima kdo, ki je reven in potrebuje pomoč, bogato mater, bo od nje dobil vse, kar želi, ali pa bo njegova mati kmalu umrla in bo po njej podedoval, tako da bo užival v svoji materi; nekateri so celo sprejeli svoje matere in zanje skrbeli, tako da so oni njej nudili užitek.

Takšne sanje pozdravijo bolne in pomenijo, da se bodo vrnili v naravno stanje, kajti narava je skupna mati vseh; za zdrave pravimo, da so v naravnem stanju, za bolne pa ne. To omenja tudi Apolodor iz Telmesa,³ slavni mož. Znak ne pomeni isto za bolnika, če je njegova mati mrtva, ker bo sanjajoči takoj umrl. Kajti telo mrtvega razpade na elemente, iz katerih je sestavljeno, in ker je večinoma sestavljeno iz zemlje, se spet spremeni v osnovno snov. Razen tega materi pravimo zemlja. In kaj drugega bi za bolnika pomenilo spolno občevati z mrtvo materjo, kot združiti se z zemljo? Občevati z mrtvo materjo je dobro za človeka, ki se pravda zaradi posesti, za tistega, ki namerava kupiti posest ali se posvetiti kmetovanju. Sicer nekateri pravijo, da so te sanje neugodne zgolj za kmeta, ker bo metal seme na mrtvo ali

² V gr. *φιλότης*, ki pomeni spolni odnos in prijateljstvo, naklonjenost.

³ Neznani. Verjetno gre za razlagalca sanj.

jalovo zemljo. Toda meni se zdi, da to nikakor ne more biti res, razen če kdo pravi, da obžaluje občevanje ali da ga je vznejevoljilo.

Popotnik se bo vrnil domov; kdor se pravda zaradi materinega imetja, bo po takšnih sanjah dobil pravdo, [prvi se bo vrnil domov, drugi] pa ne bo užival v materinem telesu, temveč v njenem imetju. Če je kdo imel takšne sanje v domovini, ga bodo iz nje izgnali, ker po takšnem zločinu ni možno, da bi ostal pri materinem ognjišču. Če pa je kdo potrj po spolnem odnosu ali ga obžaluje, bo izgnan iz domovine, če ne, bo iz domovine odšel prostovoljno.

Penetrirati mater od zadaj ni dobro, ker bodo sanjajočemu obrnili hrbet mati, domovina, stroka ali nekaj, kar mu je pomembno. Zlovešče je imeti odnos z materjo, ki stoji pokonci, ker ta položaj uporabljajo ljudje, ki nimajo postelje ali žimnice. Zato pomeni zatiranje in pomanjkanje. Slabo je občeovati z materjo, ki je na kolenih[, prav tako je neprimerno, če mati leži ravno na trebuhu]. Kajti pomeni veliko pomanjkanje, ker se mati ne more premikati. [Mati je znak porekla ali Tihe ali dajmona sanjajočega, ki uravnava usodo sanjajočega in je vzrok vsega.]

Nekateri pravijo, da pomeni penetrirati mater, ki leži zgoraj in jaha sanjajočega kot konja, smrt sanjajočega, ker je mati podobna zemlji, kajti zemlja je hraniteljica in roditeljica vseh, pod zemljo pa se nahajajo mrtvi, ne živi. Sam sem opazil, da bolni po takšnih sanjah vedno umrejo, medtem ko zdravi do konca življenja živijo nadvse laagodno in po svoji volji, kar je povsem razumljivo in logično. Kajti v drugih položajih se zlasti moški utruji in zaduha, ženska pa doseže klimaks brez navora, medtem ko se moški v tem položaju zadovolji brez navora. Sicer takšne sanje omogočijo, da bližnjim skrivno početje ostane skrito, ker v tem položaju bistveno manj vzdihujejo.

Uporabljati veliko različnih položajev z materjo ni koristno, kajti ni prav, če si nespoštljiv do matere. Ljudje so si izmislili različne položaje iz opolzkosti, razuzdanosti in pijanosti, od narave pa so se na-

učili zgolj položaja “od spredaj”, o čemer jasno pričajo druga živa bitja, ker vse vrste uporabljajo navadni položaj in ga ne menjajo, ker ustreza zakonu narave. Pri nekaterih vrstah, denimo konjih, oslih, kozlih, bikih, jelenih in drugih štirinožcih, samec samico naskoči od zadaj; druge vrste najprej združijo usta, na primer kače, golobi in podlasice. Nekateri se združijo postopoma, na primer vrabci. Ponekod se samci vsilijo samicam s svojo težo, denimo pri večini ptičev. Nekateri vrste se sploh ne združijo, temveč samice zberejo seme, ki ga samci iztisnejo, denimo ribe. Tako je narava dala ljudem položaj “od spredaj”, druge položaje pa so si izmislili pod vplivom objestnosti in razuzdanosti.

Opazil sem, da je najbolj zlovešče, če te mati v sanjah zadovolji oralno, ker to sanjajočemu napoveduje smrt otrok, izgubo imetja in hudo bolezen. Poznam nekoga, ki so mu po takšnih sanjah odstranili spolovilo, kajti razumljivo je, da je ostal brez tistega dela, s katerim je grešil. Če koga v sanjah tako zadovolji žena ali ljubica, bo med njima izbruhnulo sovraštvo ali prišlo do razveze oziroma konca zveze, ker je takšno žensko nemogoče sprejeti k mizi ali jo poljubiti, razen če je noseča; v tem primeru bo splavila, ker je sprejela seme na nenaraven način. Če je žena bogatejša od moža, bo morala odplačati njegove dolgove, če pa živi s sužnjem, ga bo osvobodila iz lastnih sredstev in tako odstranila “nujo” tega moškega (kot imenujejo moško spolovilo), to je njegovo delovno prisilo.

Če sanjajočega oralno zadovolji prijatelj, sorodnik ali otrok, ki ni več dojenček, bo izzval sovraštvo pri teh osebah, če pa ga tako zadovolji dojenček, bo tega otroka pokopal, ker ga ne bo več mogoče poljubiti. Tisti, ki prejme oralni seks od neznanca, bo utrpel škodo, [ki je ni mogoče jasno opredeliti], ker je seme vrgel vnemar. Če kdo sanja, da sam oralno zadovoljuje nekoga, ki ga pozna, bodisi moškega ali žensko, bo to osebo zasovražil, ker se ne bosta mogla več poljubiti. Če kdo tako zadovolji neznanca, je za vse škodljivo,

razen za tiste, ki služijo z usti – v mislih imam flavtiste, trobentače, govornike, sofiste in druge njim podobne osebe.

80. Protinaravni spolni odnosi

O protinaravnih spolnih odnosih lahko rečemo naslednje. Sanjati, da občuješ sam s seboj, naznanja bogatašu izgubo imetja, veliko pomanjkanje in lakoto, ker nima nikogar ob sebi. Revežu napoveduje hudo bolezen in izjemne muke, ker ni možno občevati sam s seboj brez velikih muk. Če kdo sanja, da poljublja svoje spolovilo, bo dobil otroke, če jih nima; če so otroci v tujini, se bodo vrnil in jih bo poljubil. Številni, ki niso imeli žene, so se po takšnih sanjah poročili.

Samega sebe zadovoljevati oralno je koristno za reveža, sužnja in dolžnika, kajti rešili se bodo nuje. Za moža, ki ima otroke ali bi jih rad dobil, je to slabo, ker bodo otroci prvega umrli, drugi pa jih ne bo dobil, kajti spolovilo je podobno otrokom, usta pa grobu, ker v ustih vse propade in se ne ohrani. Dalje, takšne sanje sanjajočemu vzamejo ženo ali ljubico, kajti kdor si lahko sam nudi spolni užitek, ta ne potrebuje ženske. Drugim to napoveduje hudo bedo ali bolezen, tako da bodo zaradi hrane pristali na skrajno nujo – to pomeni, da bodo prodali tudi tisto, česar nočejo, ali pa se jim bo telo zaradi bolezni tako izčrpalo in shujšalo, da bodo lahko usta približali svojemu spolovilu.

Če ženska penetrira žensko, ji bo razkrila svoje skrivnosti. Če ne pozna penetrirane, se bo lotila jalovih opravkov. Če žensko penetrira ženska, se bo ločila od moža ali ovdovela, vendar bo izvedela skrivnosti ženske, ki jo je penetrirala.

Imeti spolni odnos z bogom ali boginjo ali če te penetrira bog, pomeni smrt za bolnika, kajti s tem duša napoveduje srečanje in občevanje z bogovi, ko bo zapustila telo, v katerem biva. Za druge ljudi sanje pomenijo dobiček od nadrejenih, če so uživali v občevanju, če pa niso, strahove in nemir.

Zgolj spolni odnos z Artemido, Ateno, Hestijo, Reo, Hero ali Hekato ni koristen, čeprav bi kdo v njem užival, saj te sanje napovedujejo bližnjo smrt sanjajočega. Kajti te boginje so posvečene, zato po mojem mnenju tisti, ki nanje položijo roke, ne morejo pričakovati nič dobrega od njih. Odnos z Luno⁴ je zelo koristen za ladjarje, krmarje, trgovce, opazovalce nebesnih pojavov, za ljudi, ki radi potujejo, in potepuhe, za druge pa to pomeni, da bodo dobili vodenico. To je prvič zaradi njenega gibanja, drugič zaradi nezmožnosti orientacije brez Lune, in tretjič, ker je pogubna zaradi vlage.

Imeti spolni odnos z mrtvecem, bodisi z moškim ali žensko, razen z materjo, sestro, soprogo ali ljubico, ali če te penetrira mrtvec, je zelo neugodno, ker se mrtvi spremenijo v zemljo, penetrirati jih pomeni vstopiti v zemljo, če pa te oni penetrirajo, pomeni sprejemati zemljo v lastno telo. Eno in drugo torej pomeni smrt, razen za tiste, ki so v tujini, kjer ne izvajajo pogrebnih obredov za mrtve; tem sanje napovedujejo vrnitev tja, kjer je takšna navada. Tiste, ki nameravajo odpotovati, takšne sanje zadržijo v domovini.

Če kdo sanja, da občuje z živaljo, bo imel korist od osebe, ki ustreza sanjani živali, če jo sam naskoči. O podrobnostih bomo govorili v razdelku o lovu in živalih. Če ga je naskočila zver, ga čakajo nasilne in mučne stvari, številni pa so po takšnih sanjah umrli. Toliko torej o spolnih odnosih.

⁴ Selena oz. Luna je boginja Lune. V mitu je Helijeva sestra, po ljudskem izročilu zaščitnica čarovnic, v kultu ni imela pomembne vloge. Občasno so jo enačili s Hekato in Artemido. Menili so, da prinaša bolezn, denimo vodenico ali epilepsijo.

PANTELIS CHARALAMPAKIS¹

A Contribution to Byzantine Prosopography: Constantine Chage

Abstract: The paper discusses the career of Constantine Chage, a prominent Byzantine military official from the 11th century, as attested in literary and sigillographic sources. It contributes to the debate over the dating of the events in which Chage was involved, and comments on the possible origin of his family name. Presenting two of the seals issued by the official, the author suggests a possible reading of the inscriptions.

Key words: Byzantium, prosopography, sigillography, administration, Constantine Chage

UDK: 94:929Hage

Prispevek k bizantinski prozopografiji: Konstantin Hage

Izveček: Avtor članka razčleni kariero Konstantina Hageja, uglednega bizantinskega vojaškega uradnika iz 11. stoletja, kakor se izriše v književnih in sigilografskih virih. Pridruži se razpravi o dataciji dogodkov, v katere je bil vpleten Hage, in komentira možni izvor

¹ Dr. Pantelis Charalampakis is a post-doctoral researcher (supported by the State Scholarship Foundation - IKY) at the Research Centre for Byzantine and Post-Byzantine Art, Academy of Athens. E-mail: pantelcha@gmail.com.

² Special acknowledgements are due to Prof. Kay Ehling, director of the Staatliche Münzsammlung München, and to Dr. Emanuel Viorel Petac, curator at the Romanian Academy, for granting permission to publish or re-publish the images of Constantine's seals (the abovementioned institutions reserve the rights on these images). Likewise to Prof. J.-Cl. Cheynet, who kindly offered information about the BnF specimen.

njegovega priimka. Reproducira tudi dva pečata, ki ju je izdal Hage, in predlaga, kako bi bilo mogoče prebrati napisa.

Key words: Bizanc, prozopografija, sigilografija, uprava, Konstantin Hage

Over the last years, researchers have increasingly focused on Byzantine prosopography and administration, these two topics being crucial for the understanding of Byzantine history in general and social history in particular. Three major prosopographical dictionaries have been published recently, aiming to cover – together with the older *Prosopography of the Later Roman Empire* (mid-3rd to late 7th centuries) – all periods of Byzantine history: the *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit* (641–1025), the online *Prosopography of the Byzantine World* (officially it covers the period of 1025–1150, but in fact from the very late 10th to the mid-13th centuries), and the *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit* (1261–1453). However, it has become clear to scholars working on prosopography and administration that the traditional study of literary texts is no longer sufficient. None of these topics can be properly investigated separately from sigillography – that is, the study of Byzantine seals made of gold, silver or, as in most cases, lead. Sigillography is very important to prosopographical studies, as each seal provides information about its owner that would otherwise remain unknown to us. It is thus inevitable that, together with prosopography, sigillography should attract scholarly attention.

Below we will attempt to present the career of Constantine (Konstantinos) Chage, an 11th century Byzantine official, whose service

is documented not only through literary sources, but also through the seals issued by Chage himself.

Constantine Chage is clearly mentioned in only two instances by two Byzantine chroniclers: Skylitzes and Kedrenos (who actually copied from Skylitzes). First, we learn that in the year 1035, when in charge of the *thematic* Byzantine fleet of the Kibyrraiotai (a maritime *theme* in south-eastern Asia Minor), he defeated the Arabs raiding the Asia Minor coasts and captured five hundred of them, whom he sent as prisoners to Constantinople.³ The second occurrence in the sources tells the following story: On April 20, 1042, Michael V died and the throne of Constantinople was taken over by two sisters, Zoe and Theodora. As soon as the news reached Theophilos Erotikos, the Byzantine general (*strategos*) of Cyprus, he rebelled against the Empresses. Erotikos was supported by the population of Cyprus (who had suffered from the high taxation imposed by state officials) and part of the island's military forces. It seems that the palace was unable to react, but on June 11 of the same year, Constantine IX married Zoe and immediately decided to crush the rebellion. For this purpose he called the *patrikios* (a high-ranking title) Constantine Chage, *strategos* (general) of the Kibyrraiotai. Chage managed to defeat the rebels and to capture Erotikos, whom he sent to the Emperor.⁴

The dating of the abovementioned events requires some commentary. The first episode (the battle with the Arabs) has been placed in 1034 (Svoronos), 1035 (Lounghis; Savvides; Svoronos; Wassiliou), 1036 (Lounghis; Savvides), and even in 1037 (Lounghis; Savvides).⁵ Based

³ Skylitzes, 1973, 398–399; Kedrenos, 1839, 514.

⁴ Skylitzes, 1973, 429; Kedrenos, 1839, 549–550; Zonaras, 1897, 624; Glykas, 1836, 594–595. The latter two authors do not mention Chage's involvement in the episode of Cyprus.

⁵ Svoronos, 1959, 73, note 1; Savvides, 1996, 36; Savvides, 1998, no. 63; Wassiliou, 2004, 409; Lounghis, 2010, 68, notes 508, 163.

on the succession of the events, the correct date seems to be the summer of 1035. Regarding the second case and the end of Chage's service in the *theme* of the Kibyrraiotai, we agree with Le Beau and Cheynet that the incident on Cyprus took place not in 1043 (see below) but in the late spring or midsummer of 1042,⁶ immediately after the ascension of the two Empresses to the throne of Constantinople. This is confirmed by the sources which clearly state that Erotikos rebelled when he learned of the Emperor's death. One can hardly assume that he would have waited for a whole year before acting against the central government. Moreover, we know that in mid-1043, another person, Constantine Kaballourios, served as general in the Kibyrraiotai *theme* (and was eventually killed by the Rus' while defending Constantinople).⁷ By contrast, several scholars date the Cyprus incident to 1041 (Svoronos) or 1043 (Guilland, early; Gregory; Lounghis; Wassiliou). Savvides chose not to participate in the discussion, by placing the event in 1042–1043 and quoting all scholarly opinions up to that day (in one of his previous studies, however, he had accepted early 1043).⁸ It should be noted that Savvides was wrong to write that I. Thurn (the editor of Skylitzes' chronicle) accepted the year 1043. Actually, Thurn noted down the year 1043 for the next paragraph in the text, where another episode is mentioned. Thus it is very likely that Chage was promoted (see below) after his victory on Cyprus, but this could not have happened immediately after the Cyprus events. It is therefore difficult to accept that Chage left the Kibyrraiotai in June or July 1043. This must have certainly occurred after mid-1042 but also before mid-1043.

⁶ Le Beau, 1775, 28–29 (however, Le Beau erroneously calls Chage an admiral of the imperial fleet, while he was actually the general of a *thematic*, i.e. provincial fleet); Cheynet, 1990, 56, no. 59.

⁷ Skylitzes, 1973, 432–433; Kedrenos, 1839, 554.

⁸ Svoronos, 1959, 73, note 1; Guilland, 1971, 5; Gregory, 1991, 567; Wassiliou, 2004, 409; Lounghis, 2010, 51, 135, 163; Savvides, 1996, 35–36.

Chage's career in the *theme* of the Kibyrraiotai is known to us not only from the abovementioned literary sources, but also through sigillographic evidence. One of his lead seals survives and is kept today at the Bibliothèque nationale de France in Paris (BnF Zacos 90). This unpublished specimen⁹ previously belonged to the private collection of George Zacos (1911–1983) and was donated after its owner's death to the BnF by his widow, Janet Zacos. According to the inscription, Constantine Chage was *patrikios* and *strategos* of the Kibyrraiotai.

Thanks to the combined evidence from sigillographic and literary sources, we know who preceded and who succeeded Chage as general of the Kibyrraiotai. George, a *protospatharios* (a middle-to-high ranking title in State hierarchy at that time), whose seal is dated within the first third of the 11th century, was most likely serving in the Kibyrraiotai *theme* before Chage.¹⁰ In 1043 Chage was succeeded by Constantine Kaballourios, but the latter was killed in battle soon afterwards.¹¹

It seems that the story of Constantine Chage does not end here. As we have already mentioned, he crushed the rebels on Cyprus in the summer of 1042, but in the following summer (of 1043) another person was appointed to serve as general of the Kibyrraiotai. What happened to Constantine Chage? It is almost certain that after his victorious mission on Cyprus he was promoted to general of the

⁹ It will soon be published (with photos) by Prof. Cheynet, together with other as yet unknown specimens from the BnF – Zacos collection.

¹⁰ This specimen appeared in the auction market: *Münz Zentrum* 75 (14–16 April 1993), no. 1591 (= repetition of *Müller (Solingen)* 72 (23 Oct. 1992), no. 696 = repetition of *Künker* 21 (16–18 March 1992), no. 1161). See also *SBS* 1999, 144, 149; *SBS*, 1993, 191.

¹¹ Skylitzes, 1973, 432–433; Kedrenos, 1839, 554. See also: Lounghis, 2010, 62, 164; Wassiliou, 2004, 409; Savvides, 1998, no. 64; Gfrörer, 1877, 281–282.

Straits (στρατηγὸς τοῦ Στενοῦ). The Straits, or the *Stenon*, was the Thracian Bosphorus, that is, the waters around Constantinople.¹² This is evidenced by an unpublished lead seal kept at the State Numismatic Collection in Munich (Staatliche Münzsammlung München 750: diameter (total): 28x25 mm; diameter (field): 23 mm; weight: 13.45 g; struck off centre).

© SMM (photo P. Charalampakis)

Obverse: image of Theotokos in ‘Minimalorantengestus’; sigla; border of dots:

ΜΡ̄ - ΘῪ

Μή(τη)ρ – Θε(ο)ῦ

Reverse: inscription in seven lines; border of dots:

ΘΚΡ. | ΚΩΝΠΑ | ΑΝΘΝΠΑ | ΡΕΣΤΗΚΑΙ | ΣΤΡΑΤΗΓ | ΤΥΣΤΕΝ. | ΧΑΓΕ

Θ(εοτό)κ(ε) β(οή)[θ(ει)] / Κων(σταντίω) πα(τρικίω) / ἀνθυπά(τω) ο(ρ) / ἀνθυπά[τ(ω)] / βέστη καὶ / στρατηγ(ῶ) / τοῦ Στεν(οῦ) [τ(ῶ)] / Χαγέ

Θεοτόκε βοήθει Κωνσταντίω, πατρικίω, ἀνθυπάτω, βέστη καὶ στρατηγῶ τοῦ Στενοῦ τῶ Χαγέ

¹² Ahrweiler, 1966, 122; Nesbitt, Oikonomides, 1996, 129.

Mother of God, aid Constantine Chage, *patrikios*, *anthypatos*, *vestes* and *strategos* of the Straits.

It is obvious from his honorific titles that Constantine was a high-ranking official around the mid-11th c. When exactly he was appointed as *strategos* (general) of the *Stenon* is impossible to say. Unless we are missing a stage in his career, he must have been appointed as *strategos* of the *Stenon* immediately after his service with the Kibyrraiotai. At some point during his service at the *Stenon* he was promoted to the even higher title of *vestarches*, as attested by a lead seal today kept at the Orghidan collection of the Romanian Academy of Sciences in Bucharest (Orghidan 234: diameter (total): 25 mm; diameter (field): 23 mm; struck off centre; corroded).¹³ This specimen was part of the private collection of Constantin Orghidan (1874-1944), who generously donated it in his will to the Romanian Academy.

© Romanian Academy (photo E. V. Petac)

Obverse: image of Theotokos (indeterminate type, but probably the so-called 'Minimalorantengestus').

¹³ Published in Laurent, 1952, no. 234.

Reverse: inscription in six lines; border of dots:

ΚΩΝΣΤΑ.Ι.ΙΝΩΡ..|ΤΑΡΧΗΚ..|ΣΤΡΑΤΗ.Ι|ΤΥΚΤ.Ν.Ι|ΧΑΓΕ

Κωνστα[ν]/[τ]ίνω β[εσ]/τάρχη κα[ι] / στρατη[γ(ῶ)] / τοῦ Στ[ε]ν(οῦ)
[τ(ῶ)] / Χαγέ.

Κωνσταντίνω, βεστάρχη καὶ στρατηγῶ τοῦ Στενοῦ τῶ Χαγέ.

[Mother of God, aid] Constantine Chage, *vestarches* and *strategos* of the Straits.

The first editor of the seal, V. Laurent, suggested a different reading: Κωνστ(αν)/[τ]ίνω β[εσ]/τάρχη κα[ι] / στρα[τ]η[γῶ] / τοῦ Στ[ε]ν[οῦ] / [τῶ] Χαψέ.

Laurent did not recognise the family name Chage but read Chapse (Χαψέ) instead, a name which he took to be of Georgian origin. A closer examination of the inscription reveals the letters to form the name ΧΑΓΕ, although Γ is half-destroyed and not entirely visible. Moreover, at that time (mid-11th century) the title of *vestarches* was superior to that of *patrikios*, and this supports the idea of promotion.

Provided that the identification of the person is more than certain, as W. Seibt has also suggested,¹⁴ we may attribute to the same individual the two seals struck from the same *boulloterion* and kept today in the Dumbarton Oaks collection: they mention ‘Constantine (without family name), *vestarches*, *krites* of the Velon, and *strategos* of the *Stenon*’.

a. DO 47.2.255 (diameter (total): 22 mm; weight: 7.4 g; blank is smaller than die; chipped; corroded).¹⁵

¹⁴ See W. Seibt’s reviews on Jordanov, *Preslav* (1993), in: *Byzantinische Zeitschrift* 89 (1996), 137, and Laurent, *Orghidan* (1952), in: *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 53 (2003), 199.

¹⁵ Published in Nesbitt, Oikonomides, 1996, no. 73.1(a).

Obverse: inscription in five lines (four surviving): [+ Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει)] / [τ]ῷ σῶ δ[ού(λῳ)] / [Κ]ων(σταντίνῳ) βεσ/[τ]άρχ(η) κ[ρ(ι)]/τ(ῆ)

Reverse: inscription in four lines: [τ]ο[ῦ βή]/[λ]ου (καὶ) στρα[α]/[τ]ηγῶ τ[οῦ] / [Σ]τενοῦ.

b. DO 58.106.3014 (diameter (total): 32 mm; weight: 26.68 g; corroded).¹⁶

Obverse: inscription in five lines: + Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) / τῷ σῶ δ[ού(λῳ)] / Κων(σταντίνῳ) βε[σ]/τάρχ(η) κ[ρ(ι)]/τ(ῆ)

Reverse: inscription in four lines with decoration; border of dots: [τ]οῦ βή/[λου] (καὶ) στρα/[τη]γῶ τοῦ / [Σ]τενοῦ.

Κύριε, βοήθει τῷ σῶ δούλῳ Κωνσταντίνῳ, βεστάρχη, κριτῆ τοῦ βήλου καὶ στρατηγῷ τοῦ Στενοῦ.

Lord, aid your servant Constantine, *vestarches*, judge of the Velon and general of the Straits.

These two seals mention Constantine's judicial office as the *judge of the Velon* (a civil office) together with a military office – that of general; this unusual combination can be explained, according to Nesbitt and Oikonomides, by the fact that 'the strategos of the *Stenon* had also the exclusive right to judge all affairs of the Jews of Constantinople up until the very late XIIth century. But other trials were also held at the *Stenon*. This explains why the owner of the following seal, although a *strategos*, was also a judge attached to the supreme tribunal of Constantinople.'¹⁷ To this we may add that the title of *vestarches* was often (but certainly not exclusively) awarded to judicial officials. A Byzantine legal document provides further evidence on the judicial tasks of the *strategos* of

¹⁶ Published in Nesbitt, Oikonomides, 1996, no. 73.1(b).

¹⁷ Nesbitt, Oikonomides, 1996, 129.

the *Stenon*: ‘συνηθείας οὔσης τοῖς Ἰουδαίοις δικάζεσθαι παρὰ μόνῳ τῷ στρατηγῷ τοῦ στενοῦ’ (‘it is customary for the Jews to be judged by the general of the Straits exclusively’).¹⁸ In this context it is very likely that Chage exercised judicial tasks from the very beginning of his appointment as *strategos of the Stenon*, but he chose not to mention this on the seal from the Orghidan collection (that would have been difficult in any case, since the obverse was already occupied by a Holy Person and there was not much space left on the reverse; by contrast, the other two specimens that may be attributed to him bear inscriptions on both sides). It is difficult to say, though, which *boulloterion* (the one of the Orghidan specimen or the one of the DO specimens) was earlier.

The early 12th century Latin chronicle known as *Chronicon Anonymi Barensis* contains a reference to a person called Chagea (*Χαγέα ?), sent in the autumn of 1045 to Southern Italy in order to accompany there the newly appointed *katepano* (governor) and then return to the capital with the retired one: ‘Mill. XLV. Ind. XIII. Et venit Chagea, & Catapanus Palatino in Bari. Et Argiro ibit cum Chagea Constantinopolim cum suis, & ipse Catapanus remansit Bari.’¹⁹ This Chagea must have been a confidant to the Emperor, and our Constantine Chage, a very experienced and skilled official promoted to service in the capital, could well be the one who undertook this important mission. Unfortunately, no other chronicle related to this text (the *Annales Barenses* and the chronicle of Lupus *Protospatharius*) includes this piece of information.

For a better grasp of this short study on Constantine Chage, family names should be considered as well. It is true that Laurent

¹⁸ Rhalles, Potles, 1852, 41. Cf. Peira, in Zepos, Zepos, 1931, 214 (51.10).

¹⁹ *Chronicon Barensis*, 150–151. On the events accompanying the change of the *katepano*, see also Cheynet, 2007, 155–157; Von Falkenhausen, 1978, 98.

should have read XATE instead of XAPE, as Seibt pointed out, but the family name Chapsas (and not Chapse, as Laurent read) really did exist. It is documented on seals issued from a single *boullotion* and found in the area of Preslav, Bulgaria. All four specimens were published by I. Jordanov²⁰ and there is no doubt about the reading of the Ψ, while the name may be construed²¹ as XAΨ(I), XAΨ(E), and XAΨ(A), the last form being, in our view, the best option. Indeed, the family name Chapsas is registered in the *PLP* (nos. 30739–30748) and documented from the second half of the 13th century to the 15th century in Trabzon (Trebizond). Interestingly, Trebizond yields a couple of similar names as well (Chapsaba, Chapsonomitas) (*PLP*, nos. 30738 and 30749 respectively).

Most likely, the name Chage (attested as Χαχέ / Chache in one of Skylitzes' manuscripts) is not of Greek origin, but no explanation has been suggested so far. It may be of Arabic, Persian, or other Asiatic origin. This is – perhaps – reinforced by the case of Chase (a misspelled form of Chage?) in the mid-10th c., a *protospatharios* of Saracen (i.e. Arabic) origin documented by Constantine VII Porphyrogenetos, the Continuator of Theophanes, and other literary sources.²² Moreover, it remains unclear whether there is any relation between the family names Chage (Χαχέ) and Chageres (Χαγερης), the latter registered in the Athonite documents of the 14th c., but we believe that these two names are of different origins.

In fact, apart from the case of our Constantine, there is little evidence of this mysterious family name. The earliest reference comes from the

²⁰ Jordanov, 2009, nos. 2077–2080.

²¹ As W. Seibt suggested in his review of Jordanov, *Corpus 2* (2006), in: *Byzantinische Zeitschrift* 101 (2008), 823, the Ψ is not followed by an I (iota) but by an abbreviation mark.

²² Porphyrogenetos, 242 (chapter 50); Theophanes Continuatus, 388. See also *PmbZ*, no. 21238 and the comments in Jenkins, 1962, 193.

mid-11th century register of the area of Thebes in central Greece: ‘Διὰ Βασιλ(είου) υἱοῦ Χαγὲ ἀπὸ χω(ρίου) Ἀνύσου’ and ‘Διὰ Πολητ(ιανῆς) χ(ήρας) θυγατρ(ός) Βασιλ(είου) υἱοῦ Χαγὲ ἀπὸ χω(ρίου) Ἀνύσου’.²³ There is no indication in the text that this Basil (Basileios) Chage was a prominent landlord. The next reference comes from very far away: late medieval Cyprus. Nine individuals bearing the family name Chage are registered in an obituary published by Darrouzès more than half a century ago. The earliest is a certain Basileios Chage, a landowner who passed away on June 1, 1348. He originated from, or resided in, the village of Loimon on Western Cyprus, close to Paphos. He bequeathed to the Monastery of the Priests (μονὴ τῶν Ἱερέων) a nearby vineyard as well as some domestic animals.²⁴ The next persons on the list by chronological order are the nun Theodoule and her father, whose first name was not registered. According to the document, Theodoule passed away on July 16, 1382, while residing at the monastery of Saint Georgios Koudounas.²⁵ Despite our efforts, it was not possible to locate and/or identify any monastery with this name on Cyprus. It is very likely, though, that Chage, her father, remained on Cyprus while she resided at the monastery of Saint Georgios Koudounas, situated on the island of Prinkipos (Prince’s Island, modern-day Büyükkada), the only monastery of this name. Only a few years later, on December 31, 1387, a certain monk Gerasimos, son of Chage, passed away. As was the case with Basileios, his place of origin was the village of Loimon on Western Cyprus.²⁶ Another Basileios Chage, together with his wife Elene, donated on May 3, 1397, an ox to the Monastery of the Priests.²⁷ The latest reference to

²³ Svoronos, 1959, 14, 17–18.

²⁴ Darrouzès, 1951, 48, f. 232; *PLP*, no. 30341.

²⁵ Darrouzès, 1951, 53, f. 261; *PLP*, no. 30339.

²⁶ Darrouzès, 1951, 34, f. 107; *PLP*, no. 30342.

²⁷ Darrouzès, 1951, 43, f. 208; *PLP*, no. 30340.

the Chage family dates from 1407, when (on March 29) the monk Theodoretos, son of a certain Chage, passed away.²⁸ There is no clear indication of his place of origin, but a reference to the village of Loimon in the preceding passage might be strong evidence. Besides, more members bearing the name of Chage are linked to this village.

There is no doubt that the abovementioned manuscript provides valuable information about the Chage family. But some questions still remain unanswered: what was the connection between the family from Western Cyprus and the individual from Thebes? Was Constantine Chage related to the Theban or to the Cypriot branch? What was the origin of the name Chage and of the family itself? For the time being there is no answer to these issues. Yet the Paris manuscript might be useful again: a certain Tzerar Chantze (followed by another name, perhaps a nickname, which is now missing) was married in the monastery of Saint Eutychios on Cyprus in the mid-14th c.²⁹ His first name is of Western European origin (Gerard?),³⁰ while his family name resembles that of Chage. It is important to note here that a similar name, Chantzales (see *PLP*, no. 30587, early 15th c.), was very likely of Turkish origin. Would this mean that Chage is a Hellenised form of Chantze? Moreover, is there any relation between the names Chage and Chantze and the Turkish words 'hoca' or 'hacı'? If so, then we should look for either Turkish or Arabic origins. Even more useful is the information provided by Ibn Bibi. According to his work, one Pervane, of Iranian origin, was *vizier* in the court of the Seljuks of Rum in Asia Minor in the mid-13th c. This Pervane was somehow allied to 'the son of Hāğā', the latter name pronounced as Xaya and definitely related to the name

²⁸ Darrouzès, 1951, 40, f. 186; *PLP*, no. 30343.

²⁹ Darrouzès, 1951, 48, f. 234; *PLP*, no. 30590.

³⁰ Perhaps a remnant of the Lusignan era of Cyprus?

Chage (Χαγῆ). This person is clearly stated in the text to have been of Turkish ancestry.³¹

The absence of information about the Chage family from Byzantine literature and other sources (seals, inscriptions) suggests that the family may not have been among the key players in either military or civil aristocracy of 11th century Byzantium and/or later, although this assumption might be changed by new evidence. Apparently Constantine Chage was a skilful person who successfully fulfilled his duties in every position he held and thus ascended the hierarchy as a self-made man. Hopefully, more seals issued by this remarkable personage or other members of the family will be discovered, to shed more light upon his impressive career and his family.

Bibliography

- AHRWEILER, H. (1966): *Byzance et la Mer*, Paris.
- CHEYNET, J.-CL. (1990): *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*, Paris.
- CHEYNET, J.-CL. (2007): 'La place des catépans d'Italie dans la hiérarchie militaire et sociale de Byzance', *Νέα Ρώμη/Nea Rhōmē*. 4, 143-161.
- CHRONICON BARENSIS: Muratori, L. A. (ed. 1724), *Chronicon ignoti civis Barensis sive Lupis Protospatae, cum notis Camilli Peregrini*, in: *Rerum Italicarum Scriptores*. Vol. 5, Milan.
- DARROUZÈS, J. (1951): "Un obituaire chypriote: le Parisinus Graecus 1588", *Κυπριακαί Σπουδαί*. 15, 25-62.
- JENKINS, R. (ed. 1962): *Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio*. Vol. 2 (Commentary), London.

³¹ Ibn Bibi, 288-289.

- GFRÖRER, A. FR. (1877): *Byzantinische Geschichten*. Vol. 3, Graz.
- GLYKAS: Bekker, I. (ed. 1836), *Michaelis Glycae Annales*, Bonn.
- GREGORY, T. E. (1991): "Cyprus", in: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 1, New York, Oxford.
- GUILLAND, R. (1971): "Contribution à la prosopographie de l'Empire Byzantin. Les patrices sous le règne de Constantin IX Monomaque (1042-1054)", *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta*. 13, 1-25.
- IBN BIBI: Duda, H. W. (transl. 1959), *Die Seltshukengeschichte des Ibn Bībī*, Kopenhagen.
- JORDANOV, I. (2009): *Corpus of Byzantine seals from Bulgaria*. Vol. 3, Sofia.
- KEDRENOS: Bekker, I. (ed. 1839), *Georgius Cedrenus*. Vol. 2, Bonn.
- LAURENT, V. (1952): *La collection C. Orghidan*, Paris.
- LE BEAU, CH. (1775): *Histoire du Bas-Empire*. Vol. 17, Paris.
- LOUNGHIS, T. (2010): *Byzantium in the Eastern Mediterranean: Safeguarding East Roman Identity (407-1204)*, Nicosia.
- NESBITT, J., OIKONOMIDES, N. (1996): *Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*. Vol. 3, Dumbarton Oaks, Washington D.C.
- PLP: Trapp, E., et al. (ed. 1976-1995), *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit* (Vols. 1-14; Appendices 1-2), Vienna.
- PMBZ: Winkelmann, F., et al. (ed. 1998-2013), *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit, Abteilung I: 641-867* (Vols. 1-6); *Abteilung II: 867-1025* (Vols. 1-8), Berlin, New York.
- PORPHYROGENNETOS: Moravcsik, G., Jenkins, R. (ed. 1967), *Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio*, Dumbarton Oaks, Washington D. C.
- RHALLES, G., POTLES, M. (1852): *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων*. Vol. 1, Athens.

SAVVIDES, A. (1996): “Ο Κωνσταντίνος Χαγέ και το “έθνος των Κυπρίων” του Σκυλίτζη. Προσωπογραφικό σημείωμα”, *Επετηρίς Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου*. 3, 35-38.

SAVVIDES, A. (1998): “The secular prosopography of the Byzantine maritime theme of the Carabisians/Cibyrraeots”, *ByzantinoSlavica*. 59/1, 24-45.

SBS (1993, 1999): *Studies in Byzantine Sigillography*. Vols. 3, 6.

SKYLITZES: Thurn, I. (ed. 1973), *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, Berlin, New York.

SVORONOS, N. (1959): ‘Recherches sur le cadastre byzantin et la fiscalité aux XIe et XIIe siècles: le cadastre de Thèbes’, *Bulletin de Correspondance Hellénique*. 83, 1-145.

THEOPHANES CONTINUATUS: Bekker, I. (ed. 1838), *Chronographia*, Bonn.

VON FALKENHAUSEN, V. (1978): *La dominazione bizantina nell’Italia meridionale dal IX all’XI secolo*, Bari.

WASSILIOU, A.-K. (2004): ‘Beamte des Themas der Kibyrraioten’, in: *Tabula Imperii Byzantini 8 (Lykien und Pamphylien)*. Vol. 1, Wien, 407-413.

ZEPOS, I., ZEPOS, P. (1931): *Jus Graecoromanum*. Vol. 4, Athens.

ZONARAS: Büttner-Wobst, Th. (ed. 1897), *Ioannis Zonarae Epitomae Historiarum, Libri XIII-XVIII*, Bonn.

Obvestilo avtorjem

Prispevke in drugo korespondenco pošiljajte na naslov uredništva. Uredništvo ne sprejema prispevkov, ki so bili že objavljeni ali so istočasno poslani v objavo drugam. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

Izdajatelj revije se glede urejanja avtorskih razmerij ravna po veljavnem Zakonu o avtorskih in sorodnih pravicah. Za avtorsko delo, poslano za objavo v reviji, vse moralne avtorske pravice pripadajo avtorju, vse materialne avtorske pravice pa avtor prenese na izdajatelja. Avtor dovoljuje objavo svojega dela na spletni strani revije.

Prispevke pošljite po e-pošti, pisani naj bodo v programu Microsoft Word. Besedilo mora vsebovati naslov v slovenščini in angleščini, izvleček v slovenščini in angleščini (do 10 vrstic) in do 5 ključnih besed (v slovenščini in angleščini).

Prispevki naj ne presegajo 1 avtorske pole (30.000 znakov s presledki) vključno z vsemi opombami. Prispevki naj bodo razdeljeni na razdelke, ki so opremljeni z mednaslovi. V besedilu dosledno uporabljajte dvojne narekovaje pri navajanju naslovov člankov, citiranih besedah, tehničnih izrazih ipd., razen pri citatih znotraj citatov. Naslove knjig, periodike in tuje besede (npr. *a priori*, *oikos*, *kairos* ipd.) je treba pisati *ležeče*.

Opombe in reference se tiskajo kot opombe pod črto. V besedilu naj bodo opombe označene z dvignjenimi indeksi. V besedilu se sproti v opombi označujejo samo avtor, letnica oziroma avtor, letnica, številka strani. Popoln, po abecednem redu urejen bibliografski opis citiranih virov mora biti priložen na koncu poslanega prispevka. Citiranje v bibliografiji naj sledi spodnjemu zgledu:

1. Praprotnik, T. (2003): *Skupnost, identiteta in komunikacija v virtualnih skupnostih*, Ljubljana, ISH.
2. Grošelj, N. (2010): "Ciceron in prerokovanje", v: Grošelj, N., *O prerokovanju*, ISH, Dialog z antiko, Ljubljana, 9–36.
3. Medica, K. (2013): "Humanistika : humanizem – antropološki pogled", *Monitor ISH*, XV/2, 233–242.

Vsi prispevki bodo poslani v kolegialno recenzijo. Avtorjem bomo poslali korekture, ki jih je treba pregledane vrniti v uredništvo v petih dneh.